www.kitaphumar.com

ئاسىي بەندىلەر

سادايى

ئېلكىتاب ئىشلىگۈچى: تۇران

مۇندەرىجە

بىرىنچى باب.. 3
ئىككىنچى باب... 19
ئۈچىنچى باب.. 40
تۆتىنچى باب... 49
بەشىنچى باب.. 61
ئالتىنچى باب.. 71
يەتتىنچى باب... 85
سەككىزىنچى باب.. 100
توققۇزىنچى باب... 120
خاتىمە 152

بىرىنچى باب

ۋەتەن سۆيمەك ــ ئىماننىڭ جۈملىسىدىندۇر!

ــ ئاتىلار سۆزى

يازنىڭ قۇياشى غەربكە قىيسايغان بولۇپ، ئەمدى جاننى قاخشاتقۇچى ئىسسىق ئورنىغا تاغنىڭ ساپ هاۋالىق سالقىنى ئالمىشىشقا باشلىغانىدى. چېگرا پونكىتىدا ئىككى ساقچى ئاددىي بىر يولۇچىنى ئاختۇرۇپ، قەغەزلىرىنى تەكشۈرىۋاتاتتى. يولۇچى ئەمدىلا بۇرۇتى خەت تارتقان، يىگىتلىكنىڭ جۇشقۇن هېسلىرى تېشىغا تېپىپ تۇرىدىغان مەزگىلىدىكى ياش يىگىت بولۇپ، ئۇچىسىدىكى كىيىم-كېچەكلىرى ئاددىي، ئەمما رەتلىك ئىدى. ئۆزىمۇ ئاشۇ مۇهىتقا نىسبەتەن خېلى مەدەنىي كۆرۈنەتتى. ئۇنىڭ قولىدا كىچىككىنە تۈگۈنچەك بولۇپ، بۇنىڭدىن ئۇنىڭ سودىگەرمۇ ئەمەس، ئوغرىمۇ ئەمەس، ئاددىي ئىشلەمچى ئىكەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى.

ــ ئەنجانغا نېمىشقا بارغان؟

ــ سودا كارۋانلىرىغا ياللىنىپ بارغانىدىم، كېيىن كۆپرەك پۇل تاپارمەنمىكىن دەپ قېپ قالدىم. بىراق، سايىزدا ئىنقىلاپ بولۇپ، ئاچارچىلىق ئېغىرلاپ كەتتى، خۇدانى بىر دەپ، قەشقىرىمنى تېپىۋالاي يا، دېگەن نىيەتكە كەلدىم ـ دە، بۇيان ياندىم.

بىر نەچچە ئاددىي سوراق-جاۋابلاردىن كېيىن ئۇنى بۇ تەرەپكە ئۆتكۈزىۋەتتى. يىگىت ساقچىلاردىن يىگىرمە-ئوتتۇز قەدەم ئۇزىدى ــ دە، ئۆزىنى ئاي دالاغا تاشلاپ سوزۇلۇپ يېتىۋالدى. ئۇنىڭ بۇنداق يېتىشىدا ئۇزۇن يىل يىتىملىك زۇلمى چەككەن بالىنىڭ ئانىسىنى تاپقاندىكى ئەركىلىكى باردى؛ جەنۇب تەرەپلەردە زېرىكىشلىك قىش پەسلىنى ئۆتكۈزۈپ، باهاردا يۇرتىغا قايتقان قۇشلارنىڭ شوخلۇق بىلەن چۇرۇقلاپ، ئۆز تىلىدا تىنماي هېكايە قىلىشلىرىدەك قانماسلىق باردى. ئۇ ئوڭدا يېتىۋېلىپ ئاسماننى، ئاسماننى يۆلەپ تۇرغاندەك بىلىنىدىغان چوققىلارنى تاماشا قىلدى. بۇ تەرەپلەردىكى نەچچە مىڭ كىلومېتىرلىق دۆلەت چېگرىسى تەبىئىي جۇغراپىيىلىك چېگرانى ــ تاغ چوققىلىرىنى ئاساس قىلاتتى. بۇ ئىپتىدائىي چېگرا

ئايرىش ئۇسۇلى ئۆز زامانىسى ئۈچۈن بىر ئىجادىيەت، شۇنداقلا مۇداپىئەگە قولايلىق ئىدى. بۇ چېگرا بەدۆلەت چار پادىشاھ ھۆكۈمىتى بىلەن بىرلىكتە بېكىتكەن ئاخىرقى چېگرا ئىدى. چوققىلار ئارىسىدىكى بەزى تەكشىلىكلەردە، جىلغىلاردا چارۋىچىلارنىڭ مەھەللىلىرى، قوي پادىلىرى كۆزگە چېلىقاتتى. ئەمما يىگىت بۇلارغا قىزىقىپ يېتىۋاتقىنى يوق، ئۇنىڭ ھېسياتىدا ھازىر ئۇ ئۆز ئۆيىگە، جانىجان ئانىسىنىڭ باغرىغا قايتىپ كەلگەن، بۇ يەردە يېتىرقاش، خۇدۈكسىرەش يات. شۇڭا مەيلى تاغدا، مەيلى باغدا بولسۇن، «مېنىڭ» دېگەن خوجايىنلىق روھ بىلەن كېبىرلىنىپ يېتىپ، ھاردۇق ئالدۇ. يۈرىكىنى تولدۇرۇپ نەپەس ئالدۇ. بۇ يەرنىڭ ساپ ھاۋاسى، ئاللىقانداق شىپالىق تەركىبلەرگە ئىگە خۇشپۇراق ھاۋاسى ئۇنىڭ قۇۋۋانچى. چۈنكى بۇ ـ ئۇنىڭ ۋەتىنى! تاغ شىۋاقلىرىنىڭ پۇراقلىرى شۇ قەدەر خۇشبۇيكى، ئەتتارنىڭ دۇكىنىمۇ بۇنداق يېقىشلىق ئەمەس...

ئۇ دادىسىنىڭ كىملىكىنى بىلمەيتتى. ئېيتىشلىرىچە، ئۇ شەھەردە ھاللىق تۇرمۇش كەچۈرىدىغان ھۆنەرۋەن ئائىلىسى بولسا... جالاپ ئىدى. ئېتىراپ قىلىش ئۇ قەدەر كۆڭۈلسىز بولۇشىغا قارىماي، ئەمەلىيەت شۇنداق ئىدى! بۇ ئايالنى ئۇ ئىدى، بۇ ئىدى دەپ ئۇزاق سۆيەتلەشلەردىن كېيىن ئاخىرىدا بولغان يېرىنى دېمەي، مەسىلىنى بۇنداق توغرا دورۇس قويماقتىن مۇددىئا شۇكى، ئۇنىڭ پاجىئەسى ئەسلىدىكى بۇ بەختىيار ئائىلىگە قانداق تۇيۇقسىز زەربە ئۇرغان ۋە ئائىلىنى تىرە ـ پىرەن قىلغۇەتكەن بولسا، ئەينى ۋاقىتتا شۇنداق بىر پىسخىك ئۇنىڭ قازانماق ئۈچۈن مۇشۇنداق دېمەكتىن باشقا چارە يوق ، ئەلۋەتتە! ئۇ كۆڭلىنىڭ چوڭقۇر بىر يېرىگە دەپنە قىلغۇەتكەن بۇ ئاتاق ھەر قانچە زورۇقۇپ ئۇنتاي دېسىمۇ يەنىلا ئۇنىڭ يۈرىكىنى ئېچىشتۇرۇپ، خاتىرىسىگە كىلىپلا تۇراتتى. شۇڭلاشقىمۇ ئۇنىڭ بۇ ئاتاقنى ئۇنۇتقان چاغلىرى ئەڭ بەختلىك مىنۇتلىرى ئىدى. ئۇنىڭ گۆدەك قەلبىدە ئۆچمەس جاراھەت قالدۇرغان «جالاپنىڭ بالىسى» دېگەن ئاھانەتنى ئۇ ئون ئىككى يېشىغىچە ئاڭلاپ كەلدى. ئۇ دەسلەپ ئۆزۈنىچە بۇنىڭ سەۋەبلىرىنى، ئاساسى بار يوقلۇقىنى بىلمەي يۈردى. ئون ئىككى ياشقا كەلگەندە جەدەل ئۈستىدىكى «يېغىرى» نى تاتىلاشلاردا رەقىپلىرى ھەممە تەپسىلاتنى يۈزىگە سالدى.

ئۇنىڭ ئانىسى شەھەردىكى خېلى گۈزەل جۇۋانلاردىن بىرى بولۇپ، كەمبەغەللىنىڭ قىزى بولغاچقىلا ھۆنەرۋەننىڭ قولىغا چۈشكەنىكەن، بولمىسا ئامبالغا

يارىغۇدەك قىزكەنمىش. كېيىن دوتەيمۇ، تىتەيمۇ، ئىشقىلىپ «دارىن» لاردىن بىرسىنىڭ خوتۇن تېپىشتۇرۇدىغان دەللىسى بۇ گۈزەل جۈۋاننى كۆرۈپ قاپتۇ. ئۇنىڭ خىلىدىن بىرى ئىشى ئەپلەشمەي، خوجايىنىدىن «خو» ئالالماي يۈرگەنىكەن. شۇنىڭ بىلەن بۇ ئايالغا قاقۋاش دەللاللارنى سېلىپ، مەھكىمىگە ئالداپ ئېلىپ كەپتۇ ۋە مەجۇن ــ پەجۇن دېگەندەك سەرخۇش قىلغۇچى ۋاستىلەر بىلەن ئەيۋاشقا كەلتۈرۈپ، بۇ بەختسىز چوكاننى خوجايىنىنىڭ بىر «خو» سى ئۈچۈن تۇتۇپ بېرىپتۇ. بۇ ئىش شەھەرگە مەلۇم دائىرىدە يېيىلىپ كېتىپتۇ. كوللېكتىپ نومۇسنى قوغداشتا ھېچ كارغا كەلمەيدىغان بۇ خەلق، نومۇس تۆكۈلگەندىن كېيىن لەنەتلەشتە غايەت ئۈيۈشقاقلىق بىلەن بىر ياقىدىن باش چىقىرىدىغان ئىتتىپاقلىقتا ئىگە بولغاچقا، چىدىغۇسىز ھېكايىلەرنى توقۇپ چىقىرىشىپتۇ. نومۇسسىزلىقتا بولغان نەپرەتلىنىش مەھسۇلى ـــ ھېكايىلەر بىر كۈنلەردە رەھمەتلىك ئەرنىڭ قۇلىقىغىمۇ يېتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئېرى ئۇنى ئۇرۇپ ــ دەسسەپ، رەڭگى ــ رۇخسارىدىكى گۈزەللىكىنىمۇ نابۇت قىپتۇ. بۇنىڭ بىلەن ئىش تۈگىمەي، يەنىلا شەھەردە باش كۆتۈرۈپ يۈرۈشىنىڭ ئىلاجىسى بولمىغاچقا ئەسلى ئانا يۇرتى ـــ شەھەر ئەتراپىدىكى مەلۇم يېزىغا كۆچۈپ كېتىپتۇ. ئارىدىن بىر نەچچە يىل ئۆتمەيلا ئاللىقانداق «ئالا قاغىلار» بۇ كۆڭۈلسىز ئىشنى يېزىغىمۇ سۆرەپ كەپتۇ. ئەر نومۇس دەستىدىن بېشى ئېلىشىپ، بارا-بارا كېسەلدىن ئاجىزلاپ ئۆلۈپ كېتىپتۇ. ئايال بولسا كىچىك بالىسىغا چىدىمىغاچقا شۇنىڭغا تارتىشىپ، ئاھانەتلەر ئىچىدە تىرىشىپ ياشاپ كەپتۇ.

بۇ تەپسىلاتلار ئىنتايىن بۇرمىلىنىپ، بەتتەرلەشتۈرۈلۈپ ئېيتىلغاچقا كىشىنىڭ چىداپ تۇرغۇچىلىكىنى قويمايتى. ئۇن ئىككى ياشلىق بالا خېلى ئەقىل تونۇتتىدىغان بولغاچقا بۇ گەپلەرگە چىداپ تۇرالماي شەھەردىكى تاغىسىنى پاناھ تارتىپ كەتتى. تاغىسى كارۋان بېشى ئىدى. ئۇ بىر باينىڭ سودا كارۋىنىنى باشلاپ ئەل كېزەتتى. ئۇ تاغىسىغا يىراق- يىراق يەرلەرگە ئالغاچ كېتىپ. شۇ يەرلەرگە تاشلاپ كەلگىن دەپ يېلىندى. مانا شۇ كەچمىشلەرگە كۆرە تاغىسىنىڭ كارۋىنى بىلەن رۇسىيەگە بېرىپ قالدى. تاغىسى كىچىك بالىنى تاشلاپ كېتىشكە چىدىماي يەنە ئېلىپ كەتمەكچى بولغانىدى، ئۇ بىر كېچىسى تاغىسىنىڭ يېنىدىن ئون رۇبلى پۇل ئوغۇرلاپ توپتىن ئايرىلىپ كەتتى.

ئۇ قازاندا بىر نەچچە كۈن تەمتىرەپ يۈردى. ئىشلەي دېسە ئىش تاپالمىدى.

پۈلى تۆگىدى. داۋاملىق ئۇغۇرلۇق قىلىشنى ئار بىلىپ، ئاچ ـ زېرىن ھالدا ئۈچ كۈن يۈردى ۋە ئاخىرى قونالغۇسى بولغان مەسجىدتە ئۆرە تۇرغىدەك ھالى قالماي ياتقانچە يېرى بىھۇش ھالدا ئەتىسى بامداتقا كەلگەن نامازخانلار تەرپىدىن بايقالدى...

ئۇنى بىر تاتار مولللىسى ئۆيىگە ئېلىپ كەتتى. بۇ كىشى قىرىقلارغا بارمىغان، يېڭىلىقپەرۋەر، ئوچۇق پىكىرلىك كىشى ئىدى. ئۇ بۇ مۇساپىر بالىغا خېلى ئوبدان ئاتىدارچىلىق قىلدى. ئۇنى ھويلا ـ ئارامىنىڭ ئۇششاق ئىشىغا سېلىش ھېساۋىغا تاماق ۋە ياتىدىغان پاناھ بىلەن تەمىن ئەتتى.

بۇ ھويلىدا پات ـ پات بىر توپ پىكىرداشلار جەم بولۇپ ئىلمىي سۆھبەتلەرنى ۋە مۇشائىرە، مۇتائىلە يىغىنلىرىنى ئۇيۇشتۇرۇپ تۇرۇشاتتى. بۇنداق كۈنلەردە بالا چارچىغىنىنى بىلمەي سورۇن ئەھلىگە خىزمەت قىلاتتى. ئۇ شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ چارچىمايتىكى، بۇ سۆھبەتلەر ئۇنىڭغا بەكلا ياقاتتى. گەرچە ھەممىنى چۈشەنمىسىمۇ، بۇ سۆھبەتلەر ئاللىنەرى بىلەندۇر ئۇنىڭ مەيلىنى تارتاتتى، خىياللىرىنى پەرۋاز قىلدۇرۇپ ئۇزاقلارغا ئېلىپ كېتەتتى؛ زامانىسىنىڭ كىسەلمەن چۈشەنچىلىرىدىن خۇددى قىشتىن قالغان قۇرۇق ئوتتىن، يېڭى چىققان ياپ يېشىل كۆكات پەرقلەنگەندەك پەرقلىنىپ تۇراتتى. بالىمۇ چەككەن رىيازەتلىرىگە كۆرە جەزمەن كاتتا بىر كىشى بولىمەن دەپ ئىرادە قىپ يۈرگەچكە بۇ سۆھبەتلەرگە دىققەت بىلەن قۇلاق سالاتتى. ئۇنىڭ غايىسىدىكى «كاتتا كىشى» كاتتا مولللىمۇ؟ كاتتا ئەمەلدارمۇ؟ بۇنى ئۆزىمۇ ئېنىق بىلمەيتى.

ئۇ دادىسىنى ئېچىنىش، ئىچ ئاغرىتىش ئىچىدە خاتىرلەيتى؛ ئانىسىدىن قاتتىق نەپرەتلىنەتتى. ئەمما ۋىجدانەن ئېيتقاندا يۈرىكىنىڭ قانداقتۇر بىر يېرىدە سىرلىق بىر ئوت ـــ ئانىغا بولغان مۇھەببەت ئوتى يىلىنجاپ تۇراتتى. ئانىسىنى گۇناھسىز دەپ ئاقلايدىغان بىر شىۋىرلاش قۇلىقى تۈۋىدىن كەتمەيتى. ئەمما بۇ سىرنى گويا «ئۆزىدىنمۇ» يوشۇراتتى. خۇددى بىرسى «جالاپ خوتۇننىمۇ ئانا دەمسەن؟» دەپ سوراقا تارتىۋاتقاندەك، ئۆزىدە بۇ نەپرەتنى ھەمىشە بىلەپ ئىتتىكلىتىپ تۇراتتى. بىراق ئۆتكۈرلەشكەن نەپرەت يەنىلا يۈرىكىنى كۆيدۈرەتتى. تىلغاپ تاشلايتى. «ئۇ بەربىر ئانىغۇ؟» دېگەنگە ئوخشاش سوئاللار ئۇنى قىينايتى. بىراق ئانىسىنى سۆيۈشكە پۈتۈن دۇنيا، قانداقتۇر ناھايىتى قۇدرەتلىك ئەمما سېزىلمەس بىر كۈچ توسقۇنلۇق قىلاتتى. ئارقىدىنلا ئۇ « جالاپنىڭ بالىسى» بولغىنىدىن، ئانىسىنى

سۆيمىگىنىدىن ۋە سۆيەلمىگىنىدىن، ھەم يەنە نۇرغۇن ـ نۇرغۇن نەرسىلەر توغرىسىدىن ئۆز ـ ئۆزىنى ئەيىپلەپ، ئۆز- ئۆزىدىن يىرگىنىپ كېتەتتى. نېمىشكىدۇر ئۇنىڭ سەبىي كۆڭلى بۇ نەپرەتلىرىنىڭ ھەقىقىي ئورنىنى تاپالمايۋاتقانلىقىنى خۇددى يىراقتىكى قوڭغۇراق ئۈنىدەك ئاگاھلاندۇرۇپ تۇراتتى. ئەمما، ھەقىقىي نەپرەتلىنىشكە تېگىشلىكى نېمە؟ نېمە ئەڭ رەزىل؟ ئۇ بۇنىڭغا جاۋاب بېرەلمەيتى... كېيىنكى زامانلاردىمۇ — ئۇ ئەڭ يېتىلگەن كۈنلىرىدىمۇ ئانىسىنىڭ نومۇسى تۆكۈلۈش ۋاقەسىدىكى مەسئۇلىيەتنىڭ يالغۇز ئانىسىدا بولمايدىغانلىقىنى، بۇ تۆكۈلگەن نومۇسنىڭمۇ يالغۇز بىر ئايالنىڭ نومۇسى ئەمەسلىكىنى غۇۋا ھېس قىلدى ـ يۇ، ئەمما بۇلارغا توغرا ۋە تولۇق تەرىپ بېرىشكە ئەقلى يەتمىدى.

ئۇ بارا ـ بارا قۇلاق موللىسى بولۇپ قالدى. يېشىمۇ ئۇلغىيىپ بېرىۋاتاتتى. شۇڭا ئۇ بەزىدە مېھمانلارغا چاي قۇيۇۋېتىپ ئىختىيارسىزلا بىرەر ـ يېرىم ئېغىز قوشۇق سېلىپ تاشلايتى.

— ئوھۇي، — دەيتى خوجايىن، — خېلى ھوشۇڭ جايىدىكەن جۇمۇ.

— كەچۈرسىلە، ئەدەپسىزلىك قىلىپ سالدىم... — دەيتى ئۇ ئېسىگە كېلىپ، ئالمان ـ تالمان.

مۇشائىرە كېچىلىرىدە ئۇ كۆڭلىگە يارىغان ۋە چۈشىنەلىگەن شېئىرلارنى بەكمۇ تېز خاتىرىسىدە قالدۇرۇۋالاتتى. ئەمما ئۇ خەت ئۆگىنىشكە ئىمكانىيەت تاپالماي تىت ـ تىت بولۇپ يۈرەتتى. مەكتەپكە كىرەي دېسە، بىر تىيىن پۇلى يوق، ئۆزى ئۆگىنەي ھەرپ تونۇمىغاچقا ئۇستاز بولمىسا بولمايتى. يوقسۇزچىلىق ئادەمنى جۈرئەتسىز، قورقۇنچاق قىلىپ قويسا كېرەك، ئۇ بۇ ئارزۇيىنى خوجايىنىغا ئېيتىپ بېقىشنى شۇنچە ئويلىسىمۇ ئاغزىدىن چىقىرالمىدى. «ئەمدى قورسۇقۇڭ تويۇپ تىلىڭ چىققىلى تۇردىمۇ؟» دەيدىغاندەك بىلىنىپ، ئىززىتىنى ساقلاپ يۈرگەننى خوپ كۆردى.

بىر قېتىم خوجايىن مېھمانلار كەتكەندە مېھمانخانىدا ئۇياقتىن ـ بۇياققا مېڭىپ، بايا مېھمانلاردىن بىرسى ئوقۇغان، ئارىدا كۆپ قېتىم مۇناقىشىگە سەۋەب بولغان شېئىردىن ئۈچ مىسرانى تەكرارلاۋاردى، تۆرتىنچى مىسرانى دېمەيلا باشتىن ئېيتاتتى، بۇنىڭدىن بىر تىت ـ تىتلىق چىقىپ تۇراتتى. «ئەجەبا، خوجايىن تۆرتىنچى مىسرانى ئېسىگە ئالالماي جىلە بولۇۋاتامدىغاندۇ؟ ياكى مەزمۇنى ھەققىدە

پىكىر يۈرگۈزمەك ئۈچۈن تەكرارلاۋاتامدىغاندۇ؟» دەپ ئويلىدى ئۇ. ئاخىرى، نەرسە- كېرەكلەرنى يىغىشتۇرغاچ قولاق سېلىپ تۇرۇپ، خوجايىن ئۈچىنچى مىسرانى دەپ بولۇشىغىلا تۆرتىنچى مىسرانى ئېيتىۋىدى، خوجايىن تۇيۇقسىزلا ئۇنىڭ مۆرىسىدىن كاپىپىدىدا قاماللىدى. دەسلەپ ئۇ قورقۇپ كەتتى. ئەمما خوجايىنىنىڭ ئىللىق كۈلۈمسىرەپ تۇرغان كۆزلىرى بىلەن ئۇچراشقىنىدا يۈرىكى جايىغا چۈشۈپ، خۇش بولۇپ كەتتى.

— يىگىت، جايىدا، ئېسىڭ جايىدا! — دېدى خوجايىن ماختاپ، — بۇ بەئەينى ناۋايى ھەزرەتلىرىنىڭ بىر مىسرادىن كېيىن ئىلھامى قېچىپ تۇرغاندا ئابدۇراھمان جامىنىڭ روھى كېلىپ تۇغلۇكتىن كېيىنكى مىسرانى ئېيتىپ بەرگىنىدەكلا ئىش بولدى!① ھاھا... — ئۇ مەمنۇنىيەت بىلەن ئېچىلىپ كۈلدى، — خەت تونۇمسەن؟

— ياق...

— نېمە؟... مەن سېنى خەت بىلسە كېرەك دەپ يۈرۈپتىمەن، مۇنداق ئەسلىك بالىنىڭ ساۋاتسىز بولغىنى قانداق گەپ!؟ گۇناھ، ماڭا ئېغىر گۇناھى كېلىدۇ بۇنىڭ. بولماپتۇ، بولماپتۇ، خەت ئۆگەن، - دېدى ئۇ ئېچىنىش ئارىلاش ھاياجان بىلەن.

— بىراق...

— سەن قايسى چاغدا ۋاقىت چىقىرالايسەن؟

— ئەگەر كېچىسى ئۇخلىمىساممۇ مەيلىدى...

— ماڭا قارىغىنا، — خوجايىن ئۇنىڭ يەلكىسىدىن مەھكەم تۇتۇپ كۆزىگە تىكىلىپ قارىدى، — شۇنچىلا ئىشتىياقىڭ بارىكەنۇ.. دۇرۇس، دۇرۇس، ئەيىپ مەندە. مۇنداق بولسۇن، كۈندۈزى ئىككى سائەت ئۆيدە دەرس ئالغىن، مەن بولسام ئۆزەم ئۆگىتىمەن، بولمىغان چاغلىرىمدا باشقا مۇئەللىم ئەۋەتىمەن. بىلەمسەن، بىز ھېلىقىلار بىلەن «شۇرا» دەيدىغان ژۇرنالنى چىقىرىمىز. شۇ يەردە سەن بىلەن قۇرداش يىگىتلەرمۇ بار، شۇلاردىن بىرەرسى كېلىپ تۇرىدۇ.

— رەخمەت، ئاكا! خۇدا... مىڭ ياشقا كىرەلا... — ئۇنىڭ ئاۋازى تىترەپ كەتتى. شۇندىن كېيىن ئۇ ئوقۇشقا باشلىدى.

بىر قېتىم سۆھبەت ئۈستىدە ئابدۇقادىر بىننى ئابدۇلۋارىس قەشقىرى دېگەن ئىسىم ئۈستىدىكى بەس مۇنازىرىگە دىققىتى قوزغالدى. ئۇنىڭغا «قەشقىرى» دېگەن ئىسىم شۇنداق سۆيۈملۈك ئاڭلاندىكى، كۆزلىرىدىن مۇنچاقتەك ئىككى تامچە

ياش سىرغىپ چۈشتى. چۈنكى قەشقەر دېگەن بۇ سۆز شۇنداق تەسىرلىك ئىدىكى، ئۇنىڭدا دېڭىزلارنىڭ تېرەنلىكى، چوڭگىرىنىڭ يۈكسەكلىكى، تەكلىماكاننىڭ ئەزىملىكى، تارىمنىڭ ئويناقلىقى، بولۇپمۇ ئۇ ھېچ تېتىپ باقمىغان ئانا باغرىنىڭ ئىللىقلىقى باردى. بۇ سۆھبەتتە «قەشقىرى» نىڭ ۋە «شۇرا» نىڭ بۇرۇنقى سانلىرى تىلغا ئېلىنىپ تەرىپى قىلىندى. ئۇنى شۇنداق سۈيەتلەشتىكى، ئۇ گويا ئۆز ئاتىسى ھەققىدىكى ماختاشلارنى ئاڭلاۋاتقاندەك، دادىسىغا تەئەللۇق شەرەپ گۈلدەستىسىنى، مۇكاپاتنى قوبۇل قىلىۋاتقاندەك ھاياجانلىنىپ، قەلبى ئېرىپ كەتتى؛ دىمىقى ئېچىشىپ، كۆزىگە ھاياجان يېشى قاپلىشىپلا تۇردى.

ئەتىسى ئۇ ئۆزىگە دەرس بەرگىلى كەلگەن تەكتۇشىدىن «قەشقىرى» ھەققىدە سۈرۈشتۈردى.

— ئۇ كىشى قەشقەرلىك، ئالىم كىشى. ئىلگىرى بىزنىڭ «شۇرا»غا ماقالىلىرى بېسىلغانىكەن.

— ھازىر ئۇ كىشى مۇشۇ شەدە باما؟

— ياق، بۇ يەردە ئەمەس، ھازىر قەشقەردە بولسا كېرەك. بىر بولسا بۇخارادا بولۇشىمۇ مۇمكىن.

— «شۇرا»نىڭ ھېلىقى سانلىرى، شۇ كىشىنىڭ ماقالىلىرى با سانلا تېپىلاما؟

— ئىزدەپ باقساق تېپىلىپ قالار...

— سىلىدىن خوش بوپ كېتەي، ئاداش، ماڭا شۇلارنى تېپىپ بەرسىلە، بىر ئوقۇپ باققىم بارتى.

— ئىزدەپ باقاي.

شۇنداق قىلىپ ئۇ «شۇرا»نىڭ بىر نەچچە سانىغا ئىگە بولدى. بۇ ئۇنىڭ تۇنجى شەخسى مۈلكى ئىدى.

بۇ يۇرتتا تۇرۇش كۈنىدىن- كۈنگە قىيىنلاشتى. رۇسىيە بۇ كەملەردە ئىنقىلاپ، دۇنيا ئۇرۇشى خارابىلىرى ئىچىدە ئىڭرىماقتىدى. ئاچارچىلىق ئۆزىنى كۆرسۈتۈشكە باشلىدى. ئۇ ئەمدى بۇ پاراكەندىچىلىك ئىچىدە تۇرغۇسى كەلمىدى. گەرچە ئۇ تېخى ئەمدىلا ساۋادىنى چىقارغان، تېخى كۆپ ئوقۇشى كېرەك بولسىمۇ، قالغىنىنى ئۆزى، «شۇرا»نى ئوقۇپ ئۆگىنىۋالسىلا بولاتتى. مۇھىمى ئۇنىڭ ۋەتىنىدە، يۇرتىدىمۇ كاتتا ئالىملار باركەن ئەمەسمۇ؟ يەنە كېلىپ ئۇ يۇرتنى سېغىندى، ئانىسىنىمۇ سېغىندى. ئۇ بۇ يەردىكى ئاجايىپ سۆھبەتلەر سايىسىدا ئاخىرى نەپرەت

تېگىشلىك بولغان نەرسىنىڭ قارىسىنى تاپتى. گەرچە بۇ كۆلەڭگە تېخى ناھايىتى غۇۋا، چۈشۈنۈكسىزراق بولسىمۇ، ھەر ھالدا ئانىسىدىن يىركەنمەيدىغان، ئۇنىڭغا ئىچى ئاغرىيدىغان بولدى. ھېلىقى «قارا» نىمىنىڭ قارىسى؟ كىمنىڭ قارىسى؟ ھازىرچە روشەن بولمىسىمۇ، ھېچقىسى يوق، ئۇ ئەمدى بارا ـ بارا چۈشىنىۋالىدۇ. ئۇ تام تۈتۈپ ماڭغان بالىغا ئوخشايدۇ، ئىنشائاللاھ، ئەمدى ئولتۇرۇپ قالمايدۇ، بەلكى تېز ـ تېز يۈرۈشنى ئۆگىنىۋالىدۇ! ئۇنىڭ جانجان قەشقىرىدىمۇ يېتىشكەن ئالىملار بار تۇرسا، ئۇنىڭ قولىدا «شۇرا» بار تۇرسا... ئۇنىڭ كۆز ئېچىپ كۆرگىنى مۇشۇ ژۇرنال بولغاچقا بۇ خۇددى پۈتۈن ئالەم كۆرۈنىدىغان جاھاننامىدەكلا ئىخلاس قىلىپ كەتكەنىدى.

ئۇ ئەمدى ۋەتەنگە قايتىدۇ. ئۇ ئۆزىمۇ مەكتەپ ئېچىپ باشقىلارنى ئوقۇتىدۇ. ئىنقىلاپ ھەققىدە سۆزلەيدۇ،... ئاۋال بۇخاراغا بېرىپ «مىر ئەرەپ» مەدرىسەسىدىن ئابدۇقادىر داموللىنى. «قەشقىرى» تەخەللۇسلۇق زاتنى سۈرۈشتە قىلىدۇ، «قەشقەرگە كەتكەن» دېگەن جاۋابنى ئاڭلىدىمۇ، بولدى، خۇدانى بىر دەپ قەشقەرگە ئاتلىنىدۇ!

خۇددى شۇنداق بولدى. ئەنە ئۇنىڭ كىچىككىنە تۈگۈنچىدە بىر نەچچە سان «شۇرا»، بىر قۇر ئىچ كىيىم، بىر نەچچە نان. ئۇ ۋەتەندىن ھەسرەتنى يۇدۇپ قۇرۇق قول كەتكەنىدى، ئەمدى ئۇ بىر نەچچە پارچە ژۇرنالنى، ئۇنىڭ ئۈچۈن ئالەمشۇمۇل يېڭىلىقنى ئېلىپ كېلىۋاتىدۇ. كۆزى ئېچىلىپ، يىگىت بولۇپ يېتىلىپ كېلىۋاتىدۇ...

ــ ھەي، ھەي! ــ بىرى ئۇنىڭ پۈتىغا بوش تېپىپ تۇۋلىدى، ــ نىمە بولدۇڭ؟ ئۆلۈپ قالمىغانسەن؟ ــ بۇ چىرگادىكى ساقچىلاردىن بىرىدى. ئۇلار يولۇچىنىڭ ئاسمانغا قاراپ دالىيىپ ياتقىنىچە ئورنىدىن تۇرمىغىنىنى، قاراڭغۇ چۈشۈپ كېتىۋاتسىمۇ كارى بولماي ۋاتقىنىنى كۆرۈپ، ھەر خىل گۇمانلار بىلەن كېلىپ، ئۇنى تۇۋلاپ بېقىۋاتاتتى.

ــ ئۆلمىدۈم.

ــ ئۆلمىگەن بولساڭ نىمىشكە بۇنداق ياتىسەن دالىيىپ!؟

ــ ياتسام نىمە بوپتۇ؟ يەتتە ـ سەككىز يىل چەتئەلدە يۈرۈپتىمەن، ۋەتىنىمنىڭ تۇپرىقىنى سېغىندىم، ئاران ئۆلگۈردۈم، مانا. سېغىنچىمنى بېسىۋاتىمەن، دارىن.

ــ تاپقان گېپىنى كۆر بۇنىڭ! بولدى تۇر، يولۇڭغا ماڭ! تېز يوقال! ۋەتەننى

بىلىپ كېتىپتىمىش تېخى!

ــ مۇشۇ يەردە تۇنەيمەن.

ــ بولمايدۇ، بۇ يەر چىگرا، بەش-ئون چاقىرىم مېڭىپ بىرەر بۆرە ئۇۋىسى ئۇچراپ قالسا شۇ يەردە تۇنەرسەن! يوقال!

تووا، سىغىنىپ كەلگەن ۋەتىنىم، بۇ نېمە ئىش؟ ئەتىگەندىلا بۇ قانداق كۆڭۈلسىز كۈتىۋېلىش؟ نېمىنىڭ بىشارىتىدۇ بۇ؟ ــ دەپ غۇدىرىدى ئۇ ۋە تېخىمۇ پەس ئاۋازدا قاغىدى، ــ يانچۇقتا بارنى قۇرۇقدىغىنى يەتمىگەندەك تولگۇزلا!...

ــ قارشى ئالغىلى بىر ۋىلايەتنىڭ ئادىمى چىقىدۇ دەپ ئويلىغانمىدىڭ، ھاماقەت! چاپسان يوقال!

«ۋاي، ئاناڭنى!... يۇرت دەپ سىغىنىپ كەلگەن بىلەن مانا مانداق گەپ با ـ دە! ۋۇ، مۇشۇ خەقنىڭ دەستىدىن شۇ!...» دەپ ئويلىغاچ، يولنى داۋام قىلىشقا مەجبۇر بولدى...

ئۇ بىر جىلغىدا يامغۇردىن پاناھ بولغىدەك بىر يەرنى تېپىپ تۈنىدى. تاغلىق جايلاردا كېچىسى بەكلا سوغۇق بولاتتى. ھەتتا تومۇز كۈنلىرىمۇ كېچىسى سوغۇق جاندىن ئۆتەتتى. ئۇ بۇ يەردە سوغۇقتىن تولغۇلۇپ بەكمۇ تەستە تاڭنى ئاتقۇزدى. ئەتىگەندە «قاق*» سۇيىگە قاتتىق ناننى تولگۇرۇپ ناشتا قىلىۋالغاندىن كېيىن يولنى داۋام قىلدى. ئەمدى ئۇ ئانچە ئالدىرىمىدى. چەتئەلدە يۈرگەن كىشىگە ۋەتەننىڭ ھەممە يېرى ئۆزىنىڭ ئۆيىدەكلا تۇيۇلسا كېرەك، ئۇ ئەركىن يايراپ، ئاز يول مېڭىپ، كۆپرەك دەم ئېلىۋېلىپ، تاغنىڭ ساپ ھاۋاسىدىن راھەتلەندى. ئۇ شەرق تەرەپكە بەكرەك يانداپ كەتكەن بولسا كېرەك، تويۇن* تەۋەسىگە چۈشمەي، تۆگۈرمىتى* تەۋەسىگە چىقىپ قالغانلىقىنى بىلمەي قالدى. يولمۇ ئۇزۇراپ كەتكەندەك قىلغاندى. ئېزىپ قېلىپ يەنە ئورۇس تەۋەسىگە كىلىپ قالدىمۇ دەپ ئەنسىرەپ، ئۇچرىغان قىرغىز ئوتاۋلىرىدىن سورىۋىدى، تۆگۈرمىتى تەۋەسى ئىكەن. ئۇ تۆگۈرمىتى تەۋەسىدىكى قىرغىز ئايىللىرىدا مېھمانمۇ بولدى. بوخچىسىغا بىر نەچچە كۆمەچ سېلىۋېلىشقىمۇ نېسىپ بولدى. نېنىمۇ تۈگەپ قالغاچقا بۇ تازا جايىدا ئىش بولدى. تاغ ئارىسىدىكى بىر نەچچە كۈندىن بىرىكى تۆگىمەس «ئىگىز چىق، پەسكە چۈش»لەردىن كېيىن ئەمدى بىر ئاز تۈز سايلارغا، شالاڭ ئۆسۈملۈك ئۆسكەن جەنۇبقا خاس يايلاقلارغا ئۇلاشقان ۋە تۆگۈرمىتىدىكى قىرغىز ۋەتەنداشلىرىنىڭ تەپسىلى تەرىپلەپ بېرىشى بىلەن بىر قەدەر توغرا يول يۆنىلىشىنىمۇ

پەملىۋالغانىدى.

«تەڭگە تار*» جىلغىسىغا كېلىشى بىلەنلا ئۇنىڭغا باشقىچە ھاۋا بىلىنىشكە باشلىدى. ئۇ قەشقەرگە كېلىپ قالغانىدەك، نېمىدۇر ئۇنىڭغا تونۇشتەكلا قىلاتتى. جىلغىدىن چىققاندىلا ئۇلۇغ تەرەپتە يوغان بىر تۈپ توغراق باردى. ئۇ قانچە ئەسىرنى باشتىن كەچۈردىكىن، شاخلىرىنى كەڭ دائىرىگە يېيىپ، گويا مۇشۇ «تەڭگە تار» كاربدورىنىڭ كىرىش ئېغىزىدا قاراۋۇللۇقتا تۇرغان گىگانىت ئادەمدەك ھەيۋەتلىك كۆرۈنەتتى. ئۇ چارۋىچىلارنىڭ ئاللىقانداق تاۋاپگاھىمىكىن، شاخ-پۇتاقلىرىغا رەڭگا-رەڭ لاتا-پۇرۇچلار ئېسىۋېتىلگەنىدى. بۇنى كۆرۈپ ئۇ ھەسرەتلىك تىنىپ: «ۋاي، بىچارە نادان خەلقئەي، يالغۇز دەرەختىن پاناھ تىلىگەنىڭ پايدىسىز ئىكەنلىكىنى بىلمەيدۇ ــ دە!» دەپ پىچىرلىدى. چۈنكى ئۇ قازاندىكى ئۆيدە بولۇنغان سۆھبەتلەر ۋە «شۇرا» دىكى مۇناسىۋەتلىك مەزمۇنلاردىن بۇنداق قىلىقلارنىڭ ئىسلام دىنىغا مۇخالىپ، مۇشرىكلىك قىلمىشى سانىلىدىغانلىقىنى بىلىۋالغانىدى.

سول تەرەپتىكى گىگانىت تاغ بىلەن تۇتاش تاش سۇپا ئۈستىدىكى كىچىككىنە بىر يېرىقتىن ئىككى تاشلىقچە سۇ ئېتىلىپ چىقىپ تۇراتتى. شۇنىڭ ئۈستىدە ئون مېترچە ئېگىزلىكتە يەنە بىر «پەلەمپەي» تەكشىلىكىدە ياقۇپبەگ زامانىنىڭ يالدامىسى بولغان بىر قاراۋۇلخانىنىڭ خارابىسى كۆرىنەتتى.

ئۇ سۇ بويىغا كېلىپ ئابى- كەۋسەردەك سۇدىن ئۇچۇملاپ ئىچىپ، بوخچىسىدىكى كۆمەچتىن ئازراق يېۋېلىپ، سۇنىڭ ئېقىشىنى بويلاپ يولىنى داۋام قىلدى. قىرغىزلارنىڭ تەرىپى بويىچە بۇ سۇ تاكى ئاتۇشقا بارغىچە ئۇنىڭغا يول باشلايتى. كۈن ئولتۇرۇشقا باشلىغان بولۇپ، جىلغا ئىچىگە كۈن نۇرى چۈشمەيتى، پەقەت ئۇلۇغ تەرەپتىكى تاغلارنىڭ ھەرە چىشلىق ئاراچىلىرىدىن تارام ــ تارام نۇرلار چېچىلىپ، جىلغىنىڭ ھاۋا بوشلۇقىدىن ئۆتۈپ، سول تەرەپتىكى تاغ چوققىلىرىدا قىرغۇچ شولىسىنى چاقنىتاتتى. ئۇ بىرەر قونالغۇ تېپىش ئۈچۈن قەدىمىنى ئىتتىكلەتتى. تالادا يېتىش ئۇنىڭغا ھەقىقەتەنمۇ ئېغىر تۇيۇلۇپ قالغانىدى.

«تەڭگە تار» كاربدورىدىن چىققاندىن باشلاپ جىلغا گاھ كېڭىيىپ، گاھ تارىيىپ باراتتى. ئاندا-ساندا كىچىك ئەگمىلەرنى ھاسىل قىلىسمۇ چوڭ يۆنىلىش ھامان جەنۇب ئىدى. ھارۋا ئېقىن ئىچىدىكى كەلكۈن يالاپ تۇرىدىغان شېغىللىقتا ئىزسىز يوقۇلۇپ تۇراتتى. ئۇ بىر ئەگمىدىن ئۆتۈشكىلا پىشانىسى تۇۋىدىلا

ھەيۋەتلىك «تۆگە تاغ» پەيدا بولدى. بۇ چوققىنىڭ تىكلىكى، ئېگىزلىكى كىشىگە ئەنە شۇنداق تەسىر قىلاتتى. سۈرلۈك بىلىنەتتى.

ــ يا پەناھ! ــ دېدى ئۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ چوققىنىڭ ئاسمان بىلەن سۆيۈشۈپ تۇرغان يېرىگە سۈزۈپ، ــ ئۆرۈلۈپ چۈشۈپ بېسىۋالامدۇ نېمە!

ئەمما تۆگە تاغ بىر قاتار پاكار تاغلار ۋە ئېدىرلىقلارنىڭ ئارقىسىدا بولۇپ، بۇرۇنغا تېگىپ تۇرغاندەك بىلىنگىنى بىلەن تېخى خوپ يىراقتا ئىدى، شۇنداقلا ئۇنىڭ چوققىچايغان ئۈستى تەرىپىدىن باشقا يېرى كۆرۈنمەيتتى. كەچكى قۇياش نۇرى ئۇنى چەكسىز كائىناتتەك ھاۋا رەڭدە كۆرسەتكەن بولسا، قاراڭغۇ چۈشكەنسېرى قارا رەڭدە... تۇم قارا رەڭدە كۆرۈنۈشكە باشلىدى.

ئېغىر ياتقۇ بىلەن ئۇ بىر كەڭلىككە چىقتى. ئەركىن يۈرگەن دالا شاملى ياكى ئېزىققان سالقىن كۆكسىگە گۈپپىدە ئۇرۇلدى. ئوڭ تەرەپتىكى تاغ ـ ئېدىرلار باغرىدا بىر كىچىك يېزىنىڭ بارلىقى دەرھال بىلىندى. ئۇ يەردىن ئىتلارنىڭ قاۋىشى ئاڭلىناتتى، كۆيگەن تېزەكنىڭ دۈتمۇ بىر مەھەللىنىڭ بارلىقنى ئۇقتۇراتتى. تۆگە تاغ ئەمدى ئېقىننىڭ سول تەرىپىدە قالغان بولۇپ، قەۋرىلەردەك بىلىنىۋاتقان يېزا بىلەن ئىككى قىرغاقتا روبىرو قارىشىپ تۇراتتى. بۇ ھەيۋەتلىك چوققا كۆك ئاسمان سەتھىدە غۇۋا ئەمما ھەيۋەتلىك بىلىنەتتى. ئۇنىڭدىن قانداقتۇر ئەجدەرھا ياكى چۆچەكلەردە تەسۋىرلىنىدىغان بەھەيۋەت مەخلۇقلار چىقىپ كېلىدىغاندەك، ئالىلقانداق شۋىر ـشۋىر، غاۋۇر ـغوۋۇرلار كېلەتتى. ئالدى تەرەپ قۇشمۇ قونالمىغۇدەك تىك ھالدا چوققىسىدىن تاكى ئېقىن تۈۋىگىچە چۈشەتتى. كەينى تەرىپى بولسا تەدرىجى پەسلەپ، دولقۇنسىمان سوزۇلۇپ قاراڭغۇلۇق قوينىدا غايىپ بولغانىدى. ئۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ سويلاۋاتقان ئەجدىھاغا ياكى رەسىمدىكى پويىز شەكلىگە ــ ئالدى تىك ۋە چوڭ، تەدرىجى ئىنچىكىلەپ كەتكەنگە ــ ئوخشايتى. ئەمما تاغ تېخى خېلى يىراقتا ئىدى...

ئۇ ئاخىر تۆگە تاغنىڭ روبىروسىدىكى يېزىغا يېتىپ كەلدى ۋە سەل ئېگىزراق ھەم شۇ مەھەللىگە نىسبەتەن راۋۇرۇسراق بىر ئۆينىڭ ئىشىكىنى ئىككىلىنىش ئىلكىدە، ئىشەنچسىزلىك بىلەن قاقتى.

ئىشىكنى بىر ئايال ئاچتى. قىرغىز ئادىتى بويىچە «كىمنى ئىزدەيسىز؟ نېمە ئىشىڭىز بار؟» دەپ ئولتۇرماي، «ئۆزى كېلگېن قونۇق، قۇداي بېرگېن قونۇق»* دېگەن ئەنئەنىگە كۆرە مېھماننى ئۆيگە باشلىدى. تالادىن كىرگەن كىشىگە ئۆي

ئىچى گۆردەك قاراڭغۇ بىلىنەتتى، ھېچنەرسە كۆرۈنمەيتى. شۇنداق بولسىمۇ بىر نەچچە ئادەم بولسا كېرەك دېگەن پەرەز بىلەن:

ــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم! ــ دەپ سالام قىلىپ بوسۇغىدىن ئاتلىدى.

ئۇنىڭ سالىمىغا جاۋابەن بۇلۇڭ تەرەپتىن ھالسىز غىڭىلداش ئاڭلاندى. ئۇ ياقتا بىر بولسا سەكراتتا ياتقان قېرى ئادەم، بىر بولسا ئېغىر كېسەلگە مۇپتىلا بولغان كېسەل كىشى ياتقان بولسا كېرەك دەپ پەرەز قىلدى. سەلدىن كېيىن مورا بېشىدا سېسىق ئىس چىقىرىپ يېنىپ تۇرغان جىن چىراق بىر ئاز رول ئوينىغاندەك بولدى ۋە شۇ غۇۋا يورۇقتا ھەقىقەتەنمۇ بىر قېرىراق كىشىنىڭ ئورۇندا ياتقانلىقى كۆرۈندى. ئۆي ئەسلىدە خېلى ئەجىر قىلىپ سېلىنغان بولسىمۇ، دەرىزىنىڭ تايىنى يوق بولغاچقىمىكىن، ھاۋا ئالمىشالماي، غەلىتىلا بىر خىل پۇراق، زەي پۇرىقى ياكى بىلىپ بولمايدىغان مۇرەككەپ تەركىپلىك پۇراق ئۆي ئىچىنى بىر ئالغان، يورۇق چۈشىدىغان يەر بولمىغاچقا كۈندۈزىمۇ بىر نەرسە ئىزدەشكە توغرا كەلسە جىن چىراق يېقىپ ئىزدىلىدىغان بولغاچقا تام ۋە تورۇسلار ئىسلىشىپ كەتكەنىدى.

ئۇ ئۆينىڭ كەڭلىكىدىن ئازراق پەگاھ قالدۇرۇلۇپ، ئۇزۇنىسىغا سېلىنغان شىرداقنىڭ ئۈستىگە كېلىپ ئولتۇردى. شۇندىلا ئۆيدە ھېلىقى بۇلۇڭدا ياتقان كېسەل كىشى بىلەن مۇشۇ ئاياللا بارلىقىنى بىلدى. كېسەل كىشىنىڭ يېنىغا سېلىنغان يوتقاننىڭ بىر تەرىپى سەل ئېچىلغان بولۇپ، ئايال ئىشىك ئېچىشقا چىققاندا شۇ يەردىن تۇرغانلىقى بىلىنەتتى. تۆر تەرەپتىكى تامغا يۆلەپ تۇرغۇن يوتقان- كۆرپىلەر تىزىلغان، بۇ ئۆيدە ئۇندىن باشقا تۈزۈكرەك مۇلۇك باردەك قىلمايتى.

ئايال مېھماننىڭ تۇرقى ھالىغا قىزىقىپ سورىدى:

ــ قاياقتىن كەلدىڭىز؟

ــ ئورۇسلا تەرەپتىن.

ــ ھۇ...، ئەمدى قاياققا كېتىۋاتىسىز؟

ــ قەشقەرگە، مەن قەشقەرلىق، ــ دېدى ئۇ ئېپتىخار بىلەن، ــ قەشقە بۇ يەردىن ئۇزاقما؟

ــ ۋاي تاڭ، ــ دېدى ئايال، ــ مەن قەشقەرگە بېرىپ باقمىسام.

ــ ئاتۇشچۇ؟ ئۇزاقما؟

ــ ياق، ئەتە يېتەلەيسىز.

— جوق كېپتى قىلىۋاي قونۇقتىن قۇرساغىن سوراۋايسىگبوي!؟* — دېدى كېسەل خىرىلداپ تۇرۇپ.

— ھې، راسلى، ئۇنتۇپمىن، — دېدى ئايال. ئاندىن مېھمانغا قاراپ، — ھەقچان قورسىقىڭىز ئاچ،... — دېدى.

— قورسىقىم ...، ئۇسسىۇلۇق ئىچسەملا بولۇدۇ، — دېدى يىگىت شەھەرلىكلەرگە خاس ياسالما تۇزۇت بىلەن. ئەمما بۇنى راست دەپ بىلىدىغان ساھىپخان بولسا ئۇنىڭ دېگىنى بويىچە بىر ھېجىر قېتىقلا ئېلىپ كەلدى. يىگىت «ئاپلا، يوقلاڭ تۇزۇتنى قىلمىسام بوپتىكەن» دەپ ئويلاپ ھېجىرنى قولىغا ئالدى ۋە قېتىقنى ئىچىۋېتىپ، — ئۇ كېسەل دادىڭىز ئۇخشىمامدا؟ — دەپ سورىدى.

— توۋا دەڭ، — دېدى ئايال چۆچۈپ كېتىپ ۋە تەشۋىشلىك پىچىرلاپ.

— ھە...!؟ — ھەيران بولدى ئۇ. ئەمما كوچىلاپ سورىمىدى. ھاياتتا بۇنداق ئىشلار ئازمۇ؟ ئۇ يېزىدىكى ۋاقىتلىرىدا ئۆلەرمەن بوۋايلارغا 13-14 ياشلىق قىزلارنى بەرگەننى كۆپ كۆرگەنىدى، — سىز بىرچە گەپنى بىلىدىكەنسىز -ھە؟ — دەپ سورىدى ئايالغا خۇشامەتچىلىك قىلغاندەك تەرزدە.

— تېگىم قىرغىز، — دېدى ئايال كۈلۈمسىرەپ، — دادام، — دەپ تولۇقلاپ قويدى ئۇ.

— ئانىڭىز؟...

— ئانام ئاتۇشنىڭ بىر يېزىسىدىن، شۇنداق تۇرۇپ، ئانا تىلىمنى بىلمەمتىم بۇنچىلىك، — دېدى ئۇ ئۆكۈنۈشكىمۇ، ماختىنىشقىمۇ ئوخشىمايدىغان ئاھاڭدا.

— ئانىڭىز ئەجەپ قىرغىزغا ياتلىق بولاپتىكەنا؟

— تەقدىر،... يوقسۇزچۇلۇقنىڭ زورى. دادام چوڭ چارۋىداركەن...

— سىز... قانداق بولۇپ، ياش تۇرۇپ...

— يېتىملىك، ئانامنىڭ يوقلۇقى،... ئۇ بالدۇر تۇگەپ كەتكەن،... دادام تولىمۇ جاھىل ئادەمتى، ئاغزىدىن بىر گەپ چىقتىمۇ، بولدى راست قىلماي قويمايتى... ھېرىپ كەلدىڭىز ھەقچان، يېتىۋېلىڭ، — دېدى ئۇ سۆزىنى ئۈزۈپ ۋە ئۆزىنىڭ ئورنىدىن چوڭ بىر قەدەم ئارىلىق قالدۇرۇپ، مېھمانغا تۆشەك سېلىپ بەردى. ئۆي بىر ئېغىز، بۇندىن باشقا مېھمان ئۈچۈن يەرمۇ يوق ئىدى. ئەسلى ئاق ئۆيدە كۆنگەن ئەنئەنىلەردە بىر ئۆيدە ئارىلاش يېتىش غەلىتە تۇيۇلماي كەلگەچكە ئۆي ئىگىسى خاتىرجەم ئورنىغا بېرىپ ياتتى، ئەمما مېھمان بىر ئاز ئوڭايسىزلىنىپ،

قورۇنۇپقىنا يوتقانىنىڭ ئۈستىگىلا سوزۇلدى.

ئۇ كۆڭۈلسىز سۆھبەتتىن قاچقان ياكى كېسەل ئېرىدىن قورققاندەك تېزلا داستىخانىنى يىغىشتۇرۇپ، جىن چىراقنى ئۆچۈرۈۋەتتى.

مېھمان يىگىت ھېرىپ كەلگەن بولسىمۇ زادىلا ئۇخلىيالمىدى. قول ئۇزاتسىلا يەتكۇدەك يەردە ياش بىر ئايال ياتقاچقىمىكىن، نازۇك ئۇھسىنىش ۋە يىنىك نەپەس تاۋۇشلىرى خۇددى قۇتراتقۇ تەشۋىقاتتەك ئۇنى ئېلىشتۇرۇشقا، تەلۋە ئىستەكلەرنى ئويغۇتۇشقا باشلىدى. ئۇ خىيلى ئۇزۇنغىچە ئۆز ـ ئۆزىگە نەسىھەت قىلدى، كۆچۈنۈپ ئۆزىنى باستى. ئېتقادىنىڭ بۇيرۇقلىرى، دوزاق ئازابى، ئەخلاق مىزانلىرىنى ئېسىگە ئېلىپ ئۆزىنى ئەيىپلىدى. باشقا ئەسلىمىلەر ئارقىلىق ئۆزىنى گول قىلىشقا ئۇرۇندى. ئەمما ئۇنىڭ كاللىسى ھېچنېمىگە ئىشلىمەيدىغاندەك، پەقەت بىرلا چاقىرىق، بىرلا ئەكس سادا بىلەن بەند ئىدى. «ئۇئۇي ي! تازىمۇ خەقكەن، يات ئادەمگە باشقا بىر يەرگە جاي سېلىپ بەرمەي، تازىمۇ...» دەپ ئويلاپ، ساھىپخانىنى ئەيىپلىدى...

ئاخىرى ئۇ يوتقاندىن قولىنى چىقىرىپ ئۇ تەرەپكە ئاستا ئۇزاتتى. ئەمما قولى يەتمىدى. ئۇ «قولۇم يەتمىگەندىكىن بولدى قىلاي» دېگەن باھانە بىلەن ئۆز ـ ئۆزىنى گول قىلدى. بىراق بۇمۇ ۋەسۋەسىلەر ھۇجۇمىغا بىردەملا دال بولدى. ئەمدى ئۇ كۆرپىنىڭ ئەڭ لېۋىگە سۈرۈلۈپ ياتقاندىن كېيىن قولىنى قايتا ئۇزاتتى. قولى يۇمشاق بىر نەرسىگە تەگدى! ئەمما بۇ شۇ ياقتىكى يوتقان ئىدى. ئۇ يەنە ئۆزىگە ھاي بەردى. كۆڭلىنىڭ ئاللىقەيېرىگە قوغلىۋېتىلگەن ئەخلاق ۋە ئادىمگەرچىلىك سوتچىلىرىنى ئىزدەپ تېپىشقا ھەم شۇ ئارقىلىق ئۆزىنى چەكلەشكە ئۇرۇندى. بىراق، ئۇنىڭ ئالدىنى ھايۋانى ئىستەكلەرنىڭ قۇترىغان ساقچىلىرى توسىۋالدى. ئۇ ئەمدى ئەخلاق ئەلچىلىرىنى «پەقەت قولۇمنى تەگدۈرۈپ باقسىلا بولدى، ئۇنىدىن نېرىغا ئۆتمەيمەن» دەپ ئالدىدى ـ دە، يەنە قول سۇندى. قولى ئىختىيارسىز ھالدا يوتقانىنى مىجىقلاپ تۇتتى ـ دە، ئۆزى تەرەپكە تارتىشقا باشلىدى. بۇ ھەرىكەتنى شۇنچىلىك ئاستا قىلدىكى، ئۇخلاۋاتقان بولسا ئويغىنىۋەتمەستىن قېشىغا ئەكىلىۋېلىشىمۇ مۇمكىن ئىدى. بۇ ئىشى ئۇنۇم بەردى: قولى ئىسسىق تەنگە، «شەيتان ۋەسۋەسىسى»نى تېخىمۇ ئۇلغايتىۋېتىدىغان ھارارەتكە ئىگە تەنگە، قۇتراتقۇلۇقى تېخىمۇ كۈچلۈك بولغان تەنگە تەگدى! بۇ ئايالنىڭ قولىدى. بۇ ئايال سۈرەتلىك شەيتانىنىڭ قۇتراتقۇ ئەلەڭگىسىدى. ئۇ ئاخىرقى قېتىم ئۆزىنى

چەكلەشكە بىر باھانە ئايال تەرەپتىن كېلىشىنى ــ قاتتىق سىلكىۋېتىشىنى، ئاندىن ئاھانەت چەككەن ھالدا رايى قايتىپ ئۇخلاپ قېلىشىنى ئىستىدى. ئەمما ئۇ ھېچقانداق قارشىلىقا ئۇچرىمىدى! ئۇ ئۇخلاپ قالغان بولسا شۇڭا قارشىلىق قىلمىغاندىمۇ يا؟ ياق، ئايالنىڭ پۇشۇلداشلىرى، چوڭقۇر- چوڭقۇر تىنىشلىرى ئۇنىڭمۇ بىر خىل قۇتراتقۇلۇقا تەسلىم بولۇش گىرداۋىدا تۇرغانلىقىنى، بۇنداق بىر ھالەتتە ئۇخلىيالىشى مۇمكىن ئەمەسلىكىنى بىلىندۈرۈپ تۇراتتى. سىلكىپ تاشلىنىش ئۈمىدى يوققا چىققاندىن كېيىن شەيتان تولۇق ھاكىم ئورنىغا ئۆتتى ۋە ئىستەكلىرىنىڭ قاندۇرۇلۇشىنى تاما قىلىشقا، شۇ تاما بىلەن قارشىسىدىكى ھارارەتلىك قولنى سىلاشقا باشلىدى. ئۇ مەستخۇش بولۇپ كەتكەنىدى. دۇنيادىكى ھەممە ئىشنى ئۇنتۇتتى. ئېزگۈلۈكنى تەرغىپ قىلغۇچى كۆڭلى مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىدى. قاباھەتنى تەرغىپ قىلغۇچى تەرەپ غەلىبە قىلدى. شۇڭا ئۇ ئاسمان ئۆرۈلۈپ چۈشسىمۇ، مۇشۇ گۇناھى تۈپەيلى تەنلىرى پارە ــپارە بولغان تەقدىردىمۇ پىسەنت قىلمايتى. ھەممىگە تەييارلىنىپ قويغانىدى.

بەختىگە يارىشا ئايال قولىنىڭ تارتىلىشىغا ئەگىشىپ بارغانسېرى ئۇنىڭغا يېقىنداشقا باشلىدى. ئەمدى ئۇنىڭ بەدىنىنى سىلاشقىمۇ يېتەتتى. بىراق ئۇ بۇنىڭغا قانائەت قىلىدىغان چېگرىدىن ئۆتۈپ كەتكەن ئىدى. شۇڭا ئەسەبىيلىك بىلەن كۆچىنىپ ئۇنى تېخىمۇ يېقىن تارتىشقا باشلىدى. ئايالنىڭ كۆڭلىدىمۇ نۇرغۇن كۆرەشلەر بولغاندۇر بەلكىم. ئەمما ئۇ نورمال فىزىئولوگىيىلىك ئىستەكنىڭ ئېزىقتۇرىشىنى يېڭەلمەي، ئۇزۇل ــ كېسىل تەسلىم بولدى...

ھاردۇقى چىققاندەك جىمىپ قېلىشقاندىن كېيىن بىرىنچى بولۇپ ئايال ئۇنىڭ قولىقىغا پىچىرلىدى:

ــ ئېتىڭىز نېمە؟

ــ مۇھەممەتتۇرسۇن. سىلىنىڭچۇ؟

ــ ئايجامال.

ــ جامالىرى راستىنلا ئايدەكمۇ يا؟ كۆندۈز بولغان بولسا...

ــ ئانچىلا ئەمەس، ئۆزەمگە چۈشلۇق. ئەتىلام كېتەمسىز؟

ــ ھەئە. يولۇچى دېگەن خەقنىڭ ئۆيىدە سەۋەپسىزلا تۇرالمايدۇ ــ دە.

ــ سەھەردىلا ماڭامسىز؟

ــ يول ماڭىدىغان ئادەمگە سەھەر ياخشى، ـــ ئۇ شەنى ئالغان نوچىدەك

تەلەپپۇزدا، ئەرلىك ھۆكۈمرانلىقنى نامايان قىلغۇچى ئاھاڭ بىلەن سۆزلەيتى.

— ...

— بۇ يەرنىڭ ئىسمى نېمە؟

— كۆكتام.

ئايال قانداقتۇر ئىچكى ئازاپ بىلەن ئېغىر تىندى. ئۇنىڭ ئوتلۇق ئېھتىراسلىرى بەختسىزلىكنى ھېكايە قىلىۋاتقاندەك ئىدى.

مۇھەممەتتۇرسۇن ئۇنىڭ بەختسىزلىكنى چۈشۈنۈشنىمۇ خاھلىمايتى، تەسەللى ئېيتىشنىمۇ يادىغا كەلمەيتى. ئۇ ئەمدى خاتىرجەم ئۇيقۇغا كەتتى.

ئىككىنچى باب

1

قۇرئاننىڭ چۈشۈرۈلۈشى قىرائەت قىلىش ئۈچۈنلا ئەمەس، بەلكى ياخشى ئەخلاقنى بەرپا قىلىش ئۈچۈندۇر.

ــ شەيخ سەئدى، «گۈلىستان»

ئۆستەڭ بويىدىكى قازىخانا ئالدىدا نۇرغۇن كىشىلەر توپلىشىۋالغان بولۇپ، ھويلىدىمۇ نۇرغۇن ئادەم باردى. ئۇلار گۇۋاھچىلار، دەۋاگەرلەر ۋە بىكارچى تاماشىبىنلار ئىدى. جامائەت ئارىسىدا نىمىگىدۇر قىزىقىش كەيپىياتى ھۆكۈم سۈرەتتى.

ــ ئابدۇقادىر داموللام ــ زە، خۇدا ئۆزى ئەۋەتكەن ئادەمكەن ــ دە ...

ــ بەك ئادىل، مېنىڭ ئىشىم بولسىمۇ بىكار بولۇپ قالساملا بۇ يەرگە كېلىپ داموللامنىڭ داۋا سورىغىنىنى كۆرىمەن، ھاردۇقۇم چىقىپ قالغاندەك بولۇپ قالىمەن. مۇتىھەملەردىن قورقۇپ قالمايدۇ، پۇلى بار دەپ يان باسمايدۇ، خۇدا ھەققى...

ــ خۇدا خاھلىسا ھېلى كۆرىسىلەر، ئۇ ئادەم داۋا ھەققى، موھۇر ھەققى دېگەنلەرگە كۆز قىرىنىمۇ سالمايدۇ، سۆزلىرىدىن دىلىڭ ئېرىپ كېتىدۇ.

ــ مەنمۇ ئاڭلىغان، ئۇ يەنە ھامما ئالدىدا كۆلدە ياتىدىغان يېتىمەك دىۋانىلەرنىڭ ھەممىسىنى كىيىندۈرۈپ، يېتىملار ئۆيى دەپ بىر يەرگە يىغىپتۇمىش، يەنە تېخى ئوقۇتىدىكەن.

ــ پۇلى يوق يېتىملەرنى قانداق ئوقۇتىدىغاندۇ؟ ئىگىسىز يېتىملارنىڭ ئوقۇشى دېگەن تازىمۇ ئاڭلاپ باقمىغان بىر ئىش ــ تە!...

ــ ۋەز ئېيتقىنىنى ئاڭلىساڭ ئاجايىپ، ھېچقانداق موللا دېمەيدىغان، دەپباقمىغان، بىزمۇ ئاڭلاپ باقمىغان گەپلەرنى قىلىدۇ...

ــ ئاينا، قازاخۇنۇم كەلدى!

جامائەت تەرتىپسىز پادىدەك تەۋرەپ كەتتى. سالام بېرىشلەر، خوشامەت ئارىلاش ئېيتىلغان تەكەللۇپ سۆزلىرى، كۇسۇلدىششلار ئومۇمىي شاۋقۇنغا ئايلاندى. كوچىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان دىۋانىلەرنىڭ مۆكۈلۈق قوشاقلىرى، سېتىقچىلارنىڭ چوقانلىرى بىردەملىك كۆمۈلۈپ قالدى. داموللا قازاخۇنۇم ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن سىرتتىكىلەر ئىچكىرىگە بويۇندۇشۇپ بىر- بىرىنى قىستاشقا باشلىدى. بىردەملىك ئۆرە ـ تۆپىدىن ئاياقلاردىكى قاغجىراق يەرنىڭ توپىسى چىقىپ كەتتى.

ئابدۇقادىر داموللا ئورنىغا بېرىپ ئولتۇردى. ياردەمچى قازىلار ۋە مىرزىلارمۇ ئورۇن ئېلىشتى.

داموللا ئاتىلارچە مۇلايىملىق بىلەن كۆپچىلىككە قاراپ چىقىپ، كۈلۈمسىرىگەن هالدا:

ــ جامائەت، دەۋا بىلەن كەلگەنلەر، گۇۋاھچىلار بىر ـ بىرلەپ سۆزلىسۇن، باشقىلار بۇ يەردە تىقلىشىپ تۇرغاندىن كۆرە، ئۆز تىرىكچىلىكىڭلار ئۈچۈن ھەرىكەت قىلساڭلار تېخىمۇ خەيرلىك بولماسىدى؟ چۈنكى قۇرئانى كەرىمدە (ئەستايىزىبىللاھ): «بەندىنىڭ تىرىشچانلىقىغا يارىشا نەسىۋە بار دۇر» دېيىلگەن. تەرتىپسىزلىك ياخشى ئەمەس، ئىشقا تەسىر يەتكۈزىدۇ، ــ دېدى.

پۈتۈن ئەتراپ جىم بولۇپ كەتتى. چوڭ نەپەس ئېلىشمۇ ئاڭلانغۇدەك جىمجىتلىق ھاسىل بولدى، ئەمما ھېچكىم بۇيەردىن كېتەي دېمىدى. ئۇلارنىڭ داموللىغا بولغان كۈچلۈك قىزىقىشى ئۇلارنى شۇ يەرگە كۈچلۈك تارتىپ تۇراتتى.

ــ دات!... ــ دەۋاگەردىن بىرى پەرياد كۆتۈرۈشدى، يەنە بىرى ئۈنى تۈرتىشۋەتتى:

ــ مەن بالدۇر كەلگەن! نېرى ئۆت! ھارامدىن بولغان!

ــ نېمە دەيدۇ ما سەرالىق! ــ ئۈچىنچى بىرىمۇ تالاشقا قوشۇلدى.

ــ خەپ-شۇك! مۇسۇلمانلار، ئۇيات ئەمەسمۇ!؟ ــ دېدى داموللا قازى يەنىلا شۇنداق مۇلايىملىق بىلەن. ئۇنىڭ ئاللىقانداق سېھرى كۈچكە ئىگە ئاھاڭى جىمجىتلىقنى ئەسلىگە كەلتۈردى، ــ ئەگەر سىلەرگە قويۇپ بەرسە بىر-بىرىڭلارغا يول بەرمەي كۈننى كەچ قىلىۋېتىشكە يارايسىلەر، قېرىنداشلىرىم. بۇنىڭ نېمە پايدىسى!؟ ئەدەپلىكراق بولساق، بىر-بىرىمىزگە ئادەملەرچە مۇئامىلىدە بولۇپ، ئۆزئارا يول قويۇشساق، ئىززەت قىلىشساق يامان بولارمىدى؟ ئىشنى چوڭلاردىن

باشلىساق قانداق دەيسلەر؟

ئەمدى ھېچكىم ئاۋال سۆزلەشكە پېتىنالماي بىر ھازا سۈكۈت قىلىشتى. پەقەت داموللا بىر بوۋاينى سۆزلەشكە تەكلىپ قىلغاندىن كېيىنلا ئۇ تەسلىكتە گەپ باشلىدى...

دەۋالار بىر-بىرلەپ سورالدى، گۇۋاھچىلاردىن گۇۋاھلىق ئېلىنىپ، خۇلاسە-يەكۈن چىقىرىلىشقا، تېگىشلىكلىرىگە خەت پۈتۈلۈشكە باشلىدى.

دەۋاگەرلەر ئازىيىپ، تاماشا كۆرىدىغانلارمۇ شالاڭلاپ قالغان بىر مەھەلدە كىشىلەر توپى يارىلانغان ئەجدەرھادەك ئېغىر-ئېغىر لۆمشۈپ، چايقىلىش بىلەن، سىرتتىن توپنى يېرىپ بىرى كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ باش-كۆزى قان، تۇرقى ئۆمسە بولۇپ، تېز-تېز نەپەس ئېلىپ، قايناپ سۆزلىگەچ كېلەتتى:

ــــ جاھاندا ئادالەت بارمۇ-يوق، مەن بىر بىلەي! بولسا بولغىنىنى كۆردۈم، بولمىسا ئۇ گورىدىن توڭگۇز قوپىدىغانلىقىنىڭ قارنىنى چۇۋۇپ، قېنىنى ئىچمەيدىغان بولسام! داموللا بولماي دوتەي بولسىمۇ جېنىمنى تىكتىم!

ــ ھېلى كۆرىسەن، ھېلى كۆرىسەن! ھەممە يەردە قازاننىڭ قولىقى تۆرت! سەندەك شۇمقۇشلارنىڭ ھېچيەردە گېپىڭ گەپ بولمايدۇ، ــ دەپ سۆزلەپ كېلەتتى ئارقىدىن بىر ياشانغان ئادەم، ــــ مەن كىم، سەن كىم؟ مەن بىلەن دەۋالىشىمەن دېگىنىڭ چۆچۈرىنى خام سانىغانلىقىڭ!... ھۆ ئۆزىنى بىلمەيدىغان!...

ــــ بەس، بەس! ــــ دېدى داموللا جىمجىتلىقنى بۇزۇپ سوراققا تەسىر يەتكۈزگەن يېڭى كەلگۈچىلەرنى ئاگاھلاندۇرۇپ، بېسىق ئاۋازدا.

ــ يا، دەيمىنا، موللا دېگەننىڭ مۇندىقىنى كۆرمەپتىكەنمەن، ئىنساپ دېگەننى بىلمەيدىكەنغۇ؟! مېڭىسىنىڭ قېتىقىدا ئۆتۈكۈمنى مايلىمىسام دەردىم چىقمايدۇ، ھو ئاناڭنى!...

ــــ ئەدەپ! ئەدەپ! ئاچچىقلىرىغا ھاي بەرسىلە، ئىنىم، ئەدەپلىكراق بولۇپ، ئالدىرىمايراق سۆلىسەكمۇ بىرگە ئۆتىدۇ. ئاچچىق دېگەن شەيتان، ئۇنىڭغا ھاي بەرگۈلۈك، ئادەم دېگەن قۇچقاچ ئەمەس، ئۇنى ئۆلتۈرۈش شۇنداق ئاسانمۇ؟ ــــ داموللا ئۇنىڭ قانغا بويالغان يۈز-كۆزلىرىنى يۇيۇۋالسىلا، باللار يارىنى تېڭىپ قويسۇن، ئاندىن ئەھۋاللىرىنى ئاڭلاپ باقايلى، بولامدۇ؟ ــ دېدى مۇلايىملىق بىلەن ۋە شۇ يەردە بۇيرۇق كۈتۈپ تۇرغان خىزمەتچىلەرگە ئىشارە قىلدى.

ئۇنى ئىچكىرىسىگە ئەكىرىپ قانلىرىنى تازىلاپ، يارىسىنى تېڭىپ چىققۇچە،

دەۋەگەرلەرمۇ تۇگەپ قالغانىدى.

داموللا ئۇنىڭغا قاراپ:

ــ خوش، ئەمدى سىلى بىلەن سۆزلەشسەك بولۇدۇ...ــ دەپ گەپ باشلىۋىدى، ئۇنىڭ رەقىبى بولغان ياشانغان ئادەم گەپنى بۆلدى:

ــ بۇنداق ئابدالنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ ئاۋارە بولاملا، تەقسىر، مەندىنلا سورىسىلا!

ــ دېدى بىرخىل خوجايىنلىق كىبرى بىلەن.

ــ خەپ۔شۇك! ــ دېدى داموللا ئۇنىڭ كۆرەڭلىكىنى يەرگە ئۇرۇپ، ــ سىلى بىلەن سۆزلىششكىمۇ ۋاقتىمىز يېتىدۇ، تەقسىز، ــ يەنە يىگىتكە قاراپ داۋام قىلدى،

ــ خوش، ئاتلىرى نېمىكىن، يىگىت؟

ــ ئېتىم مەمەتتۇسۇن.

ــ مۇھەممەتتۇرسۇناخۇن، ئەمدى سۆزلىسىلە، نېمە ئەھۋال بولدى؟ ــ ئەيپكار بوۋاينىڭ سەۋرسىزلىك بىلەن ئېغىز ئۆمەللەشلىرىگە پىسەنت قىلماي، دەۋاگەرگە رىغبەت بەردى.

ــ مەن ئەسلى بەش۔ئالتە ژىل چەتتە سەرسان بولۇپ ژۈرۈپ، قازاندا ئازراق ئوقۇپ قالغانىدىم، شۇڭىزە ھەممە موللىنى تاتارنىڭ موللىسىدەك كۆڭلى يۇمشاق بولۇدۇ دەپ قالدىممۇ، بىلمىدىم، ــ دېدى ئۇ دۇدۇقلاپ، ــ موللىنىڭ خىزمىتىنى قىلغاچ ئاز۔پاز بىلىم ئالاي دەپتىكەنمەن، نەدىكىنى، بىر يىل ئىشلىدىم، ئىلپىنى تاپاق دەپ بىر ئېغىز بىر نېمە ئۇگۇتەي دېمەيدۇ، بىر نېمە ئۇگۇنمەن دېمىسەم خەقنىڭ ھويلىسىدا غالچىلىقنى قىلغىچە مەدىكار ئىشلىسەممۇ، كۆتىرە ئىش قىلسامۇ راۋىرۇس ئىككى ئەركەكنىڭ ئىشىنى قىلغۇچىلىكىم با ئەمەسما! ــ ئۇ داموللىغا قاراپ سەل ئالدىرىدى. چۈنكى ئۇ تېخىچە مەخسەتكە يېقىنلاشماي، كېرەكسىز سۆزلەرنى قىلىپ ئولتۇرغىنىدىن داموللىنى زېرىكىپ قالامدىكىن، تەنبىھ بېرىپ، پەش قىقىپ كېتىپ قالامدىكىن دېگەن تەشۇىش بىلەن ھودۇقۇپ، گەپنىڭ پوسكاللىسىنى تاپالماي، تېخىمۇ مۇناسىۋەتسىز سۆزلەرنى بىلجىرلاپ بوغۇلۇپ كەتمەكتىدى. بۇنىڭ تېخىمۇ مۇھىم سەۋەبى ئەيپكار موللا ئۇنىڭغا سەندەكلەرنىڭ ھېچيەردە گېپى ئاقمايدۇ، دەپ ئىشەنچ بىلەن بىلدۇرگەچكە شۇنداق بولۇپ چىقىش ئېھتىمالى ئۇنى ئۇمىدسىزلەندۇرمەكتىدى،

ــ ھودۇقمىسىلا، ئىنىم، ئالدىرىمىسىلا، نېمە بولسىمۇ ئاڭلايمەن، ــ دېدى قازى داموللا ئۇنىڭ چەتنەپ كەتكەن سۆزلىرىنى «موما تۇۋى»گە كەلتۈرۈشكە

ياردەم قىلىپ، ـــ خوش، شۇنداق قىلىپ، ئىلىم ئېلىش نىيەتلىرى بار، موللىغا ئىشلىدىلە، بىراق، بىر يىلغىچمۇ بىر خەت ئۆگىتەي دېمىدى، ئاندىنچۇ؟

مۇھەممەتتۇرسۇن ئەمدى خېلى دېدىللىشىپ قالغاندەك بولدى. كاللىسىمۇ روشەنلىشىپ قالدى. كۆز ئالدىدىكى بۇ قازاخۇنۇم ھەممە ئادەم تەرىپىنى قىلىدىغان، ئۆزىمۇ قازاندىن تارتىپ يادلاپ كەلگەن ئابدۇقادىر داموللا بولغىيمىدى!؟

ـ ئاندىن، ئاندىن، بىر شەيتىنىم دېدىكى، بۇ يەردە ئىلىم ئالىمەن دېگىنىڭ سۇغا چىلاشتى، قاچانغىچە بىر گېلىڭغا ئىشلەپ يۈرۈۋېرىسەن؟ موللىغا بىر كۈنى ئېپىنى تېپىپ با گەپنى دېگىن-دە، بەگىنىنى ئېلىپ خوش دېگىن، ئاندىن ئابدۇقادىر داموللىنى ئىزدەمسەن، يا بوممىسا قۇتلۇق ھاجىم دېگەن ئادەمنى تاپامسەن، «توقام مەدرىسى» گە بارامسەن، ئىشقىلىپ بىلگىنىڭنى قىل. ئىشقىلىپ، بۇ يەردە ئۆمرۈڭنى زايا قىلىشىڭنى قوي! ـــ مۇھەممەتتۇرسۇن بىردەم تىنىۋېلىپ، ئەتراپتىكىلەرگە ۋە سەۋرىسىزلىك بىلەن قوللىرىنى ئىشقىلاۋاتقان ئەيپكار موللىغا قاراپ قويدى-دە، ئالدى تەرەپكە قاراپ داۋام قىلدى (ئەمما ئۇ قازىنىڭ كۆزلىرىگە قارىيالمىدى، نېمىشقىدۇر بىرخىل ھۆرمەت ھىسسى ياكى قورقۇنچقا ئوخشىغان ھېيىقىش ئۇنىڭدا بۇنداق جۈرئەتنى قۇرىتىۋەتكەندەك قىلاتتى. شۇڭا ئۇ داموللا تەرەپكە قارىغاندەك قىلىسمۇ، ئۇنىڭ يارىشملىق ساقىلىغا، گاھ سەللىسىگە... قاراپ سۆزلەيتى)، ـــ شۇنىڭ بىلەن موللا بىر كۈنى ئۆيدە يالغۇز ئولتۇرۇپ كىتاپ كۆرۈۋاتقانىكەن، بىر چەينەك چاي دەملەپ، بىر پىيالا بىلەن كۆتۈرگەچ قېشىغا چىددىم. چايدىن بىر پىيالا قۇيۇپ تەڭلىسەم قاراپ قويايمۇ دېمەيدا، توختا، قورققانغا قوش كۆرۈنۈۋەمسۇن، ئۇ بى ئەۋلىيا بوممىغاندىكىن، دەيدىغىنىمنى دەي، دەپ ئۆزەمگە مەددەت بەدىم-دە، «موللىكا!» دېدىم. ھودۇقۇپ كەتكىنىمدىن ئاۋازىم پىچىلىغاندەك چىققانمۇ، موللام قاراي دېمىدى. گېلىمنى راس بىر قىرقىۋېتىپ، «تەقسىر!» دېدىم. ئاۋازىم بەك ئۆمسە چىققانمۇ، ئۇ بېشىنى ئىتتىك كۆتەدى.

ــ ھە، نېمە گەپ؟ نېمە بېزىرىپ تۇرىسەن؟ ــ دېدى.

ــ مەن ئەمدى،... مەن دەيمەن، ئەمدى، كەتسەممىكىن دەپ...

ــ كېتىۋە، ــ موللام گېپىمنى چۈشەنمىگەندەك پەرۋايى پەلەك ھالدا شۇنداق دېدى-دە، يەنە ئۆز ئىشىغا بېرىلدى.

ـــ مەن،... ئەمدى كېتىپ باشقا بىر ئىش قىلسامىكىن دېگەنتىم، ـــ بۇ

گېپىمنى يەنە چۈشەنگىلى ئۇنىماي، ھويلىغا چىقىپ، باشقا بىر ئىش قىلىشقا رۇخسەت سوراۋاتقان ئوخشايدۇ دېگەن نىيەتتە ئالدىراپ تولۇقلىدۇم:— ياخشى بولسۇن، يامان بولسۇن بىر ژىل خىزمەتلىرىنى قىپتىمەن، ئەمدى كېتىپ تىرىكچىلىكىنىڭ باشقا يوللىرىنى ئىزدەپ باقسامىكى، شۇڭا...

— نېمە؟! — ئۇ ئەمدىلا گېپىمنى چۈشەنگەندەك قىلدى،— كېتىمەن دەمسەن؟ بىزنىڭ ئۆيدىنما؟!

— ھە...

— قورسۇقۇڭ تويۇپتۇ-دە!؟

— ئەسلىدىمۇ ئاچ قېلىپ كەممىگەنتىم، تۆت ئەزايىم ساق، ئۆزەم ياش تۇرۇپ ئاچ قاسامۇ سەت تۇرا. سىلىنىڭ خىزمەتلىرىنى قىلغاچ، ئازراق ئىلىم ئالالامەنمىكىن دەپتىكەنمەن...

— ھە، ئەمدى نېمە قورسۇقۇڭنى ئەستى؟

— ھازىرغىچە ئېلىپنى تاياق دېگەنلىرىنى ئاڭلاپ باقمىدىم، بۇنداق كېتىۋەرسەم ئاۋارە بولۇدۇغاندەك قىلىمەن،... سىلىنى ئاۋارە قىلماي دەيمەن...

— ھىم...، بولاپتا، كەتكىلىك بولسا كېتىۋە. باغلىغان ئىت ئوۋغا يارىمايدۇ، دەپ سېنى زورلاپ ئېلىپ قالامىتىم، سەن ماڭا ئالتۇن چىچىپ بېرەمتىڭ، بىلگىنىڭنى قىل، — ئۇ يەنە ئۆز ئىشىغا كىرىشىپ، مېنى ئۇنتۇغىسى بار، قارىسام. شۇنىڭ بىلەن، بۇنىڭ موللام دەپ ئېتى بوغىنى بىلەن، ئىنساپنى بىلمەيدىغان بىز نېمە ئوخشايدۇ، بۇنىڭغا قەرزدا بوممىغاندىكىن نېمانچە خۇدۇكسىرەپ، تاتىنىپ كېتىمەن، دېدىم-دە:

تەقسىر، ماڭا قايلىسىلا، مەن مەيەدە بىر ژىل ئىشلىدىم، بىر ژىل. نېمىلا بوممىسۇن، مەن بى ئادەم، بىجىرىم بى ئە كىشى. بىر ژىل ئىشلەپ چاپىنىمنى دولامغا سېلىپ چىكەتسەم سىلىگە ياخشى بولاما؟

— ئوھ! نېمە دەيدۇ بۇ!؟ — دېدى ئۇ چۆچۈپ بېشىنى كۆتۈرۈپ، — كۆتۈرۈپ ئاچىقىپ قويامتىم ئەمسە؟ يا بوممىسا خۇجۇن ئاتىپ قويامتىم؟ ئېلىشىڭ باردەك گەپ قىلىسەنغۇ؟

— ئېلىشىڭ بادەك!؟ نىمكا ئىشلىگەن ئادەممۇ بىر كۈن-يېرىم كۈنلۈك ئىش ھەققىگە بىر تەڭگە بولمىسىمۇ بىرەر ياماق ئېلىپ ماڭىدۇ، بىر ژىل ئىشلىدىم مەن، تەقسىر، بىر ژىل!

ــ ئ! مەن سىنى مەدىكار بازىرىدىن سودىلىشىپ ئەكىلىپ، ئەمدىزە، ئىش ھەققىڭنى بامەۋىتىپتىمەن ـ دە!؟ ئۆزەڭ كەلدىك، ئىشىمنى يىدىك، يوتقىنىمنى توگرىلىرىك بىلەن مەينەت قىلىپ ياتتىك، ئەمدى كىتىمەن دەيسەن، يەنە نىمە گەپ؟ نىمە دىسەم بولىتى؟ كەتسەڭ كىتۋە دىمەي؟

ــ مانا شۇ. ــ دىدى مۇھەممەتتۇرسۇن، ــ بولغان گەپ شۇ، شۇنىڭ بىلەن غىجىرىشىپ قالدۇق، ئاغزىمىز بۇزۇلدى، بىز كەمدە ئىككى ئوغلى غەۋغانىڭ ئۈستىگە چىرىپ قىلىپ، نىمە گەپ، نىمە سۆز دىمەيلام كاللىپاي ئۇرۇپلا كەتمەسما. باكاغا ئىشلەپ ئايغىدا ئىش ھەققىم بۇ بولدى، مانا!

ــ ئىش ھەققىلىرىنى ئوبدان بىرىپتۇ، دەپ چاخچاق قىلدى بىرى.

ــ ۋاي نىجىس توڭگۇز، مۇشۇنداق خۇمسىلارنىڭ چىشىنى تۆكۈپلاۋەتسە.... ــ بۇنى دىگەن قاراساقال ئادەمگە ھەممە كىشى خەۋپسىرىگەندەك، خۇددى قان ئىچەر جاللاتقا قارىغاندەك ئەيمىنىپ قاراپ قويۇشتى. ئارقىدىراق بىرىنىڭ:«كىمۇ؟» دىگەن سوئالىغا يەنە بىرى تىخمۇ ئىھتىياتلىق پىچىرلاش بىلەن: «ئارىپ كۆكەمە دىگەن شۇ» دەپ جاۋاب بەردى. سورۇندا داموللىنىڭ نوپۇزىدىن پەيدا بولغان جىم ـ جىتلىق جارى بولۇۋاتقاچقا، بۇ پىچىرلاشلارنى ھەممە ئاڭلىدى. شۇ قاتاردا ئارىپ «كۆكەمە»مۇ ئاڭلىغاچقا، ــ ھە، مەن كۆكەمە، ھەقنى دەپ كۆكۈرۈمەن! كىم بىلەن ناھەق ئۇرۇشۇپتىمەن، قىنى؟ ــ دەپ جاۋاپ بىرىشتىن ئۆزىنى تۇتالمىدى.

ــ شۇنى دەيمەن، ھەققىمگە بىشىمنى يىرىپ بەدىمۇ دەيمەن.... ــ دىدىق دەۋاگەر سەل ئىچىلىپ.

ــ ھە، شۇمۇ؟ ــ دىدى قازىئاخۇنۇم، ــ كۆڭۈللىرىگە كىرىپ چىقسام، ئەگەر ئازراق ئىلىم بەرگەن بولسا، ھەقمۇ تەلەپ قىلمايتىم دەيدىكەنلا، شۇنداقمۇ؟

ــ بىللاھ! شۇنداغ قىلىتىم، ھەق ئالمايتىم، تىخمۇ ئوبدان ئىشلەپ بىرىتىم.

ــ مانا ياخشى نىيەت، ئۇلۇغ نىيەت، ــ دىدى داموللا ۋە ئۆز ئۆزىگە دەۋاتقاندەك قوشۇپ قويدى، ــ كاشكى، ھەممە ياشلىرىمىز مۇشۇنداق روھتا بولغان بولسا...

ــ ئەمدى نىيىتىم بۇزۇلدى، جەھلىم قاتتى، ئۇ سولامچىنى ئۆلتۈرۈۋەتمەي قويمايمەن!

ــ بەس! ئەدەپ، ئەدەپ، ــ دىدى داموللام يىگىتنى سەممىي ئەيىپلەپ، ئەمما ئۇنىڭ جۇرئىتىنى سۇندۇرماسلىق ئۇچۇن ئۇستىلەپ زەربە بىرىشنى خوپ كۆرمەي، ماۋزۇنى بۇرىۋەتتى، ــ مەن سىلىگە خالىس شۇنداق دەپ قوياي، سىلىنى ئۇنچىلىك

جاسارىتى يوق دەپ جەزىملەشتۈرەلمىسەممۇ، ئەمما سىلى ئۆزلىرىدەك بىرەر ئىگە-چاقسىزنى ئەرزىمىگەن بىر ئىش ئۈچۈن ئۆلتۈرۈۋېتىشلىرى مۇمكىن، ئەمما خوجايىن دېگەن باشقا گەپ، ئۇنى ئۆلتۈرۈشكە جۈرئەتلىرى بولۇشى ناتايىن. بىز ھەممىمىزنىڭ قېنىدا مۇشۇنداق بىر ئالاھىدىلىك يوشۇرۇنغان. نېمىشقا دېسىلە، بۇنى پۈرستى كەلگەندە چۈشەندۈرۈپ قويارمەن، ھازىر ئۆز ئىشىمىزغا كېلەيلى، ئەيپكار كەلدىمۇ؟ ھە تەقسىرنىڭ ئوغۇللىرى كەلمىگەن ئوخشايدۇ، كەلمىسە بولمايدۇ، دەۋاغا كېسىم قىلىشىمىز لىللا بولىشى ئۈچۈن ئۇلارمۇ كەلسۇن. ئۆيلىرى قەيەردە تەقسىر؟ باللارنى چاقىرىپ كەلسۇن، — دېدى.

بۇ سوئالغا مۇھەممەتتۇرسۇن جاۋاب بېرىشكە ئالدىرىدى. ئۇ موللىنىڭ ئۆيىنى، دەرۋازىسىنىڭ بەلگىلىرىگىچە ئېيتىپ بەردى. قازى داموللا خىزمەتكارلاردىن بىرىنى جاۋاپكارنىڭ باللىرىنى باشلاپ كېلىشكە ئەۋەتتى. ئۇلار كەلگىچە بولغان ئارىلىقتىكى سۈكۈت دەۋاگەرنى قورۇندۇرماسلىقى ئۈچۈن داموللا ئۇنىڭ بىلەن چوڭقۇرراق ھاللىششقا باشلىدى.

— ئەجەبا، سىلى جاھان تۇتقىدەك ياشقا كەلگەندە ئىلىم ئالماقنى ئويلاپ قاپلىغۇ، ئىنىم؟

— مەن قازاندا بىر موللىنىڭ ئۆيىدە بىر نەچچە زامان تۇدۇم، ئۇ كىشى «شۇرا» دېگەن مەجمۇئەنى چىقىرىدىغانلاردىن بىرسىدى. ئۇ مېنى ئاز-پاز ئوقۇتقان، «شۇرا»نى ئەپلەپ ئوقۇيالىغۇدەك بولۇپ قاغانتىم. كېيىن ئانامنى كۆرگۈم كېلىپ، قەشقەرنى سېغىنىپ قايتىپ كەلدىم. كەسەم، كۆرگۈم كەگەن ئانام ئاللىقاچان رەھمەتلىك بوپ كېتىپتۇ. سېغىنغان قەشقىرىمنىڭ ئەھۋالىمۇ تايىنلىقكەن. يېنىپ كېلىشىمگە سەۋەپ بولغان يەنە بىر ئىش، مەن «شۇرا»دىن ئابدۇقادىر داموللا دېگەن كىشىنىڭ يازغانلىرىنى كۆرۈپ قالدىم. مەن ئىشلەيدىغان ئۆيدە ھەمىشە بىر توپ موللا سۆھبەتتە بولىتتى، ئۇلارمۇ ھېلىقى قەشقەلىك موللىنىڭ تەرىپىنى قىلىشاتتى. شۇنىڭ بىلەن، ئۆزەمنىڭ ماكانىمدا شۇنداق ئالىملىرىمىز تۇرسا، نېمىشقا شۇلاردىن تەلىم ئالماي، سەرسان بولۇپ، كىشىنىڭ شەرىدە ژۈرىمەن، دېدىم-دە، قايتتىم. بىراق، تىرىكچىلىكنىڭ غېمى ئارزۇيۇمغا ئارىلىشىپ كەلدى. تاغامنىڭ ئۆيىدە داۋاملىق تۇرىۋەگىم كەلمىدى. چوپ-چوڭ ئادەم بولۇپ تەيياتاپلىق قىلسام سەت-تە! شۇڭا تاغامنى ئالدىرىتىپ بىرە ئوبدانراق موللىغا تونۇشتۇرۇپ قوي، خىزمىتىنى قىلغاچ تەلىم ئالاي، دېدىم. ئەمما ئۇنىڭ ماڭا تېپىپ بەرگەن موللىسى

مانا، ــ ئۇ ئەيپكارغا بىلىنەر-بىلىنمەس ئىما قىلدى، ــ ئايغى ياخشى چۈشمىدى.

ــ نېمىشقا ھېلىقى «شۇرا»دا ئىسمى زىكرى قىلىنغان داموللىنى ئىزدەپ باقمىلا؟ ــ دېدى داموللا كۈلۈمسىرەپ.

مۇھەممەتتۇرسۇن ئەمدى ئەتراپتىكىلەرنىڭ پىچىرلاشلىرىدىن ئالدىدا تۇرغان ئادەمنىڭ كىملىكىنى سەل-پەل قىياس قىلىپ قالغانىدى. ئەمما ئۆزىنى ئوڭايسىزلىقتىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن بىلمەس بولۇپ تۇرۇپ سۆھبەتنى داۋام قىلدى.

ــ نەدىن بىلەي، كېلىپلا تاغامنىڭ ئۆيىدە تۇردۇم، لېكىن «تاغامدىن تاغا ياخشى» دېگەن گەپ بار ئەمەسما، شۇڭا ئۇ يەردە تۇرۇۋەرگىلى بومىغاچقا بەكلا ئالدىرىدىم، كىملا بولمىسۇن بىسىننىڭ ئۆيىدە پانالانسام، ھەم تەلىم ئاسام، كېيىنچە ئابدۇقادىر داموللىغا يولۇقۇپ، ئۇنىڭ تەلىمىگە لايىقراق بولۇپ قالسام ئاندىن بىر نېمە قىلامەن، دەپتىمەن. ئاڭغىچە ھايت-ھۇيت دېگىچىلا بىر ژىل ئۆتەپ كەتتى. ئىشىنىڭ تولىلىقىدىن جاھاندا نېمە بولاۋاتقىنىدىنمۇ خەۋەرسىز ئۆتەۋەگەن گەپ.

ــ تازا ئەخمەق نېمىگەن-دە، قەشقەنىڭ قازىسى كىم، شۇنىمۇ بىلمەمدا؟

ــ شۇنى دەيمەن، ئابدۇقادىر داموللا دېسە پۈتۈن جاھان بىلىدىغان تۇسا.

ــ بۇ بىچارە راستىنلا قەپەستىكى قۇشتەك ئاشۇ موللىنىڭ ھويلىسىدىن چىقالماي، كۆننى ئۆتكۈزۈپ ژۈرۈپتۇ-دە، ــ ئەتراپتىكىلەر شۇىرلىشاتتى.

مۇھەممەتتۇرسۇن شۇندىلا قازاخۇنۇمنىڭ دەل ئۆزى ئىخلاس باغلاپ كەلگەن داموللا ئىكەنلىكىنى رەسمىي بىلدى. ئۇ بۇ پەرىشتە سۈپەت كىشىنىڭ ئاياقلىرىغا يىقىلاي دەپ تۇرىشىغا، جاۋابكارنىڭ ئاللىرى ئېلىپ كېلىنىپ، يەنە بىر دەم تەرتىپسىزلىك باشلاندى.

ــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ــ دېدى ئابدۇقادىر داموللا ئاۋال سالام قىلىپ، ــ ھەر بىرلىرىنى ئاۋارە قىلىشقا توغرا كەلدى، ئەيىپكە بۇيرۇشمىغايلا، بىراق، دەۋا ئىككىلىرىگىمۇ ئالاقىدار بولغاچقا كەمىنىلىرىنىڭ شۇنداق قىلماي ئىلاجى بولمىدى. شۇنداق ئەمەسمۇ، داموللام؟ ــ ئۇ سۆزىنىڭ ئاخىرىدا ئۇلارنىڭ دادىسىغا، جاۋاپكارغا خىتاپ قىلدى.

ــ ھېچقىسى يوق، ھېچقىسى يوق، ... ــ جاۋاپكار شۇنداق دېگىنى بىلەن، كۆزلىرى چاچراپ چىقىپ كەتكۈدەك بىر خىل تەرزدە چىقناپ، غەزىپىنى يوشۇرالماي تۇراتتى. ئۇلار ئەسلىدىلا بىر بىرىنى بىلىشەتتى، ئابدۇقادىر داموللىنىڭ

تەرغىباتلىرى بۇ بىدئەت چىلىش موللىغا ياقمايتى. ئۇ خىلىدىن بىرى ئابدۇقادىر داموللىغا ئۆچمەنلىك ساقلاپ كېلىۋاتقان مۇتئەسسىپلەر گورۇھىدىكى موللىلارنىڭ بىرىدى. ئەمدى ئۇلار خۇددى «رەقىپلەر تار يولدا ئۇچراشتى» دېگەندەك بۇگۇنكى ئەپسىز سورۇندا روبىرو بولۇپ قېلىشماقتىدى. قازاخۇنۇم ئۇنىڭ ئۆزىگە دۈشمەنلىك پوزىتسىيىسىدە ئىكەنلىكىنى بۇرۇندىن بىلگەچكە، ئۇنىڭ بۇ يەردە مەۋجۇدلۇقىغا ئانچە دىققەت قىلمىغاندەك، ھە دەپ مۇھەممەتتۇرسۇن بىلەن پاراڭلىشىپ، ئۇنى دىققەتكە ئاسماسلىق بىلەن، سوراق ئالدىدىكى «پىسخىك يىمىرىش» تاكتىكىسى ئىشلەتكەنىدى. ئەمدى ئۇنىڭغا قاراپ گەپ باشلىدى.

— مۇھەممەتتۇرسۇناخۇننىڭ دېيىشىچە ئۆيلىرىدە بىر يىل ئىشلەپتۇ، بۇ راستمۇ، تەقسىر؟

— راست...

— ئۇ ئەمدى چىقىپ كەتمەكچىكەن، بۇنى ئۆزلىرىگە ئېيتتىمۇ؟

— ھە، ئېيتتى.

— بىر يىل ئىشلىگىنى ئۈچۈن قانچىلىك ھەق بەردىلە؟

— بۇ... بۇ ئۆزى كەلدى، خىزمەتلىرىنى قىلماقچى دېدى، مەن چىللاپ كەلمىدىم، يا سودىلىشىپ مەدىكار بازىرىدىن ئېلىپ كەلمىدىم. ئەمدى ئۆزى كەتمەكچى بولدى، يەنە بۇنىڭغىمۇ ماقۇل بولدۇم، «ئۆزى كەلگەن يارىيار، ئۆزى كەتكەن يارىيار»-دە!

— دېمەك، سىلى ئۆزى كەلگەندىكىن ھەق بەرمىسەممۇ بولىدۇ، دەپ قارايدىكەنلا-دە؟

— ئەمىسە،... تاغىسى بۇنى ھەق تەلەپ قىلمايدۇ، دېگەندەك قىلىۋىدى...

— مۇھەممەتتۇرسۇناخۇن، بۇ نىمە گەپ؟

— مەن بايا دېدىمغۇ، ئەگەر ماڭا ئازىراق بىر نىمە ئۇلگەتكەن بولسا ھەق تەلەپ قىلمايتىم. ئەمما-زە، ئېلىپنى تاياق دەپ بىر ئېغىز دېگەن بولسا كىمنىڭ دەردى...

— ئابدۇللا داموللا، بىز ئاۋامنىڭ نەزىرىدە كۆپنى بىلىدىغانلارمىز، ئاۋامغا شۇنداق ئۆلگە بولامدۇق؟

— ئۇ مېنىڭكىدە يېدى، ئىچتى، پانالىق بەردىم، يېتىپ-قوپتى، ئەمدى-زە، «ۋاپاغا جاپا بارمۇ؟ ئىزدىسە تېپىلار» بولۇدىكەن-دە!؟

— تەبىئىيكى، ئۇ يېمىكىنى ئۆيىدە يەپ كېلىپ ئىشلەپ بەرمەيدۇ، پۇتۇنسۇرۇك

بىر ئەركىشى ئاران ئۆزىنىڭ گېلىغا چۈشلۈق ئىشلەمدۇ؟ ئويلاپ كۆرسىلە.... —
ئابدۇقادىر داموللا ئۇنىڭ ئىنكاسىنى كۈتۈپ سەل تۇرغاندىن كېيىن، — سەھىھ
ھەدىسلەردە ئىشچىنىڭ ئىش ھەققى ئۇنىڭ ماڭلاي تەرى قۇرۇماستىن بېرىلىشى
بۇيرۇلغان ئەمەسمۇ، تەقسىر؟ بۇ سىلىنىڭ ئىلىملىرى داخىلىدىكى گەپ ئەمەسمۇ؟
سەئىدى شۇنداق دېگەن: «قۇرئاننىڭ چۈشۈرۈلۈشى قىرائەت قىلىش ئۈچۈنلا
ئەمەس، بەلكى ياخشى ئەخلاقنى بەرپا قىلىش ئۈچۈندۇر». ئويلاپ كۆرسىلە، بىز
قۇرئاننى نېمىشقا ئوقۇدۇق؟ قىرائەت قىلىش ئۈچۈنلىما؟
— ئەجەب كەلتۈردىيا! — ئەتراپتىكىلەر شۇبرلىشىپ كەتتى. ئۇلارنىڭ
چىرايىدىن خۇددى ئاللىقانداق قىساسلىرى ئېلىپ بېرىلگەندەك تەبەسسۇم جىلۋە
قىلاتتى.
ئابدۇقادىر داموللا دۇۋاگەر بىلەن ئەيپكار ئارىسىدا بولغان جىدەلنىمۇ تەسبىت
ئەتتى. موللىنىڭ ئىككى ئوغلىنى يولسىزلىق بىلەن ئادەم ئۇرغانلىقىغا ئىقرار
قىلدۇردى. ئۇلار بارلىق ئەيپنى بوينىغا ئېلىشتىن باش تارتالمىدى. ئەمدى
مۇھەممەتتۇرسۇننىڭ ھەققى مەسىلىسىدە توختۇلۇپ، ئەيپكار موللىغا قاراپ:
— گەپ قىلسىلا، قانداق قىلساق ئادىل بولار؟ — دەپ سورىدى.
— مەن بەرمەيمەن دېمىدىم، تېخى نېمە گەپلىكىنى ئاڭقىرىپ بولغىچىلا تىل
سېلىنىپ كەتكەنتى... — ئەيپكار خەلقى ئالەم ئالدىدا كاژلىق بىلەن تىرەجەپ
تۇرغانسېرى قازاخۇنۇمنىڭ مەنتىقلىق سۆز ھۆججەتلىرىدىن مىجىقى چىقىپ، نوپۇزى
چۈشۈرۈلگەنلىكىنى، كىشىلىك پەزىلىتىنىڭ قانچىلىكلىكىلا ئەمەس، بىلىمىنىڭمۇ
قانچىلىك ئىكەنلىكى ئاشكارىلىنىدىغانلىقىنى پەملىدى. ئۇ ئازىراق بولسىمۇ
موللىلىق ھۆرمىتىنى ساقلاش، «چالا موللىكەن» دېگەن تونۇشنى پەيدا قىلماسلىق
ئۈچۈن، ھۆكۈملەرگە رازى بولۇپ، تېزرەك بۇ سورۇندىن قۇتۇلۇشنى لايىق كۆردى.
— بوپتۇ، سىلى دېگەن ئوقۇمۇشلۇق داموللا، خۇدامۇ ئەپۇ قىلغۇچىلارنى دوست
تۇتىدۇغۇ؟ ئوقۇمۇغان نادان بالىنى كەچۈرسىلە ـ دە، ئۇنىڭغا بىر يىللىق ھەققىنى
بېرىپ، رەھمەت ئېيتىپ ئۇزىتىپ قويسىلا، شۇنداق تۆگەشسەك بولارمۇ؟
— شەرىئەت قازىسىنىڭ ھۆكمى ۋاجىپ، بويۇنتاۋلىق قىلمايمەن، مەنمۇ شۇ...
ئابدۇقادىر داموللا مىرزىلارغا بازاردا مەدىكارلارنىڭ كۈنلۈك ئىش ھەققى قانچە
پۇل ئىكەنلىكىگە قارىتا بىر يىللىق ئىش ھەققىنى ئەقلىگە مۇۋاپىق شەكىلدە
ھېساپ قىلىشقا، خەت پۈتۈشكە ئەمر قىلدى. ئابدۇللا داموللا قىزىرىپ ـ تاتىرىپ،

قولتۇقنى بىر هازا تىتكىلەپ، تەسلىكتە ھەمىيىنىنى چىقاردى. بۇ (بىرىش) بىر داموللا ئۈچۈن كەمدىن كەم بولۇدۇغان ئىش بولغاچقا بۇنىڭغا چىدىماقمۇ، كۆنمەكمۇ ئاسان ئەمەسىدى. دەۋا خۇلاسىلىنىپ بولۇنغاندىن كېيىن، ئابدۇقادىر داموللا جاۋاپكارنىڭ دەسلەپ بۇ سورۇنغا كىرىۋاتقىچە دېگەن گەپلىرىگە جاۋاپ بېرىپ قويۇشنى ئۇنتۇمىدى. چۈنكى ئۇنىڭ ئادىل تەبىئىتىدە بۇنداق گەپلەرگە سۈكۈت قىلىش پرىنسىپسىزلىق بولاتتى:

— تەقسىر، سىلى بىر ئەھلى ئىلمى ئادەم تۇرۇپ، بايا «سەندەك شۇمقۇشنىڭ ھېچيەردە كېپىنىڭ ئۆتمەيدۇ، ھەممە يەردە قازاننىڭ قۇلىقى تۆرت» دېگەندەك گەپلەرنى قىلغانتىلە، يېڭىلىشمىغان بولسام، ماڭمۇ ختابەن، «بۇنداق ئابدۇللارنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ ئاۋارە بولماي، مەندىنلا سورىسىلا» دېگەندەكمۇ قىلدىلا، خاتا ئۇقۇۋالمىغاندىمەن؟

— ...يا... دېمەكچىدىمكى،...

— ئىسلام، ئادالەت دېمەكتۇر، تەقسىر، ئىسلام، ئىنسانلار ئارىسىدا تەڭسىزلىكنى يوق قىلماق ئۈچۈن، ئادالەت بەرپا قىلماق ئۈچۈن چۈشۈرۈلگەن دىندۇر. ئىسلام ئىنسانلار ئارىسىدىكى دەرىجە پەرقىنى ئېتىراپ قىلمايدۇ! رەسۇلۇللاھ سەللەللاھۇئەلەيھى ۋەسەللەم بۇ ھەقتە نېمە دېگەن، خاتىرىلىلەرگە ئالدىلىمۇ؟ «ئىنسانلار (بارابەرلىكتە) بىر تاغاقنىڭ چىشلىرىغا ئوخشايدۇ». ئىسلام يەنە بارابەرلىك مىزانلىرىغا ئەمەل قىلماقنى شۇنداق مىساللار ئارقىلىق تەكىتلەيدۇكى، «شۈبھىسىزكى، ئاللاھ سىلەرنى ئامانەتلەرنى ئىگىسىگە قايتۇرۇشقا، كىشىلەر ئارىسىدا ھۆكۈم قىلغاندا ئادىل ھۆكۈم قىلىشقا بۇيرۇيدۇ...»*. «ئى مۆمىنلەر! خۇدالىق ئۈچۈن گۇۋاھلىق بېرىشتە، ئۆزۈڭلارنىڭ ياكى ئاتا-ئاناڭلارنىڭ ياكى تۇغقانلىرىڭلارنىڭ زىيىنىغا (گۇۋاھلىق بېرىشكە) توغرا كەلگەن تەقدىردىمۇ، ئادالەتنى بەرپا قىلىشقا تىرىشىڭلار، (گۇۋاھلىق بېرىلگۈچى) باي بولسا (ئۇنىڭغا رىئايە قىلماستىن) ياكى پېقىر بولسا (ئۇنىڭغا ئىچ ئاغرىتماستىن) ھامان ئادىل گۇۋاھ بولۇڭلار...»*. ھەتتا بىزگىمۇ بۇيرۇلغان ئادىللىق شۇ دەرىجىدىكى، ئاللاھ بۇنى شۇنداق بۇيرۇيدۇ: «...ئادىللىق بىلەن گۇۋاھلىق بېرىڭلار، بىرەر قەۋمگە بولغان ئۆچمەنلىكىڭلار (ئۇلارغا) ئادىل بولماسلىقىڭلارغا سەۋەب بولۇپ قالمىسۇن، (دۈشمەنلىرىڭلارغا) ئادىل بولۇڭلار، بۇنى (يەنى ئۇلارغا ئۆچمەن تۇرۇپ ئادىل بولۇشۇڭلار) تەقۋادارلىققا ئەڭ يېقىندۇر...»*. سىلى دېگەن داموللا، شەھىرىمىزنىڭ

بۆيۈك ئادەملىرىدىن بىرى، ئىلملىرى چوڭقۇر، كەمنىلىرىنىڭ تەپسىرىگە ئېھتىياجلىرى يوق، ئەلۋەتتە. يەنە كېلىپ، ئايەتتە بۇيرۇلغىنىمۇ ئۇ قەدەر ئوچۇق، چۈشىنىشلىك. شۇنداق ئەمەسمۇ تەقسىر؟

ــ شۇنداق، شۇنداق...

ــ ھېلىقىدەك سۆزلەردىن ساقلانماق سىلىگە تېخىمۇ يارىشىدۇ. ئىشلىرى بولسا كۆپ مالال قىلماي، ئەمسە، مەرھەمەت قىلسىلا.

پېشىندىن سەل بۇرۇن ھەممە ئىش تۈگەپ، قازى ئورنىدىن تۇردى. جامەئەت ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ئەگىشىپ ھېيتگاھ تەرەپكە مېڭىشتى.

مۇھەممەتتۇرسۇن داموللىغا ياندىشىپ كېلەتتى.ئۇ ئەمدى ئىزدىگەن ئادىمىنى تاپقان بولۇپ، ئۇنىڭ پېشىگە مەھكەم ئېسىلىش نىيىتىگە كەلگەنىدى.

ــ ئەمدى نېمە قىلاي دېيلا، ئىنىم؟ دەپ سورىدى داموللا مېھرىبانلىق بىلەن.

ــ ئەمدى ئۆزلىرىنىڭ شاگىرتى بولساممىكىن دەيمەن، ــ دېدى ئۇ قورۇنۇپ تۇرۇپ، ــ ئەگەر سىلىگە مالال كەلمىسە...

ــ نېمىشقا مالال كەلگۈدەك؟ مېنىڭ سىلىدەك باللىرىم نۇرغۇن، يېتىملار ئۆيىدىكى باللارنى دېمەن، ــ دېدى داموللا كۈلۈمسىرەپ.

ــ مېنىڭ سىلىگە دېيدىغان نۇرغۇن-نۇرغۇن گەپلىرىم بارىدەك، ئەمما ھېچ تاپالمايۋاتىمەن...

ــ بوپتۇ، ئويلانغاچ تۇرسىلا، ناماز پېشىندىن كېيىن پاراڭلىشىمىز.

مۇھەممەتتۇرسۇن شۇنچە سۆزلەشكۈسى بولسىمۇ، ئەمدى نېمە دېيىشىنى ئاڭقىرالماي، سۈكۈتتە ماڭدى. ئۇلار ھېيتگاھ جامەسىنىڭ ئالدىغا كەلگەندە، بۇ يەردە ۋائىزلار، راۋاپ چېلىپ قوشاق قوشىدىغان دىۋانىلەر، ساپايى چېلىپ ھۆكمەت ئېيتىدىغان سوپى-ئىشانلار توپ-توپ جامائەتنى ئەتراپىغا ئولاشتۇرۇۋالغانىدى.

ۋائىزلار ھەزرىتى ئەلىنىڭ غالىپ جەڭلىرى ھەققىدە جەڭنامىلەرنى سۆزلەيتى. بىر نەچچە ھەمشىرىكى دوس تارتىشىپ بېرەتتى. تاماشابىنلارنىڭ ھاياجىنىنى باسالماي قالغانلىرى ئۇلارغا قوشۇلۇپ چوقان سېلىپ كېتەتتى. بەزىلىرى تەسىرلىنىپ كۆز يېشى قىلىشاتتى.

ــ مەنتۇي قاشقالىق!... دېدى داموللا پەس ئاۋازدا، ئۇنىڭ چىرايى ئازاپلىق تۇس ئالغانىدى. ئۇنىڭ ئۇھ تارتىپ تۇرۇپ دېگەن بۇ گېپىنىڭ مەنىسىنى مۇھەممەتتۇرسۇن چۈشەنمىدى، ــ جەڭنامىلەردىن تەسىرلەنگەندەك كۆز يېشى

قىلىشىدۇ، بىراق ئۇلارنىڭ تەسىراتى ئادەت كۈچىدىن، خالاس! تـوغرا تەسىرلىنىش ئەمەس، جەڭنـامىلەر نېمىنى سۆزلەۋاتىدۇ؟ نېمىنى تەرغىب قىلىۋاتىدۇ؟ بـۇلارنى بىلمەيدۇ!

سەن-سەن دۇنيا، سەن دۇنيا،
كىمگە ۋاپا قىلدىڭسەن؟
مەن-مەن دېگەن يارەننى
يەر قويىنغا ئالدىڭسەن.

ئومۇمىي شاۋقۇن ئىچىدە بىر پالەچ ئايال دىۋاننىڭ زىل ئۈنىمۇ ئىشتىلەتتى:

پاتىمەنىڭ كۆينەكى،
يەتمىش يەردە ياماقى...

2

كىرەكسىز، مۇستەھەپ ئىشلار ئۈچۈن جاننى پىدا قىلدۇق،
ۋە لېكىن ھەجگە باج ئالسا توزۇپ قاچقانىمىز باردۇر.

— ئابدۇخالىق ئۇيغۇر.

— بايا سىلى قازان، «شۇرا» ھەققىدە گەپ قىلغاندەك قىلىۋىدىلە، — دېدى ئابدۇقادىر داموللا مۇھەممەتتۇرسۇنغا ئۆزىنىڭ يېقىن مەسلەكداشلىرىغا سۆزلەۋەتقاندەك تەكەللۇپ بىلەن مۇئامىلە قىلىپ، پىيالىسىگە چاي لىقلىغاچ (ئۇلار دامولللىنىڭ مېھمانخانىسىدا ئولتۇرۇشاتتى)، — مالال كەلمىسە كەچمىشلىرىنى تولۇق سۆزلەپ بەرسىلە، مەنمۇ شۇنىڭ ئىچىدىن ئۆزەمگە تونۇش بىرەرسىگە ئېرىشىدىغاندەكلا قىلىپ تۇرىمەن.

مۇھەممەتتۇرسۇن ساھىپخانىنىڭ شۇنچىلا ئىلتىپاتىدىن ئۇنىڭغا قانداق خىزمەت كۆرسىتىشنى ئويلاپ تۇرۇۋاتاتتى. شۇڭا ئۇ بۇ كەچمىشلىرىنى ئاڭلاش

ساھىپخاننى خوشال قىلىدىغانلىقىنى بىلگەندىن كېيىن، قەشقەردىن سودا كارۋىنى بىلەن بىللە كەتكىنىدىن باشلاپ، تاكى قەشقەرگە قايتىپ كېلىش سەپىرىدە ئاتۇش بازىرىدىن ئۆتكىچە راسا يۈزى كۆكەرگىچە تاياق يېگەنلىكىنىمۇ قالدۇرمىدى. پەقەت كۆكتامدا ئايجامال بىلەن بىللە ئۆتكۈزگەن كېچە ھەققىدىلا ھېچنېمە دېمىدى. بۇ ئىش ئېسىگە كېلىشى بىلەن ئۇلۇغ ئادەملەر قىزىقىپ ئاڭلايدىغان كەچمىشىگە ئاشۇنداق بىر ئىشنىڭ ئارىلىشىپ قالغانلىقىدىن ئىزا تارتتى. شۇتاپ ئۇ ئەشۇ ھەيۋەتلىك تۆگە تاغنىڭ روبىروسىدىكى ئوندەك تۈتۈنلۈك كىچىك يېزىدا بولۇپ ئۆتكەن تۇزكورلۇقنى ساھىپخان بىلىپ قېلىۋاتقاندەك خۇدۇكسىرەپ ساراسىمىگە چۈشكەندى. ئۇنىڭغا ھېلىلا «كۆكتامدا بولغان ئىشنى دېمەمسەن؟» سەپ سوئال بېرىلىدىغاندەك كۆزلىرىنى ئۇياق-بۇياققا ئېلىپ قاچاتتى.

بىراق داموللا ئۇنداق سوئال قويمىدى. پەقەت قازاندىكى تونۇشلىرىنىڭ ئۇچۇرىغا ئېرىشكىنىدىن مىننەتدار بولدى. «شۇرا» ھەققىدىمۇ كۆپ نەرسىلەرنى سورىدى. ئاخىرىدا بىرخىل ئالىجاناپ خىجىللىق بىلەن:

— شۇنداق قىلىپ ئاتۇشقا كېلىپلا تاياق يېدىم دېسىلە— دېدى ئۇ، — بىلەملا، سىلىنى ئۇرغانلار مېنىڭ يۇرتلۇقلىرىم بولىدۇ. ئۇلار شۇكۈنى قايسى بىر شەنى ئالغاندەك خۇشال بولغان بولۇشى مۇمكىن. چۈنكى ئۇلار جېدەلسىز ياشىيالمايدۇ. ئۆزگە ئوخشاش ھوقۇقسىز، تىلى ۋە دىنى ئوخشاش كىشىلەرنى ئۇرۇشتىن نومۇس ھېس قىلمىغاندىن تاشقىرى بۇنى «نوچىلىق» دەپ ئويلاپ پەخىرلىنىدۇ، — داموللامنىڭ چىرايىنى ئەلەملىك ئېچىنىش چۇلغاپ ئالغانىدى،— ھېلىمۇ ياخشى ئۆلتۈرۈۋەتمەپتۇ، شۇنىڭدىمۇ سورىغى بولمايتى. بىلەملىكىن ھۆكۈمەت دەل ئاشۇنداق نادان نوچىلاردىن پايدىلىنىپ بىزنىڭ ئارىمىزغا ئاداۋەت ئۇرۇقى چېچىش، ئىتتىپاقىمىزنى بۇزۇش مەقسىدىگە يېتىدۇ. شۇڭلاشقا ھۆكۈمەت ئۈچۈن مۇشۇنداق مۇھىم ۋەزىپىنى ئاڭلىق ياكى ئاڭسىز يوسۇندا ئورۇنداپ بېرىۋاتقان قاپاق نوچىلارغا سوت يوق. ھەقلىق يوسۇندا ئېيتالايمىزكى، ئۇلار ھۆكۈمەت بېقىۋاتقان لالما ئىتلار!

مۇھەممەتتۇرسۇن نېمىشقىدۇر خىجىل بولۇپ قالدى. داموللىنىڭ يۇرتلۇقلىرىدىن تاياق يېگەنلىكىنى دېيىش بىلەن ئۇ كىشىنى ئوڭايسىزلاندۇرۇپ قويدۇممىكىن دەپ پۇشايمان قىلدى. شۇڭا گەپنى بۇراش ئۈچۈن:

— بايا سىلى ماڭا بىر نېمىنى پۇرسىتى كەلگەندە چۈشەندۈرۈپ قويىمەن

دىۋىدىلە...ــ دېدى.

ــ نېمە دېگەن بولغىيتىم؟ قايسى گەپ ئارىلىقىدا بولغانىدى؟

ــ بايا سوراق ئۈستىدە. مەن ھېلىقى ئابدۇللا داموللىنى ئۆلتۈرىمەن دېگەندەك گەپلەرنى قىلغاندا...

ــ ھە، ــ دېدى داموللا پىشانىسىغا شاپىلاقلاپ قويۇپ، ــ ئېسىمگە كەلدى. مەن ئەسلىدە بىرەر ئەپ پۈرسەتتە، جانلىق مىسال ئۈستىدە چۈشەندۈرۈپ قويارمەن دېۋىدىم. نىمىشكە دېسىلە، بۇنداق مىساللار بىزدە ئاز بولمايدۇ، ئانچە ھايالدىمايمىز ھەم نېرىغا بارمايمىز. بىراق، ئۆزلىرى سوراپ قاللا، چۈشەنچەمنى ئېيتاي ئەمىسە، ــ داموللا چايدىن ئازراق ئوتلاپ قويۇپ سەل-پەل تورۇۋالدى، ــ مەن سىلىگە ئۆزلىرىدەك يالاڭتۆشتىن بىرەرنى ئۆلتۈرۈشكە قۇربىلىرى يېتىدۇ، ئەمما خوجايىنلارغا نىسبەتەن بۇنداق جۈرئەت سىلىدە بولۇشىغا ئىشىنەلمەيمەن دېگەنىمدىم؟ شۇنداق. بىز ئويلىمايمىزكى، بىر ئىگىسىز دىۋانىنى ئۆلتۈرسەكمۇ قاتىل بولۇمىز، يەنە ئادەم خۇنى. ئەمما زۇلۇم سالغۇچىنى ئۆلتۈرۈشكە ئالدىراپ جۈرئەت قىلالمايمىز، كېلىشتۈرگىلى بولۇدىغان زىددىيەت ئۆچۈن، پايدا-زىيان توقۇنۇشى بولمىغان بىر بىچارىنى ئاسانلا ئۆلتۈرۈپ قويۇمىز. ئەمدى مەن سىلىگە بۇ سۆزلىرىمنى ئىسپاتلايدىغان بىر ھېكايە سۆزلەپ بېرەي، سىلى داستىخانغا باققاچ تۇرسىلا،ــ داموللا چايدىن يەنە بىر ئوتلاپ قويۇپ ھېكايىسىنى باشلىدى.

ــ ئانچە ئۇزۇن بولمىدى، قەشقەردە ھۆكۈمەت «خەلىنىڭ غەزىپىنى بېسىش ئۈچۈن» تۆرت ئادەمنى ئاتتى. بۇنداق دېسەم ئۇلار ھۆكۈمەتكە قارشى ئىنقىلاپچىلارمىكىن دەپ قالمىسىلا، ئۇلار تولىمۇ ئەرزىمەس ئىش ئۈچۈن قاتىللىق قىلغانلار، ئاندىن شۇ جىنايىتى ئۈچۈن ئېتىلغانلار. ئىشنىڭ باشلىنىشى مۇنداق: ئىككى ئاتۇشلۇق يىگىت قەشقەرگە ئويۇنغىلى كەپتىكەن، ئۇلار خۇددى «يەرنىكەشىم، ئاسماننى بۆكۈم» دەيدىغان مەغرۇرلۇق بىلەن قاڭقىپ يۈرۈپتۇ. كېيىن بىر تار كوچىدا يالغۇز كېتىۋاتقان جۇۋانغا ئۇچراپ قاپتۇ، شۇنىڭ بىلەن بۇ بەڭباشلارنىڭ بۇغرىسى تۇتۇپ، ئۇنىڭ پەرەنچىسىنى قايرىماقچى بوپتۇ. ناشايان چاقچاقلارنى قىپتۇ. ئايال ئۆزىنى ئۇيان ئېپقېچىپتۇ، بۇيان ئېپقېچىپتۇ، بولماپتۇ. يالۋۇرۇپتۇ، ئۆيەم مۇشۇ كوچىدا، ئۆيدىكىلەر چىقىپ قالسا ھەممىمىزگە ياخشى ئەمەس، ھەر بىرلىرىنىڭمۇ ئاياللىرى، ئاچا-سىڭىللىرى باردۇ، ئۇنداق قىلىشمىسىلا دەپ نەسىھەت قىلسىمۇ بولماپتۇ. بىچارە ئايال بولالماي جار سالغانىكەن، نىر

نەچچەيلەن ئۆيلىرىدىن چىقىپ، نېمە گەپ دەپ يۈگۈرۈپ كەپتۇ. ئايال بولغان ئەھۋالدىن داتلاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن تۆرت ئەركىشى سەن-پەن دېيىشىپ قاپتۇ.

ــ ئاچاڭ يوقمۇ ھەقاسىڭنىڭ!؟

ــ بۇ سىنىڭ ئاچاڭمتى، ئۇقماپتۇق.

ــــ زاڭلىق قىلىۋاتىدۇ ما ئاتۇشلۇق! ــــ ئۇلار گەپنىڭ تەلەپپۇزىدىنلا ئاتۇشلۇقلارنى تونۇۋاپتۇ.

شۇنىڭ بىلەن مۇشتلاش، قىيا-چىيا باشلىنىپتۇ. ئاڭغىچە ئادەملەرمۇ كۆپىيىپتۇ. ھېلىقى ئايالنىڭ ئېرىمۇ چىقىپتۇ. ئۇ ئەھۋالنى ئۇقۇپ ئۆزىنى زادىلا تۇتىۋالالماپتۇ. غورۇرى ئىسيان ئېتىپتۇ. بىز خەق ئۆزىمىزمۇ باشقا ئىشتا مەست كاللىدەك يۈرۈپ، غورۇرنىڭ نىملىكىنى بىلمىگەن بىلەن ئايال ئارىلاش ئىشلاردا غورۇرىمىز ئويغاق تۇرىدىغان، قەھرىمانلىقىمىز تۇتۇپ كېتىدىغان خەق ئەمەسمۇ، ــــ داموللا بىر ئېغىز مەسخىرە ئارىلاشتۇرۇپ، ئىستىھزالىق كۈلۈمسىرەپ قويۇپ گېپىنى داۋام قىلىدى، ــــ شۇنداق قىلىپ ھېلىقى ئەر بولغۇچى قولىغا پىچاق ئاپتۇ. ئاتۇشلۇقلا ئىم، بولمىدى، دەپتۇ-دە، بىر تەرەپتىن مۇھاسىرىنى يېرىپ بازار بولۇدىغان كوچىلار تەرەپكە قېچىشقا ئۇرۇنغاچ، بىر تەرەپتىن جان-جەھلى بىلەن ۋارقىراپتۇ:

ــ ئادەم ئۆلدى! ئاتۇشلۇق بولساڭ كەل!...

بۇ يەر بازار بولۇدىغان كوچىلارغا ئانچە يىراقمۇ ئەمەسكەن، شۇڭا بىردەمدىلا بازار بۇ يەرگە كۆچكەندەك قايناپ كېتىپتۇ. كەلگەنلەرنىڭ ئىچىدە باشقا ئاتۇشلۇقلارمۇ بارىكەن، شۇنداق بولسىمۇ كۈچ سېلىشتۇرمىسى جەھەتتە يەنىلا قەشقەرلىكلەر كۆپ ئىكەن. شۇڭا ئاتۇشلۇقلارنىڭ ھەممىسى پىچاقلىرىنى ئېلىپ، ئۇكمۇ-تەتۈر شىلتىغاچ قاچىدىغانىنىڭ ئېپىنى ئىزدەپتۇ. پىچاق بەزىلەرنىڭ يۈزىنى تىلىپتۇ، بەزىلەرنىڭ قارنىنى يېرىپتۇ. ئۇلارنىڭمۇ ساق يېرىنىڭ تايىنى قالماپتۇ. سۈرۈلۈپ-سۈرۈلۈپ چوڭ كوچىغا چىققاندا ھۆكۈمەت چېرىكلىرى يېتىپ كېلىپ جېدەلنى بېسىقتۇرۇپتۇ. ھەر ئىككى تەرەپنىڭ ئەيىپكارلىرىنى تۇتۇپ زىندانغا تاشلاپتۇ. شۇ مەيدان ئۇرۇن بەش ئادەم يارىلىنىپ، ئۈچ ئادەمنىڭ ئۆلگەنلىكىنى كېيىن مەلۇم بولۇپتۇ. ئۆلگەنلەرنىڭ ئىچىدە ھېلىقى ئايالنىڭ ئېرى، ئۇنىڭ قوشنىسى، كېيىن يېتىپ بارغان مۇناسىۋەتسىز بىرىمۇ بارىكەن. ئۇ جېدەلنىڭ باش-ئايىغىنى سۈرۈشتۈرۈپ ئولتۇرمايلا «ئاتۇشلۇق بىلەن قەشقەرلىق ئۇرۇشۇۋاتىدۇ»

دېگەننى ئاڭلاپلا يۈرتۋازلىق «غورۇرى» ئويغۇنۇپ كېتىپ كەلگەنلەردىن ئىكەن.
ئويۇننىڭ قىزىقى ئارقىدا تېخى. ئۆلگەن ۋە يارىدار بولغانلارنىڭ دوست-بۇرادەرلىرى، ئۇرۇق-تۇققانلىرى، تۇققانلىرىنىڭ تۇققانلىرى «قانغا-قان ئالىمىز، جانغا-جان ئالىمىز» دېگەن ئۇلۇغۇار شۇئار بىلەن، قەھرىمانلارچە ئىلگىرىلەپ، يامۇلنى، تۈرمىنى ئورۇپ چاقماقچى بولۇپ غەۋغا كۆتۈرۈپتۇ. نۇرغۇن چېرىكلەر زادىلا توسۇۋالالماپتۇ. چېرىكلەر ئوق چىقارسىمۇ پىسەنت قىلماپتۇ. يەنە چېرىك كېلىۋاتىدۇ دېسە، گۇناھى بولمىسىمۇ سېيىۋېتىدىغان بۇ خەق ئەمدى شۇنداق قەھرىمانغا ئايلىنىپتۇكى، بۇ قوشۇننىڭ ھەيۋىتىدىن شەھەرنى تۇپ-تۇز قىلىۋېتىدىغاندەك كۆرۈنەرمىش. ئاخىرى ھۆكۈمەتنىڭ بۇ قەھرىمان قوشۇننى ئېتىپمۇ توسالمايدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ، قايسى بىر دانانىڭ مەسلىھەتى بىلەن موللا-ئۆلىمالارنى ياردەمگە چاقىرىپتۇ. موللىلار يېگەن نېنىغا يارىشا (ھۆكۈمەتنىڭ تۈزىنى ئاقلاپ) پەتىۋالارنى توقۇپتۇ-دە، ئۇلارنى مىڭ تەستە پەسكارغا چۈشۈرۈپتۇ.
ئەمدى ئويۇن ئىككى سەھنىدە باشلىنىپتۇ. بىرى سىرتتىكەن: قولغا ئېلىنغانلارنىڭ ئۇرۇق-جەمەتلىرى تاپقان-تەرگىنىنى يامۇلدىكىلەرگە سوۋغات قىلىپ، بىرىگە-بىرى ئۇچراشماي كىرىشىپ خۇشامەت قىلىپ، ئۆز تۇققانلىرىنى قويۇۋېتىش، قارشى تەرەپنى قاتتىق جازالاش تەلىپى بىلەن، «دارىن» لارنىڭ چۆنتىكىنى توشقۇزغىلى تۇرۇپتۇ. يەنە بىر ئويۇن تۈرمىنىڭ ئىچىدە ئىكەن: تۈرمىدە بۇ كۆرەش قەھرىمانلارچە داۋاملىشىپتۇ. ئۇ يەردىمۇ ھەر ئىككى تەرەپنىڭ كۈچ-قۇۋۋىتى پەر كەپتۇ. ئۇلار خالىغا چىققان پۇرسەتنىمۇ، شامالداشقا چىققان پۇرسەتنىمۇ چىڭ تۇتۇپتۇ. ھەر قايسى سولاقخانىدىكىلەر خۇددى مەخپىي خىزمەت دائىرىسىدە تەربىيىلەنگەن كىشىلەردەك ئىنتايىن پۇختا، ئىدىتلىق ئىشلىشىپتۇ، ئالاقىلەر يۈرۈشۈپ تۇرۇپتۇ. بىرەر تايىنى بار ھەرىكەت بىلەن قولغا ئېلىنسا دەرھال يىلى چىقىپ «دارىن» لارنىڭ ئايىقىغا يىقىلىدىغان بۇ بىچارە مىللەت، مانا شۇنداق ئەرزىمەس ئىشلاردا قەھرىمانانە جاسارىتىنى راسا نامايان قىپتۇ.
سىرتتىكىلەر خۇشامەت ئۈچۈن «دارىن» لارنىڭ بوسۇغىسىدىن ئەگىپ كېتەلمەي، داستىخان كۆتۈرۈپ يۈرگەن يوللىرىدا قارشى تەرەپنىڭ ئادەملىرى بىلەنمۇ دوقۇرۇشۇپ قالىدىكەن، بۇنداق چاغلاردا قىسقا كۆرەشلەر، ئوتتۇرىھال جاراھەتلەر پەيدا بولۇپمۇ تۇرىدىكەن.
تۈرمىدىكىلەر بولسا بىردەم بىرىنىڭ بېشىنى يارىدىكەن، ئۇنىڭ ئادەملىرى

ئاۋۇلاردىن بىرىنى خالادىكى نىجاسەتكە بېشىچە پاتۇرۇپ قويىدىكەن. ئەتىسى يەنە بىر تەرەپنىڭ ئادەملىرى ھېسابىنى بالانىس قىلىش ئۈچۈن يەنە بىرىنىڭ قولىقىنى ئۈزىۋالىدىكەن، ئۆگۈنى ئۆزلىرىمۇ بۇرنىدىن ئايرىلىدىكەن. بۇ تىز پۈكمەس قەھرىمانلارنىڭ كۆرۈشى تاكى سىرتتىكى تۇققانلىرىنىڭ ياماۇلغا توشۇغىدەك بىر نىمىسى قالمىغۇچە داۋاملىشىپتۇ. شۇندىلا ئەمدى «دارىن» كەينىگە تارتسىمۇ بىر نىمە كەلمەيدىغانلىقىنى پەملەپ، تۇرمىدىكىلەرنىڭ تۆرتىگە ئۆلۈم جازاسى بېرىپتۇ. قالغانلىرىغا ئۆمۈرلۈك زىندان ھۆكۈم قىلىنىپتۇ.

مانا قەھرىمانلىق! بۇ مىللەت قەھرىمانلىقنى ئۆز ئىچىدە ئوبدان جارى قىلىدۇ. شۇنداق قىلىپ ئۆزىمىز ئۆلتۈرىمىز تۆرتنى، تۆرت نوپۇسىمىزغا زىيان. ھۆكۈمەت بىزگە «ئىگە» بولۇپ، ئادىللىق بىلەن ئوتتۇرىغا چىقىپ تۆرتنى ئاتىدۇ، جەمئىي سەككىز نوپۇسقا زىيان. يەنە تېخى بىر مۇنچە ئەرزان ئەمگەك كۈچى بىلەن ھۆكۈمەتنى تەمىنلەيمىز.

ئاياللار خۇسۇسىدىن قەھرىمانلىقى قوزغۇلىدىغان بۇ مىللەت ماتتەينىڭ كۆڭلىنى بويىچە نىمە قىلىدىغانلىقىنى بىلەمدۇ؟ ئۇنىڭغا نازارەت قىلغۇدەك جۇرئىتىمىز نىمە قىلسۇن؟ بىز پەقەت بىر-بىرىمىزگە ھېزى بولساقلا بولدى. ماتتەي ۋە ئۇنىڭ قول چوماقچىلىرى ئۆزىمىزدىن بولغان شوۋىچىلارنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن قانىچىلىغان قىز-جۇۋانلىرىمىزنى بۇلغاپ بولدى؟ مانا، مېنىڭ سىلىگە دېمەكچى بولغانلىرىم.

مۇھەممەتتۇرسۇن خۇددى ئۇزۇندىن بۇيان تېگىپ قويۇلغان كۆزى بىردىنلا ئېچىلىپ، بىردىنلا يورۇقلۇققا چىققاندەكلا بولۇپ قالدى. ئۇ نىمە دەرىنى بىلەي قالغاندىكى بىرخىل روھى ھالەت بىلەن داموللىنىڭ پەرىشتىدەك چىرايىغا قاراپ كۆلۈمسىرەپ قويدى. ئۇنىڭ ئېسىگە ئانىسى كېلىۋالغانىدى...

— ھەممىدىن ئېچىنىشلىقى شۇكى، — دېدى داموللا بىر ھازا سۈكۈتتىن كېيىن، — نادان خەلقىنىڭ ئاغرىنغىلى بولمايتى، بىراق ئوقۇمۇشلۇقلىرىمىزنىڭ تومۇرلىرىدىمۇ ئەنە شۇنداق مەزھەپچىلىكنىڭ قۇرۇتلىرى قىمىلداپ، قۇتراپ تۇرۇدۇ، ئەسەبىيلىك قوزغاپ تۇرۇدۇ. بەزى ئوقۇمۇشلۇقلىرىمىز ئەقىل كۈچى بىلەن بۇ زىيانلىق قۇتراتقۇ قانىنى بېسىپ تۇرىدۇ. ئەمما بەزى پەيتلەرگە كەلگەندە نەسلىدىن-نەسلىگە يۇقۇپ كېلىۋاتقان ھېلىقى ئەسەبىي قان ئۇلارنىڭمۇ ئەقلىگە مىنىۋالىدۇ. ئاشۇ ئىسكەنجىدىن قۇتۇلالمايدۇ.

ئۇلار ئەمدى پاراڭلىرىنىڭ تېمىسىنى ئۆزگەرتىپ بىردەم قەشقەرنىڭ ھازىرقى

ئەھۋالى، ئوقۇ-ئوقۇتۇش ئىشلىرى ھەققىدە پاراڭلاشتى. ئاندىن ئابدۇقادىر داموللا مۇھەممەت تۇرسۇننى قانداق بۇر تەرەپ قىلىش ھەققىدە ئويلىشىدىغان ۋاقتى كەلگەنلىكىنى ئېسىگە ئالدى.

ــ خوش، ئىنىم، ئەمدى سىلىنىڭ ئىشلىرى ھەققىدە مەسلىھەتلىشىپ باقايلىمۇ؟ ــ دەپ سورىدى ۋە ئاتىلارچە مېھرىۋانلىق بىلەن.(مۇھەممەتتۇرسۇن ئاتا مېھرى كۆرمەي ئۆسكەن يېتىم بولغاچقا، بۇنداق مېھرىۋانلىق ئالدىدا بوشىشىپ، كۆز چاناقلىرى ئېچىشىپ، ئىچ-ئىچىدىن يىغا يامىشىپ كەتتى)، ــ ئەگەر سىلىنىڭ بىلىم ئېلىش قىزغىنلىقلىرى تېخى سوۋۇمىغان بولسا،...

ــ ياق سوۋۇمىدى! ــ دېدى مۇھەممەتتۇرسۇن خۇدىنى بىلمەي گەپنى بۆلۈپ، ــ مەن بالدۇرقىغا قارىغاندا تېخىمۇ قىزىپ كېتىۋاتىمەن.

ــ ياخشى. ئۇنداق بولسا، يېتىملەر ئۆيىدە يېتىپ قوپسىلا، ھازىرچە «توقام» مەدرىسىدە تەلىم ئالسىلا، قانداق؟

ــ ...«توقام» مەدرىسىدە؟ ئۇ يەردە كىمدىن تەلىم ئالىمەن؟ مەن سىلىنىڭ ئۆزلىرىگە شاگىرت بولۇشنى ئارزۇ قىلىتتىم...

ــ «توقام» مەدرىسىدە مەنمۇ دەرس بېرىمەن، شەۋقى ھاجىممۇ بار. كۆپرەك شۇ كىشى سىلەرگە ئىگە بولىدۇ.

ــ سىلىچۇ؟ مەن سىلىگە...

ــ ئىنىم، شەۋقى ھەزرىتىمنى ماڭا ئوخشاشلا كۆرسىلە. ئۇنىڭ تەلىمىنى ئالغان بىرىنچى كۈندىن كېيىن مەن سىلىنى ئۆزەمگە قارىتالماي قالارمەنمىكىن؟ــ دەپ چاقچاق قىلدى داموللا.

بۇ گەپ بىلەن مۇھەممەتتۇرسۇن سەل كۆڭۈل تىندۇردى. ئەمما ئۇ ئويلاشمىسا بولمايدىغان يەنە بىر ئىش بارلىقىنى ئېسىگە ئالدى.

ــ موللا دادا ــ دېدى ئۇ ئۆزىمۇ سەزمىگەن ھالدا، ئاۋازىنى تىترىتىپ، ــ مەن يېتىملار ئۆيىدىكى باشقا بالىلارغا ئوخشىمايمەن. نىمىشقا دېگەندە، مەن دېگەن ساقال چىققىلى تۇرغان ئادەم، نەزرە-نۇزرەت، خەير-ئېھسانىنى يەپ ئوقۇيمەن سەپ يۈرسەم سەت بولىدۇ. شۇڭا مەن ھەم ئوقۇسام، ھەم نېنىمغا چۇشلۇق ئىشلىسەم دەيمەن. سىلى ماڭا توغرا كېلىدىغان ئىش تېپىپ بەرسىلە، شۇنداق قىلساممىكىن...

ــ ياخشى گەپ، بۇ گەپتىن مەلۇمكىم سىلى تەييارغا ھەييار بولۇپ كۈن ئۆتكۈزىدىغان جان باقارلاردىن بولۇشنى خاھلىمايدىغانلىقلىرى ئېنىق. مانا بۇ بىر

ئىنساندا بولۇشقا تېگىشلىك تەبىئەت. مەن ئىش تېپىپ بېرىمەن، ئەلۋەتتە.
مۇھەممەتتۇرسۇن دەرھال رەھمەت ئېيتىدىغانغا گەپ تاپالمىغاچقا، ئوڭايسىزغىنا كۈلۈمسىرەپ قويدى.
— ئەمىسە مەن بىلەن يۈرسىلە، يېڭى ھەمراھلىرى بىلەن ئۇچراشتۇرۇپ، تۇرالغۇلىرىنى كۆرسىتىپ كېلەي.

ئۈچىنچى باب

1

— قالتىس ئادەملەركەن، — دېدى مۇھەممەتتۇرسۇن. ئۇ تاغىسىنىڭ ئۆيىدە ئۆزىگە ھامىلىق قىلغۇچىلارنى، ئۇستازلىرىنى ماختاپ ئولتۇراتتى. ئۇ ھەپتىدە ئىككى ئاخشام تاغىسىنى يوقلاپ تۇراتتى. ھېلىقى ئابدۇللا داموللا تاغىسىنىڭ ئۆيىگە يېقىن يەردە ئولتۇرىدىغان بولغاچقا بەزىدە ئۇنىڭغا دوقۇرۇشۇپمۇ قالاتتى. ئابدۇللا داموللا ئۇنىڭغا قەھرىلىك نەزەردە قاراپ قوياتتى. ئۇ بولسا غالىپلاردا بولىدىغان كەڭ قورساقلىق بىلەن «موللىكا، قايان يۈردىلە؟» دېگەندەك گەپلەر بىلەن سالام قىلىپ قوياتتى. داموللا بولسا جاۋابەن دىمىقىنى قېقىپ قوياتتى. ئۇ ھەر قېتىم تاغىسىنىڭ ئۆيىگە كەلسە مەزمۇنغا تولغان ھاياتىدىن نۇرغۇن ھېكايىلەرنى سۆزلەپ بېرەتتى. مەدرىس ھەققىدە، ئابدىقادىر دامولla، قۇتلۇق شەۋقى ھەققىدە ئېيتىخارلىنىپ سۆزلەپ بېرەتتى. ئۇلار يالقۇنلۇق نۇقتىلاردىكى ئۆزىنى تەسىرلەندۈرگەن جايلارنى زوق-شوقى بىلەن سۆزلەيتى،— شۇنداق قىلىپ خۇدا خالىسا خېلى كۆزۈم ئېچىلىپ قېلىۋاتىدۇ. بەزىدە ئۇلارمېنى ئىلىم ئاشىقى دەپ ئەكىلىتىدۇ، شۇڭا بىسىنىڭ ئۆيىدە سۆھبەت قىلىدىغان بولۇپ قالسىلا مېنى ئىش-كۈشلەرگە قارىشىپ بېرىشكە قىچقىرىۋالىدۇ. مەن ئىش-پىش قىلغاچ گەپلىرىگە قۇلاق سالىمەن. بەزىدە دەپ كېتىمەن: خۇدا موللىلىرىمىزنىڭ ھەممىسى، ھېچ بولمىغاندا يېرىمى ئاشۇلاردەك بولسا جاھان بۇنچىمۇ بولۇپ كەتمەستى. راس ئەمەسما...

— ئۇكام، — دېدى تاغىسى رەڭگىنى تاتارتىپ، سەن قۇرۇق گەپ بىلەن بولۇپ، جاھان تۈتۈشۈڭنى ئويلىماۋاتىسەن، كېيىن پۇشايمان قىلىپ قالارسەنمىكىن؟ پۇل تاپماي، ئاشۇنداق ئاقمىغان گەپلەرنىڭ كەينىدىن ژۆرۈۋەسەڭ، كېيىن نېمە بولا؟ يەنە كېلىپ ھازىر قەشقەرنىڭ كۆپچۈلۈك موللىلىرىنىڭ ئېيتىشىچە، ئابدۇقادىر دامولla دېگىنىڭ ۋاھابىمىش، دىنىدىن چىققان بىرنېمىلەنى ئۆگەتكۈدەكمىش، ساپلا ئىسيانغا قۇترىتىدىغان بىرنېمىلەنى.

ھۆكۈمەتمۇ ئۇ كىشىگە ئانچە ۋاي دەپ كەتمەيدۇ، چوڭ بايلارنىڭ، كونسۇل جانابلارنىڭمۇ ئانچە خۇشى يوق، شۇڭا مەن سەندىن ئەنسىرەپ قىلىۋاتىمەن.

ــ تاغا، گەپلىرى تازا چەك باسمايدىغان گەپ بولدى. ئۇ دىندىن چىققان بولسا ئەجنەبىي جاناپلارنىڭ دىتىغا ياقمامتى؟ ئەمەلىيەتتە دىندىن چىققانلا ھېلىقىدەك، ئابدۇللا داموللىدەكلە، ئۆمەر بايدەكلە. شۇڭا ئۇلا غەيرى مۇسۇلمانلىنىڭ پىشىدە ناماز ئوقۇيدۇ.

ــ مانا، مانا، دېمىدىممۇ، ھېلىتىنلا تىلىڭ ئۇزىراپتۇ، «ئېغىز يوگرىكى باشقا» دەپ بېشىڭغا چىقمىساڭلا مەيلىتىغۇ.

ــ توغرا ئىش ئۈچۈن بېشىمغا چىقسام چىقىپتىمەن، ھەقچان بىر ئۆلۈدىغان ئىشقۇ. سىلى تەرىپىنى ئىلىۋاتقان موللىلا قۇرئاننى توغرا تەپسىر قىلمايدۇ، ئۆزىنىڭ نەپسى، ئىت جىنىنى قوغداپ قىلىش ئۈچۈن بۇرمىلاپ مەنا چىقىرىدۇ. ئابدۇقادىر داموللام بىزگە بىز ئاياتنى يېشىپ بەردى، بۇنى ھازىرغىچە ھېچقانداق موللىدىن ئاڭلاپ باقمىغان. شۇنىڭغا قاراپ باشقا موللىلاردىن كۆڭلۈم قالدى. بىز دىنىمىزنىڭ شۇنداق ئۇلۇغكەن، قۇرئاندا شۇنداق بەلەن گەپلەر باركەن، خەلقنىڭ مەنپەئەتىگە كېرەكلىك يەرلىرىنى نېمىشقا يوشۇرۇدۇ؟ يا بوممىسا ئۇلار ئۆزىگە پايدىسى بار يېرىنىلا ئوقۇغانمىدۇ؟

ــ نىمە ئايەتكەن ئۇ؟ شۇنچە جىق پايدا چىقىدىغان بولسا مەنمۇ ئاڭلاپ باقاي.

قۇرئان كېرىمدە شۇنداق دېيىلىپتۇكى: «... ئۇچرىغان زۇلۇمغا قارشى تۇرالايدىغانلارغا ئاللاھنىڭ ھوزۇرىدىكى ساۋاپ تېخىمۇ كاتتىدۇر، تېخىمۇ باقىدۇر». قېنى ئەمدى سىلى ئېيتىپ باقسىلا، ئىلگىرى قايسى موللا بۇنى تەپسىر قىلغان؟ سىلى ئاڭلاپ باققانما؟

ــ بۇنىڭ نىمىسى سىنى شۇنچە ئېسەنگىرىتىۋەتتى؟ باشقا موللىلا دېگەن بولسا، دېمىگەن بولسا نىمە بولماق؟

ــ ئۇلار بىزنى زامان قاسساپلىرىغا يۇۋاشلىق بىلەن يېتىپ بېرىشكە ئۈندەيدىغان پەتىۋالىنى چىقىرىشنى بىلىدىلا. زۇلۇمغا ئۇچرىغانلارنىڭ زۇلۇمغا قارشى كۆرەش قىلىشى لازىملىقىنى، كۆرەش قىلغانىنىڭ ساۋابى بارلىقىنى، زۇلۇمغا قۇللارچە تىز پۈكۈشنىڭ ئاسىيلىق بولۇدىغانلىقىنى چۈشەندۈرمىسە، بۇنىڭ كارىيتى بولمامدىكەن؟

ــ مانا، مانا! خەتەر! خەتەر! ئابدۇقادىر داموللا ھەقاسىڭدەك يېتىمەكلەنى

يىغىۋېلىپ ئىسيانغا قوزغىتىۋېتىپتۇ-دە!

— قورئان كىرىمنىڭ ھۆكمىگە نېمە دەيسەن؟

— مەنغۇ قارا تورۇك، ئەمما ئىشەنگۈم كەلمەيدا. قورئاندا راستىنلا شۇنداق گەپ بامۇ-يوق، بۇنىسى قاراڭغۇ. ئۆكام، بۇ گەپلىرىڭدىن مەن ئەنسىرەپ قېلىۋاتىمەن. ھەر ھالدا مەن سەندىن بىر-نەچچە ئىشتانىنى ئارتۇق ۋتتقاندىكىن، مىنىڭ گېپىمنى ئاڭلاپ قويساڭ بولىتتى. راست دەپتىكەن دەيسەن، ئىشەنگەن ئادەملىرىڭنىڭ ئۆمرى كۆته(كوتا)، زامان-زاماندىن كېلىۋاتقان رەسىمنى بىر نەچچە موللاڭ ئۆزگەرتىۋېتەلەمتى؟

— ئۇلار بىزنى تەربىيىلەيدۇ، بىز ئەلۋەتتە ئۇلاردىن نەچچە ھەسسە كۆپ، بىز تېخىمۇ كۆپ ئادەمنى تەربىيىلەيمىز، شۇنداق قىلىپ...

— شۇنداق قىلىپ نېمە قىلماقچى؟ ھۆكۈمەتنى ئۆرۈمسەلە؟ دارىنلاغا تەڭ كېلەلەمسەلە؟ بىر نەچچە يېتىم ئوغلاق؟

— پۈتۈن خەلق، جاپا چېكىۋاتقان ئاۋام بىز تەرەپتە.

— ئۆزەڭنىڭ ئىشىنى بىلگىنىڭ ياخشى بولامىكىن! «ئاكاڭ كىمنى ئالسا يەڭگەڭ شۇ» دېگەن گەپ باغۇ؟ زۇلۇمنىمۇ بىكادىنلا سالمايدۇ-دە، خوجايىن نېمە دېسە خوش دەپ تۇرساڭ بىھۇدە ئۇرامدۇ سىنى؟

— مەن ئادەم، قول بولغۇم يوق! خەلقنىڭ كۈچى چەكسىز، كۆپنىڭ تىلىكى ئىجابەت. ئاللاھمۇ كۆونى قوللايدۇ.

— خەلق؟ كۆپچۈلۈك؟ بىر توپ يالاڭ تۆشما؟ دارىنىنىڭ بىر چېرىگىنى كۆرسە «چىچا يېرى سامانلىق» بولۇدا.

مۇھەممەتتۇرسۇن تاغىسىغا ھەيران قالدى. ئۇ ئىلگىرى تاغىسىنى خېلى ئوبدان ئادەم دەپ ئويلايتى. ئەمدىلىكتە ئۇنىڭ بىلەن پىكىر ئىختىلاپى كېلىپ چىققاندىلا تاغىسى بىلەن كېلىشەلمەيدىغانلىقىنى ھېس قىلدى. شۇڭا ئۇ چوڭ ئادەم بىلەن تاكاللىشىپ نېمە قىلاي دەپ ئويلاپ، قايتىپ كېتىش ئۈچۈن ئورنىدىن تۇردى.

ئۇ كېتىۋېتىپ ئابدۇللا داموللىنىڭ دەرۋازىسىغا يېقىن قالغاندا ئۇ يەردە بىر نەچچەيلەننىڭ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ قالدى. ئارىلىق ئانچە يىراق بولمىغاچقا ئۇلارنىڭ قىلىشقان سۆزلىرىمۇ ئاڭلىناتتى. شۇنىڭدەك ئابدۇللا داموللىنىڭ ئالدىلقانداق مېھمانلارنى ئۇزۇتۇپ چىققانلىقىنى بىلگىلى بولاتتى. سۆز ئارىسىدا بىر

نەچچە «دارىن»نىڭ، ئۆمەر باينىڭ ۋە ئالىلقاناداق ئەجنەبى ئەپەندىلەرنىڭ ئىسمى تىلغا ئېلىنىدى.

مۇھەممەتتۇرسۇن يېتىپ بارغىچە مېھمانلار خوشلىشىپ ماڭدى. ئۇ ئالدىدىكى ئۈچ ئادەمنىڭ كىملىكىنى بىلگۈسى كېلىپ قەدىمىنى تېزلەتتى، تار كوچىدىن ئۆستەڭبويى كوچىسىغا چىققاندا بىر دۇكاننىڭ شام يورۇقىدا ئۇلارنى غىل-پال كۆرۈپ قالدى. بۇ قىياپەتلەرنى تونۇغاندەك بولدى. ئۇلارنىڭ بىرى ئۆمەرباينىڭ ئۆيىدىكى غوجىدارمۇ، ئەيتاۋۇر بىر نېمە ئىدى. يەنە بىرى چىنىۋاغ* تەرەپتە كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان، ئۆزىمۇ ئەجنەبىچە كىيىنىۋالىدىغان بىرەيلەن بولۇپ، يەنە بىرى ھۆكۈمەت ئادىمىدەك قىلاتتى.

«بۇ ئادەتتىكى مېھماندارچىلىقمىدۇ؟ ياكى سۇيىقەست ئۈچۈن تىل بىرىكتۈرۈشمىدۇ؟» دېگەنلەرنى ئويلاپ سەل-پەل تەشۋىشلىنىپ قالدى. «بۇ جاھاندا ئەزەلدىن ياخشى ئىشقا پۇتلاش تولا» خۇدايىم ياخشى بەندىسىنى بالدۇر ئېلىپ كېتەرمىش...

مۇھەممەتتۇرسۇن «يېتىملار ئۆيى»گە قايتىپ بېرىپ، ھەمراھلىرىنىڭ تۈن نىسپىگىچە داۋاملىشىدىغان مۇنازىرە، مۇتالىئەلىرىگىمۇ ئارىلاشماي يېتىۋالدى. بىراق. زادىلا ئۇخلىيالمىدى. ئۇ گاھ چەتئەلدە ئۆتكەن كۈنلىرىنى ئەسلىسە، گاھ كەلگۈسى مەنزىرىنى — ئۇستازلىرى سىزىپ كۆرسەتكەن پارلاق كېلەچەكنى تەسەۋۋۇر قىلاتتى. گاھ نۆۋەتتە ئۇنى ۋە ئۇلارنى نىملەر كۈتۈپ تۇرغانلىقنى تەشۋىش بىلەن ئەسلىسە، گاھ كۆكتامدا ئۆتكۈزگەن بىر كېچە، ئايجامالنىڭ ئۆزگىچە خاس تىنىقى ۋە پۇرىقى كېچەتتى. شۇ دەۋرگە نىسبەتەن ئالىلقاچان ئۆيلىنىش يېشىغا يەتكەن بولسىمۇ، ئۇنىڭدا بىر ئائىلە بەرپا قىلغۇدەك قۇدرەت يوقىدى. بۇ ھال ئۇنى يەنە باشقا خىياللار سەھراسىغا باشلاپ كېتەتتى. بىر كېچىدىلا باي بولۇپ كەتكۈسى كېلەتتى. ئاندىن ھەشەمەتلىك قورا-جايلارنى سېلىپ راھەت تۇرمۇش كەچۈرۈشنى، ئىگىسىز يېتىملارغا كۆپرەك خەيرى-ئېھسان بېرىشنى ئويلايتى. تۇرۇپلا ئانىسىنى ۋە باللىقى يادىغا يېتىپ قالاتتى. ئانىسىنىڭ «ئامبالغا يارىغۇدەك» ھالى بار تۇرۇپ، ئاددى كاسىپقا ياتلىق بولۇپ قالغىنى، ئەنە شۇ تۇيەيلى ئۆزىنىڭ تەقدىرى مانا مۇشۇنداق بولۇپ قالغىنى ئۇنى ئازاپلايتى. زەردارلارنى ئويلىسا ئۇلارغا ئۆچلۈكى كېلەتتى ھەم ھەۋسى كېلەتتى. ئۆچلۈكى كەلگەندە ئۇلارنى ئۆلتۈرۈۋېتىپ، دەردىنى ئالماقچى ياكى بىرەر چېرىكنى ئۆلتۈرۈپ، ئۇنىڭ قورالىنى

ئېلىنىۋېلىپ، شۇ قورال ئارقىلىق (كېچىسى بايلارنىڭكىگە نىقابلىنىپ كىرىپ) بايلارنى قورقۇتۇپ بايلىقلاردىن بەھرىمەن بولغۇسى كېلەتتى. بىراق، چېرىكنى ئۆلتۈرۈشنى ئويلىسا يۈرىكى شۈركۈنۈپ، قورقۇنچ بېسىپ كېتەتتى. ئۇ ئابدۇقادىر داموللىنىڭ سۆزلىرىنى ئەلەم بىلەن ئەسلەپ، بۇ رەھىمسىز رىئاللىقنى غەزەپ ۋە خىجالەت ئىچىدە ئېتىراپ قىلدى. نىمىشقىدۇر ئۇمۇ باشقا قېرىنداشلىرىغا ئوخشاشلا كوچىدا بىرەر سەھرالىقنىڭ پېشى تېگىپ كەتسە ئۆلتۈرىۋەتكۈدەك ئاچچىغى كېلەتتى-يۇ، بىرەر چېرىكنىڭ ياكى باشقا ھۆكۈمەت خادىملىرى، «دارىن» لارنىڭ خورلۇقىغا ئۇچرىسا تۆۋەنچىلىك بىلەن جاۋاب قايتۇرۇپ كېتىپ قالاتتى. بۇ نىمىدۇ؟ روھتىكى ئاجىزلىقمىدۇ؟ «ئۆز ئىچىمىزدە بەكمۇ قەھرىمانمىز»، راست ئىكەن. داموللا بىزنىڭ ئەجەللىك ئاجىزلىقىمىزنى نەقەدەر چۈشۈنگەن-ھە!

2

قىزىلكۆزلۈك، كۆرەلمەسلىك ۋە يا ئۆزى قىلالماسلىق،
قىلاي دەپ بەل باغلىغانلارغا تۆمەن بوھتانىمىز باردۇر.

— ئا. ئۇيغۇر

ئۆمەر باينىڭ ئۆيىدە «يۇرت چوڭلىرى»، «دارىن»لار ۋە كونسۇلخانا خادىملىرىدىن بىر نەچچىسى مول داستىخاننى چۆرىدەپ ئولتۇرۇشقانىدى. ئۆمەر باينىڭ كىبىرسى ھەققىدە شۇنداق ئاجايىپ يۇمۇرلۇق ھېكايىلەر توقۇلۇغىنىغا قارىماي، «دارىن» ۋە ئەجنەبىلەرگە كۆرسۇتىۋاتقان مۇئامىلىسىدىكى خۇلۇقلىرى ئۇنى تامامەن باشقا ئادەمگە ئايلاندۇرۇپ قويغانىدەك قىلاتتى. بىراق ئۇ ئاشۇسورۇندىلا ئىككىنچى خىل خاراكتېرىنىمۇ ئىپادىلەپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ئوبىكتلىرى باشقا-موللا ئۆلىمالار، تۆۋەنراق تەبىقىدىكى مېھمانلارىدى. بۇلارنىڭ ئىچىدە ئابدۇللا داموللا ھەم ئۇنىڭ قوشنىسى — باش قەھرىمانىمىزنىڭ تاغىسى ھۆسىيناخۇنمۇ بارىدى.

— دارىن جاناپلىرى، سىلى ئىشەنمەيلا، ئۆزلىرى ئاڭلاپ باقسىلا، — دېدى

ئۆمەرباي تۆۋەنچىلىك بىلەن قۇللۇق بىلدۈرۈپ، ــ لايىقلىرىدا بولمىسىمۇ، غورىگۇل داستىخان راستلاپ، ئۆزلىرىنى ئاتايىن ئاۋارە قىلىشتىن مەخسەت شۇتى، مانا بۇ كىشى ئابدۇللا داموللا، جەددىتلەرنىڭ بىۋاستە زىيانكەشلىكىگە ئۇچرىغان، مۇنۇسى ئۇنىڭ قوشنىسى ھۆسىيىناخۇن، بۇ كىشى ھەممە ئىشنىڭ گۇۋاھچىسى، بىزگە كېرەكلىك خەۋەرلەرنى تەمىن ئېتىپ تۇرالايدۇ. چۈنكى ئۇنىڭ جىيەن ئوغلى «توقام» مەدرىسىدە «جەددىت» تەلىملىرىنى ئاڭلاپ، «يېتىملار ئۆيى»دە پىتنە-پاسات سېتىپ ياتىدىغانلاردىن بىرى.

ــ ھېچقىسى يوق، بىكار ئاۋارە بولۇپسىلەر، ــ دېدى «دارىن» ئۆزىگە خاس كىبىر بىلەن، ــ بۇ ئىشلارنىڭ قورقۇپ كەتكۈدەك نىمىسى بار؟ چۈمۈلىلەر دەرەخنى لىڭشىتالامتى؟

ــ ئۇنداق دېگەنلىرى بىلەن، بىزنىڭ يۈز-ئابرۇيىمىز قالمىدى، ــ دەپ داتلىدى موللىلاردىن بىرى،

ــ ھۆكۈمەتنىڭ ئۇلۇغلىقىغا شەك كەلتۈرگىنىمىز ئەمەس، «دارىن» لىرىمىز نىڭغۇ موينىمۇ تەۋرىتەلمەيدۇ، ئەمما-زە، بىزگە ئاتا بولۇپ، بىز ئۇچۇن بولسىمۇ...

ــ بىر ئاتۇشلۇق كەڭنىدى، قەسقەرگە پۈت سىغدۇرۇۋېلىپلا، بېشىمىزدا ياڭاق چاققىلى تۇرسا چىدىغىلى بولمايدىكەن، دارىن!...

ــ خوش، نېمە يېڭىلىقلار بار؟

ــ يېڭىلىقلار بار ئەلۋەتتە، دارىنغىمۇ، ھۆكۈمىتىمىزگىمۇ، چەتئەللىك دوستلىرىمىزغىمۇ ئالاقىدار يېڭىلىقلار بار، ــ دەپ ئالدىراپ چۈشەندۈردى ئۆمەر باي ئەۋرىشىم ھەرىكەتلىرى بىلەن «دارىن» تەرەپكە ئېگىلىپ تۇرۇپ. ئارقىدىن ھۆسىيىناخۇنغا بۇرۇلۇپ، بايىقى ئەۋرىشىملىكىدىن ئەسەرمۇ قالماي، ھۆكۈمرانلارغا خاس مەغرۇرلۇق، كۆز-قاپاقلىرىدىن يېغىپ تۇرغىنى بىلىندى، ــ ئەزمەڭنى ئەزمەي سۆزلە، ــ دېدى ئۇ پىچىرلاپ قوشۇپ قويدى، ــ بەزى نەرسىلەرنى قوشۇۋەتسەڭ مەيلى، ئېلىپ قالما!

ھۆسىيىناخۇن بۇ ھەشەمەتلىك داستىخان ئالدىدا، قەشقەرنىڭ تەقدىرىنى ئۆز قوللىرىدا تۇتۇپ تۇرغان «چوڭ»لارنىڭ كۆز ئالدىدا ھودۇقماي تۇرالمايتى. بۇ يەتمىگەندەك ئۆمەر باينىڭ كىبىرگە تولغان مۇز چىرايى، قەھرلىك پىچىرلاشلىرى ئۇنى تېخىمۇ سىقىپ قويغانىدى. شۇنداق بولسىمۇ ئۇ سۆزلىمەي قۇتۇلالمايتى.

ــ بىزنىڭ ئىنى...، ــ دېدى ئۇ. ھە دېگەندىلا قاملاشمىغان يەردىن

باشلىنىۋالغىنى مەلۇم بولدى-دە، دۇدۇقلاپ كەتتى، ــ ئاڭلىساق،...

ــ نېمە ئاڭلىساق؟ ــ دەپ ھۆرپەيدى ئۆمەربايى كايىپ ئۆز قۇلۇقىغا بىلەن نېمىنى ئاڭلىغان بولساڭ شۇنى دە!

ــ ئۇلار ھازىر... ــ يەنە ئەپلەشمىگىلى تۇرۇشىدى، بىراق، ئۇ ئۆمەر باينىڭ نەشتەردەك كۆزلىرىگە دۇچ كېلىشتىن قېچىپ، يەرگە قارىغىنىچە سۆزىنى داۋام قىلدى. ئۇ بۇ ئارىدا قىلىۋاتقان بۇ ئىشىنىڭ پايدا زىيىنى ھەققىدە ئويلىنىۋېلىشقا ئۈلگۈرمىدى، ئۇنىڭ رەزىللىك ياكى شەرەپلىك خىزمەت ئىكەنلىكىنى تېخىمۇ چۈشەنمەيتتى. ئۇنىڭ بىلىدىغىنى، دارىنلار، يۇرت چوڭلىرى لازىم تاپتىمۇ، دېمەك، سۆزلەش كېرەك، دېگەندىن ئىبارەتىدى. ئۇ مۇھەممەتتۇرسۇن چېتىلىپ قالارمۇ، ئۇنىڭغىمۇ گۇناھ كېلەرمۇ دېگەنلەرنى غىل-پال ئويلىدى-يۇ، ئەمما جاۋاب تېپىشقا ئۈلگۈرمەيلا سۆزنى باشلاپ كەتتى. ھەر كىم قىلسا ئۆزىگە قىلىدۇ، دېگەندەك ئاددىي تەسەللى بىلەن ئۆز كۆڭلىنى ياساپ، ئۆمەر باينىڭ ۋە باشقا موللىلارنىڭ كۆڭلىگە يارىشا بەزى نەرسىلەرنى ئۆزى قوشۇپ، ئەدىتىپ سۆزلىدى. ئۇنىڭسىزمۇ ئابدۇللا داموللا ئۇنى راسا بىلەپ ئىتتىكلىتىپ كەلگەنىدى. بۇنىدىن باشقا مۇشۇ ئاخبارات تۇيەيلىدىنلا ئۆمەربايىنىڭ ھەيۋەتلىك چوڭ دەرۋازىسىدىن ئاتلاش ئۇنىڭغا نېسىپ بولغانىدى. مانا بۇ شان-شەرەپكە، ئابرۇيغا ئۇ شۇ سەۋەبتىنلا ئېرىشىپ ئولتۇرغىنىنى ئەلۋەتتە چۈشىنەتتى. ئۆزىنى ئابرۇيلۇق كىشىلەر بىلەن بىللە ئولتۇرۇش شەرىپىگە مۇشەررەپ قىلغان «كوزىر»نى چىقارمىسا، ئۇ نىمىتى؟ ئۇنى لالما ئىتنى قوغلاپ چىقارغاندەكلا قوغلاپ چىقىرىدۇ-دە!

ــ ئەلچى جانابلارغىمۇ ھەممىسى تىل تەككۈزىدۇ، ــ دەپ داۋام قىلدى ئۇ، ــ قىممەتلىك بايلىقلىرىمىزنى ئالداپ ئېلىپ كېتىدىغان ئالدامچىلار! دەپ ھاقارەتلەيدۇ. يەنە تېخى ئەجنەبى جانابلارنى قوغلاپ چىقىرىمىز دېيىدىغان پىلانلىرىمۇ بار. پات-يېقىندا بىر ئىش بولۇدىغاندەكلا تۇرىدۇ.

ــ ھېلىقى ئايەتنىڭ گېپىنى دە، ــ دەپ پىچىرلىدى ئابدۇللا داموللا، ــ «دارىن»لارغا قارشى خەلقنى ئىسيانغا قۇترىتىدىغان ھېلىقى گەپنى.

ــ زۇلۇم قىلغانلارغا قارشى ئىسيان كۆتۈرگەن ساۋاپ دېگەندەك بىر ئايەتنى تېپىپتۇ. بىزغۇ قارا تۇرۇك، بىلمەيمىز، موللىلىرىمىز ئولتۇرۇپتۇ. راست شۇنداق گەپ بارمۇ-يوق، ... ئىشقىلىپ... ھۆسىيىناخۇن مۇھەممەتتۇرسۇن ئېيتىپ بەرگەن ئايەتنىڭ تەپسىرىنى ئەينەن دېيەلمەي بەكمۇ ھودۇقتى.

— مانا، دېمەمدىمۇ، — دەپ ئىچىتتى ئابدۇللا داموللا،— دىننى بۇرمىلاپ، ئىسلام دىنىمىزنىڭ پاكلىقىنى بۇزغىنى ئاز كېلىپ، يەنە تېخى بىزنى ئېھتىياجىغا قاراپ پەتىۋا توقۇيدۇ دەپ ھاقارەتلەپتۇ.

— كونسۇلخانىدىكىلەرنى ھاقارەت قىلىپ، ئوغرى-قاراقچى دېگەندىن باشقا، مۇسۇلمانلارنى دىندىن چىقىرىۋاتىدۇ، بۇنىڭغا چىداپ تۇرغىلى بولمايدۇ، دېگۈدەكمىش.

— ياق دەيمىنا، دارىنلىرىمىزنىڭ ئۆمرىگە دۇئا قىلىپ، نامىزىنى ئوقۇماي، خەقنى ئىسيانغا قۇتراتقىنى نىمىسى؟ مۇشۇ كۈنلەرگە شۈكرە قىلمىغان ئادەمنى-زە...

— بىر بولسا ئۇ پالشۇۋىكلارنىڭ جاسۇسى!

— شۇ! ئۇلۇغ بۇخارايى شەرىپنى ۋەيران قىلغان ئورۇسلار بىلەن ئۇنىڭ قىلىۋاتقىنى ئوخشىشىپ كېتىۋاتامدۇ، قانداق؟

— ئۇنىڭ مەدرىسىدە سۆزلەيدىغىنىمۇ غەلىتىلا، ۋاھابىچىلىق، ئۆزىنىڭ تېپىۋالغان نەرسىلىرىنى مۇقەددەس كىتابلارنىڭ ئورنىغا دەسسىتىپ، ئەۋلەتلىرىمىزنى بۇزماقتا!

— خەپ-شۇك! — دېدى ئۆمەرباي، ئۇ «دارىن»لارنىڭ بۇ شىۋىر-شىۋىردىن بېشى ئايلىنىپ، زېرىكىپ قالمىغىدى دېيەلمىسىرەپ، خۇشامەت بىلەن قوشۇپ قويدى، — كىچىك بالىدەك چۇقۇلدىشىپلا كەتتىڭلار، بۇ يەردە يۇرت ئاتىسى ئولتۇرغىنىنى ئەستىن چىقارمايلى!

«دارىن» مەسخىرە قىلغاندەك مىيىقىدا كۈلۈمسىرەپ ئۈنچىقمىدى. بەلكىم ئۇ بۇ نەپىس ئاۋارىلىرىنىڭ ئازراقلا شەخسىي مەنپەئەتى ئۈچۈن ئۆز قېرىنداشلىرىنى سېتىۋاتقىنىغا كۈلۈۋاتقاندۇر. ئۇنىڭ كۆڭلىدە نېمە ئويلارنىڭ بارلىقىنى ئۆزى ۋە ئاللاھتىن باشقا ھېچكىم بىلمەيتى.

— بىزنىڭ ئەنسىرەپ كەتكۈدەك نىمىسى بار؟ — دېدى «دارىن» ئۇلۇغلۇق بىلەن كىرىلىپ، ئۇ يالاقچىلىرىنىڭ ۋەسۋەسە ئىچىدە ئۆزىنى يوقۇتۇپ قويماسلىقى ئۈچۈنلا ئەنە شۇنداق تەسەللى ئېيتقىنى بىلەن، ئۇنىڭ كۆڭلىگىمۇ دىشۋار چۈشكەنىدى، ئۇ بۇ ھايۋانلارچە ئورۇندىكى خەلقنىڭ ئىچىدە بىر يېڭىلمەس كۈچنىڭ ئۇرغۇپ چىقىۋاتقانلىقىنى، بۇ مۇقەررەر تارىخنىڭ ئېقىمى ئىكەنلىكىنى غۇۋا ھېس قىلىپ، شۈركۈنۈپ كەتتى. بىراق بۇ بىخلارنى يۇمران ھالىتىدە

يوقۇتىۋېتىش ئارقىلىق، تۇغۇلغۇسى بوراننى كىچىكلىتىۋېتىشكە بولىدۇ دەپ ئويلىدى. قانداق ئامال بىلەن يوقۇتۇش كېرەك؟ ئەلۋەتتە كونا ئۇسۇل ئارقىلىق! بۇ «ئۆز گۆشىنى ئۆزىنىڭ يېغىدا قورۇش» دەپ ئاتىلىدۇ!

تۆتىنچى باب

1

ئىلىم تەلەپ قىلغۇچىلارنىڭ سانى كۆپەيگەنلىكى دەۋرنىڭ مۇقەررەر تەلىپى، ئۆز زامانىسىنىڭ ئۇقۇمۇشلۇق كىشىلىرىنىڭ ئالدىغا سورۇننى كېڭەيتىش ۋەزىپىسىن قويىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئىقتىسادىي مەسىلىمۇ بىر زىددىيەت بولۇپ ئۇلارنىڭ بېشىنى قاتۇردى. ئابدۇقادىر داموللا، قۇتلۇق شەۋقى قاتارلىق كىشىلەر مەسلىھەتلىشىپ، تاشلىنىپ قالغان لايىھەشتاق مەدرىسىنى رېمونت قىلىپ، ئۇ يەردىمۇ يېڭى مائارىپنىڭ يولغا قويىماقچى بولۇشتى. ئۇلار بۇ مەسلىھەتنى ئابدۇقادىر داموللىنىڭ ئازادە كىتابخانىسىدا قىلىشاتتى. ئۆيدە پىكىرداشلاردىن ئالتەيلەن جەم بولۇشقان بولۇپ، مۇھەممەتتۇرسۇن ئۇلارنىڭ خىزمىتىدە بولغاچ، پەگادا پاكار كوسىدا ئولتۇراتتى.

— ئەجنەبىيلەر خەلقىمىزنىڭ نادان ۋە نامراتلىقىدىن پايدىلىنىپ، ئۇلارغا خىرىستىيان دىنىنى تېڭىۋاتىدۇ. تۇرمۇشتا قىينالغانلار جان بېقىش ئۈچۈنلا ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن ئەگىشىۋاتىدۇ، — دېدى شەۋقى ھەسرەت بىلەن، — بىزنىڭ ئاللاھ ئالدىدا، مىللەت ئالدىدا ئۇلارنى تۈيۈق يولدىن توسۇش، توغرا يولغا باشلاش مەجبۇرىيىتىمىز بار، ئەلۋەتتە.

— شۇنداق. — دەپ تەستىقلىدى ئابدۇقادىر داموللا چوڭقۇر ئۇھ تارتىپ، — مىللىتىمىزدىكى گادايلىق ئۇلارنى ھەرقانداق يامان يولغا مېڭىشقا مەجبۇر قىلىۋاتىدۇ. ھەدىستە دېيىلگەن:«يوقسۇزلۇق كۇپرىغا يېقىن» دېگەننىڭ بىر مىسالى بۇ. بۇ گادايلىق — ھەم ماددىي گادايلىق، ھەم مەنىۋى گادايلىق. بۇنداق قوش گادايلىق كېلىماتى ئادەمنى ئەنە شۇنداق پاسسىپ كەيپىياتقا — قارشىلىق كۆرسىتىش كۈچىدىن مەھرۇم كەيپىياتقا چۈشۈرۈپ قويىدۇ. ماددىي ۋە مەنىۋى جەھەتتىكى گادايلىق ياكى بايلىق بىر-بىرىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ، بىر بىرىنى تولۇقلايدۇ. مېنىڭچە بۇ ئىككىسىدىن مەنىۋى جەھەتتىكى بايلىق مۇھىمراقتۇر. ئىنسان مەنىۋى گادايلىق قۇچىقىدا ئاسانلا زالالەتكە پاتىدۇ، ئىنساپ، دىيانىتىنى يوقۇتىدۇ؛ ئىمان-ئېتقادى سۇسلايدۇ. ۋەھالەنكى ئىمان-ئېتقاا تولىمۇ مۇھىم نەرسە!

ئىمان-ئېتقادى بولمىغان ياكى مۇستەھكەم بولمىغان مىللەت شەقى ۋە بەختسىز مىللەتتۇر. چۈنكى ئېتقاد بىر مىللەتنى ياكى بىر دۆلەتنى بىر گەۋدە قىلىپ، ئۇيۇشتۇرىدىغان بىر مۇما. ئىمان-ئېتقادتىن ئايرىلغان خەلقتە بىر نىيەت، بىر مەقسەت بولمايدۇ، تېرىقتەك چېچىلىپ كېتىدۇ. شەخسىيەتچىلىك، قورقۇنچاقلىق ئەۋج ئالىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر-بىرلەپ يەم بولۇشقا — مۇنقەرزلىككە يۈز تۇتىدۇ. تاش قاتتىق نەرسە بولسىمۇ، ئۇنىڭ ئۇششاق ھالىتى بولغان قۇم يۇمشاقتۇر.

— بىراق، ماددى جەھەت بۇنىڭ ئاساسىمىكىن دېگىم كېلىدۇ، — دېدى يەنە بىر داموللا.

— ئەلۋەتتە. مەدەنىيەت ۋە پاراۋانلىقنى مېۋە دېسەك، بۇ مېۋىنىڭ تەييار بولۇشى ئۈچۈن يەر، سۇ ھاۋا، كۈن نۇرى ئوخشاشلا زۆرۈر.

— شۇنداق بولغاندا بىزنىڭ قولىمىزدىن نېمە كېلىدۇ؟

— «ئۈمىدسىز شەيتان» دېگەن گەپ بار، ئۈمىدسىز بولمايلى، داموللام، — دېدى شەۋقى.

— ئەلۋەتتە. بىزدە رەۋشەن مەقسەت بولسۇن. ئاندىن نېمىنى ئەۋۋەل قىلالىساق شۇنىڭغا كىرىشەيلى. مەسىلەن: بىز كىشىلەرنى مەئنەۋى جەھەتتىن تەربىيەلەشنى قىلالايمىز، مەكتەبلەرنى ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە كېڭەيتەيلى، ئاندىن مۇشۇ سورۇنلاردىن پايدىلىنىپ تەلەبەلەرنىڭ دىلىغا مۇستەھكەم ئېتقاد ئورنۇتايلى، ئۇنىڭ كۆزى ئېچىلغاندىن كېيىن، مەنزىلگە قاراپ ئۆزى مېڭىۋېرىدۇ. ئىقتىسادى جەھەتتىنمۇ مالىيە يوللىرىنى تاپالايدۇ. كىشىلەردە بىر-بىرىگە بولغان مۇھەببەت ئويغانسا، ياخشى ئەخلاق ۋۇجۇدقا چىقىپ، بىر-بىرىگە كۆيۈنىدىغان، ياردەم قىلىدىغان كەيپىيات پەيدا بولسا ماددى جەھەتتىكى قاششاقلىقمۇ تەدرىجى تۈگەيدۇ.

— مۇددەرىسلىك مۇنبىرىمىز بىزگە ياخشى بىر جەڭگاھ! — دېدى داموللا، — بىز بۇ جەڭگاھتىن ياخشى پايدىلىنايلى، مىللىي روھىمىزدىكى مەرەزلىكلەرگە جەڭ ئېلان قىلايلى. مىللىي روھنى تازىلاش، مىللىي غۇرۇرنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئاممىۋى دولقۇنى قوزغاشتا بىرىنچى قەدەم خوجىلار دەۋرىنىڭ جىنايەتلىرىنى كەڭ كۆلەمدە ئاشكارىلاشتۇر. ئاممىۋى تەنقىد، جەمىيەتلەشكەن توقى-لەنەت ئاستىغا ئېلىشتۇر. چۈنكى، بۈگۈنكى جىمى مىللىي ئاجىزلىقلىرىمىز شۇ دەۋرنىڭ مەھسۇلى، ھەزرىتى ئاباقنىڭ كەشپىياتىدۇر. شۇ باھىس بىلەن تۇرمۇشىمىزدا يىلتىز تارتىپ،

دىن ئېتى بىلەن مەۋجۇت بولغان بارلىق بىدئەتلەرنى خەلققە كۆرسىتىپ بېرىش كېرەك! دىن نېمە؟ ئۆرپ-ئادەت نېمە؟ ئارىلىشىپ داشقايناق بولۇپ كەتتى، بۇنى ئايرىماق، روشەنلەشتۈرمەك، خەلققە توغرا دىنني ئېتىقادنى كۆرسىتىپ بەرمەك بىزلەرنىڭ بۇرچىمىزدۇر! ئەمما بۇنى ھازىر ئورۇنداشقا ئىمكانىمىز يوق، چۈنكى، قۇلمىز. خوجايىن قۇلنىڭ دۆت بولۇشىنى، ئىللەتكە پاتقان بولۇشىنى، روھى پاسىق بولۇشىنى ئۈمىد قىلىدۇ. قاچانكى ھاكىمىيەت خەق قولىغا ئۆتسە ئىشنى قانداقتۇر باشقا دەبدەبىلىك ماددىي قۇرۇلۇشلاردىن ئەمەس مانا مۇشۇ مەنەۋىيەتتىن — مەپكۇرە تازىلاشتىن باشلىماق كېرەك!

— دېمەك، بىز ئىككىلەنمەي لايىپەشتاق مەدرىسنى ياسايلى. بىزنىڭ يەنە بىر پائالىيەت سورۇنىمىز، ئاندىن دېگىنىمىز بىلەن قىلغىنىمىز بىردەك بولسا، ئاۋامغا ياخشى ئۈلگە بولساق، ئۇلار كىمگە ئىشىنىش كېرەكلىكىنى ئوبدان بىلىدۇ.

— مەدرىسنى قانداق ياسايمىز؟ مېنىڭ دېگىنىم ئىقتىسادىي جەھەتتە...

— ئىئانە توپلايمىز. پۇلى يوقلارنى ئەمگەككە سەپەرۋەر قىلىمىز. تالىپلاردىن باشلىساق، قالغىنىنى دىلىدا ئىنساپ بار پۇخرالار قاراپ تۇرماسلىقى مۇمكىن.

— بۇ ئىش شۇنداق بولسۇن. ئەمدى پەرەڭلەرنىڭ مەنەۋىي تاجاۋۇزىغا قانداق تاقابىل تۇرۇش كېرەك؟

— ئۇلارنى دۇمبالاش كېرەك!

— تالىپلارنى ئىشقا سالايلى.

— مېنىڭچە، بۇ ئىشقا قوپال ۋە ئاددىي ئۇسۇل بىلەنلا بىر تەرەپ قىلغىلى بولمايدۇ. شۇڭا، مۇنداق قىلساقمىكىن، دەيمەن: بىرى، بىز مۇددەرسلىك مۇنبىرىدىن پايدىلىنىپ، قارشى تەشۋىقات بىلەن مەنىۋى ئاساس يارىتايلى، ئاندىن ئىككىنچى قەدەمدە، جامائەت پىكرى مەلۇم يېتىلىش باسقۇچىغا بارغاندىن كېيىن ئاممىۋى نامايىش ئۇيۇشتۇرايلى. پەرەڭلەر بىزنىڭمۇ مەدەنىي كۆرەش شەكىللىرىنى بىلىدىغانلىقىمىزنى كۆرۈپ قويسۇن.

— نامايىش؟! يائاللا!...

— بۇ... بۇ ئىش چاتاقنى تېرىپ قويماس؟ دېمەكچىمەنكى، ھۆكۈمەتكە تېگىپ كەتمەسمىكىن؟... چاتاققا قالىدىغان ئىش بولۇپ قالمىسۇن دەيمەن-دە...

— ئوق ئاتقان كىشى ئەلۋەتتە نىشانغا تەگسۇن دەپ ئاتىدۇ-دە. چاتاققا كەلسەك، چاتاقتىن قورقساق ئەڭ ياخشىسى، تاپساق يەپ جىملا يېتىش. ئەمما

ئۈنىڭدىنمۇ چاتاق چىقىدۇ» بەل تالىدۇ!ــ دېدى شەۋقى ھەزىل قىلىپ.

ــ مېنىڭچە، چىقىدىغان چاتاقلارنى ئالدىن مۆلچەرلەپ قويغىنىمىز خوپراق بولار، ــ دېدى ئابدۇقادىر داموللا تەمكىنلىك بىلەن، ــ «ئۈۋۈنىڭ ئۈۋۈچىنى تونۇپ قويغىنىنىڭ زىيىنى يوق» دېگەندەك، چاتاقنىڭ قەيەردىن، قايسى تەقلىتتە، كىملەر تەرىپىدىن، قانچىلىك چىقىدىغانلىقىنى مۆلچەرلەپ كۆڭۈلدە سان بولۇپ قالغىنى پايدىلىق.

ــ مانا بۇ ئەمەلىي گەپ. چىقىدىغان چاتاقلارغا تەييارلىنىپ قويغىنىمىز ياخشى.

ــ چاتاقنىڭ بىرى پەرەڭلەرنىڭ ئۆزى، ئەلۋەتتە. ئۇلار ھۆكۈمەتكە نارازىلىق خېتى تاپشۇرۇپ، ھۆكۈمەتنى بىزگە جازا بېرىشكە قىستىشى مۇمكىن. شۇنىڭ بىلەن ئىككىنچى چاتاق چىقىدۇ. بىراق، بىز بۇ ئىككى چاتاقتىن قورقۇپ كەتمىسەكمۇ بولىدۇ. چۈنكى، خەلق ھۆكۈمەتنىڭ قانداقلىقىنى بىلىدۇ. شۇڭا ھۆكۈمەت خاپا بولغانلا ئىشنى ياخشى ئىش دەپ قارايدۇ. بىزنىڭ ئامموۋى ئاساسىمىز تەۋرىمەيدۇ. يەنە ئۈچىنچى چاتاق بار، بۇنىسى چەتئەللىكلەرنىڭ جۇۋىسىدا تەرلەپ، دارىنلارنىڭ يالىقىدا يۈندا ئىچىپ، پايدا ئېلىپ كېلىۋاتقانلارنىڭ چاتىقى. ئۇلار ئىقتىسادىي مەنپەئەتنى قوغداپ قېلىش ئۈچۈن ھەرقانداق شەرمەندىلىكنى قىلىدۇ. ئۇلار ئىقتىسادىي جەھەتتىكى ئۇستۇنلۇكىدىن پايدىلىنىپ، بەزىبىر ۋىجدانسىزلارنى سېتىۋالىدۇ، قارشى كۆچ ئۇيۇشتۇرالايدۇ. ئىغۋا تېرىپ، بىزنى مەنىۋىي جەھەتتىن يېڭىشكە تىرىشىدۇ. بىز مانا شۇ چىققۇسۇ ئىغۋالارغا ئالدىن جاۋاب بېرىشىمىز، خەلقنى ئۇنىڭغا ئىشەنمەس ھالغا كەلتۈرۈشىمىز كېرەك.

ئۇلار ھەرىكەتنى ئاللىبۇرۇن باشلىدى، ــ دېدى مۇھەممەتتۇرسۇن ئىختىيارسىز لوقما سېلىپ.

ــ مانا، مانا! خوش، ئوغلۇم، نېمىشكە بۇنداق دەيسەن؟

ــ كونسۇلخانىدىكى ئەجنەبىلەرنىڭ قۇيرۇقلىرى، دارىنلارنىڭ يالاقچىلىرى ھەم مۇتەئەسسىپ مولللارنىڭ ھەمتاۋاق بولۇپ يۈرگەنلىكىنى سېزىپ قالدىم.

ــ سۆزلە، نېملەرنى بىلدىڭ؟

مۇھەممەتتۇرسۇن بىلگەن-ئاڭلىغانلىرىنى سۆزلەپ بەردى.

ئارقىدىن باشقىلارمۇ بەزى ئۇچۇرلارنى، شۇنىڭغا مۇناسىپ پەرەزلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇشقا باشلىدى.

ـــ دامـوللام ھەققـىدە ھەرخىـل ئۆسـەكلەر، قۇتراتقـۇ گەپـلەر بىزنىـڭ ھەم قۇلىقىمىزغا كىرىپ قالدى، ـــ دېدى بولۇك تەرەپتىكى بىرەيلەن، ـــ ئاتۇشلۇق قەشقەرلىكنىڭ شىللىسىگە مىنىۋالدى دېگەندەك تۇتامسىز گەپلەر... ـــ ئۇنىڭ بۇ پەسكەش گەپلەرنى دېگۈسى كەلمىدى.

ـــ بۇ ئارقىلىق ئۇلار قەشقەرلىقلەرنىڭ يۇرتۋازلىق ھېسسىياتىنى قوزغىماقچى، ـــ دېدى شەۋقى زەردىسى بىلەن، ـــ بىز شۇنداق ھاماقەت خەلقمىزكى، بۇنداق قۇتراتقۇلۇققا ئاسانلا ۋە ئىختىيارسىزلا ئەگىشىپ كېتىمىز. چۈنكى بىزنىڭ تومۇرىمىزدا ئاشۇنداق يىرىڭلار بار.

ـــ ئويلىمايمىزكى، ـــ دېدى ئاچچىق كۈلۈمسىرەپ ئابدۇقادىر داموللا، ـــ قەشقەرلىكنىڭ شىللىسىدىكى، ئاتۇشلۇقنىڭ شىللىسىدىكى، ھەممىمىزنىڭ شىللىسىدىكى كىم؟ بىزنىڭ بۇنداق يۇرتۋازلىقىمىز پەقەت ئۆز ئىچىمىزگىلا قارىتىلغا بولۇپ، ھەقىقى شىللىمىزغا چىقىۋالغانلارنى «قەيەرلىكسەن» دېيەلمەيمىز!

ـــ دېمەك، بۇ ئىپلاس سۆزلەرگە قارىتا ھەر بىر مۇددەرىس بازغاندەك سۆزلەرنى تەييارلاپ قويۇشى، ئالدىن رەددىيە بېرىشى، مىللەتنىڭ بەدىنىدىكى مۇشۇنداق مەرەز-ئىللەتلەرنى ئېچىپ، ھەر بىر ئادەمگە چۈشەندۈرۈشى كېرەك، ـــ دېدى شەۋقى. ئۇنىڭ ئورۇق يۈزى ۋە ئۇچلۇق ساقىلى تىترەپ، كۆزلىرى ئۇچقۇن چېچىۋاتقاندەك بولدى.

ـــ يەنە داموللامنىڭ ئەشئارلىرىغا ھاقارەت كەلتۈرۈپ، «ئاتۇشلۇق چالا موللا ئۆزىنىڭ پەلەپەتىش كىتاپلىرىنى مۇقەددەس كىتاپلار ئورنىغا دەسسىتىپ، تالىپلارغا ئۆزىنى كۆرسەتكىلى تۇردى. بۇنىڭ بىلەن ‹قەشقەردە مەنىلا بار، باشقا مولللار ھېچنېمىگە ئەرزىمەيدۇ› دېگەننى خالايىققا ئىېزىپ ئىچۈرمەكچى» دېگەندەك گەپلەر بارىكەن، بۇ گەپلەر خېلى رول ئوينىغانلىقى مەلۇم. نۇرغۇن موللىلاردا ھەسەت ئوتىنى تۇتاشتۇرۇپ، ئۇلار ئابدۇقادىر داموللا تونۇلۇپ كېتىپ، بىز قالامدىغان دەيدىغانراق كەيپىياتتا قىتغۇرلارغا ھەمتاۋاق بولۇپ يۈرگىدەك.

ـــ دېمەك، بىز ئاز ۋە ئاجىز ئورۇندا تۇرۇۋاتىمىز، ـــ دېدى ئابدۇقادىر داموللا، ـــ ئۇلار كۆپ بولغانىنىڭ ئۈستىگە كۈچلۈك ئارقا تىرەككە ئىگە. بۇنداق ئەھۋالدا بىز ئەمەلىي ھەرىكىتىمىز بىلەن ئاۋامنى تەسىرلەندۈرىشىمىز كېرەك. ئۇلار بىزنىڭ ھەرىكىتىمىزدىن قۇسۇر تاپالمىسۇن، شۇندىلا خەلقنىڭ رايىنى ئۇتالايمىز.

ـــ سىلى ھۆكۈمەت چوقۇم ئاشۇلار تەرەپتە تۇرىدۇ، بىزگە ھىسداشلىق قىلمايدۇ

دەپ ئويلامىلا؟

ــ بۇنىسى ناھايىتى ئېنىق ۋە ئەقەللى ساۋات! چۈنكى ھەرقانداق بىر ئەقىللىق قۇل خوجايىن ئۈچۈن باز ئاغرىقى. خوجايىنغا كېرىكى ئاڭسىز بويسۇنغۇچىلار، نېمە ئۈچۈن؟ دەپ سورىمايدىغانلار. ئۇنداقكەن، بىزلەردەك قۇلغا ئەقىل ئۆگىتىپ كۆزنى ئاچمەن دېيدىغانلارغا «خوجايىن» ئۆچ بولماي، ھەشقاللا ئېيتاتتىمۇ؟

ــ ھەممىدىن ئېچىنىشلىقى: ھازىر بىزنىڭ بۈيۈك دىنىمىز ھۆكۈمرانلار ئۈچۈن خىزمەت قىلماقتا. ئۇلار ئاۋامنىڭ قارۇغۇلۇقى، دىندارلاردىكى ئېتقادنىڭ ساختىلىقىدىن پايدىلىنىپ، دىنىمىزنى ئۆزلىرىنىڭ قورالى قىلىۋالدى. بۇ ئارقىلىق پۇخرالارنى «شۈكرى» قىلىشقا، «يۇۋاش» بولۇشقا، ئىتائەت قىلىشقا، ھەتتا ھېلىقى سېخى «خوجايىن»غا رەھمەت ئېيتىشقا ئۈندەيدۇ. مۇناپىق بولۇپ كەتكەن دىندارلارچۇ؟ ئۇلار ھۆكۈمرانلارنىڭ يالقىنى يالاش ئۈچۈن ئىمانىنى سېتىپ بولۇشقان. ھەتتا ھۆكۈمرانلار ئۇلارغا ئۆزلىرىنىڭ مەلۇم مەقسىدىگە يېتىش ئۈچۈن «مۇنداق-مۇنداق پەتىۋا بەرگەن بولسىلا» دېسە، ھۆكۈمەتنىڭ سىياسى غەرىزى ئىلۇچۈن قۇرئاننى بۇرمىلاپ پەتىۋا توقۇشقىمۇ تەييار تۇرىدۇ. ئاۋامنىڭ دۆتلۈكى شۇ يەردىكى ئەنە شۇنداق ئادەملەرنىمۇ يەنىلا ھۆرمەت قىلىپ، گېپىگە قۇلاق سالىدۇ. ھېچكىم ئۆز-ئۆزىگە ئۇ خەلققە زادى نېمە ئىش قىلىپ بەردى؟ دېگەن سوئالنى قويۇپ باقمايدۇ.

ــ نامازدا ئىمام بولۇپ بەردى دېگەن جاۋاپ چىقىدىغۇ؟ ــ دېدى بىرى ھەزىل قىلىپ.

ــ دېمىسىمۇ ئۇلارنىڭ خەلققە قىلىپ بېرىۋاتقىنى شۇلا.

ــ خوش، ئەمدى ئۆز مەسلىھەتىمىزگە كېلەيلى، ــ دېدى ئابدۇقادىر داموللا، ــ لايىپەشتاق مەدرىسىنى ياساش ئىشىدا قايسىمىز قايسى ئىشنى قىلىمىز، شۇنى دېيىشىۋالايلى.

2

باشقىلارنى ياخشى ئىش قىلىشقا دالالەت قىلغۇچى
شۇ ئىشنى قىلغۇچىغا ئوخشاش ئەجىرگە ئىگە بولىدۇ.

ــ ھەدىس («تارىخى ئەمىنىيە» دە كەلتۈرۈلگەن نەقىل)

لايپەشتاق مەدرىسىدە داغدۇغۇلۇق ئىش باشلاندى. ئاۋال تالىپلار ئاساسىي ئەمگەك كۈچى بولسا، ئارقىدىن بىر ئاممىۋى دولقۇنغا ئايلىنىپ كەتتى. شەھەر پۇخرالىرى، بازارغا كەلگەن دېھقانلار، ھۈنەرۋەنلەر خالىسانە ئەمگەككە قاتنىشىپ كەتتى. بۇنى مەسچىتلەردە ئېلىپ بېرىلغان جەدىت مولللارنىڭ تەشۋىقاتىدىن ئايرىپ قارىغىلى بولمايتى، ئەلۋەتتە. بىراق بۇ تەرغىباتلار بىر كۈچلۈك يالقۇننىڭ يېقىلغۇسىنى تەييارلىغان بولسا، شۇ كۈنى نەق مەيداندا خالىس جارچىلارنىڭ ئۆندەشلىرى سەرەڭگە رولىنى ئوينىغاندى.

ئارىپ «كۆكەمە» ئەنە شۇ خالىس جارچىلارنىڭ بىرى ئىدى. بۇ 45 ياشلار چامىسىدىكى قويۇق، قارا ساقاللىق كىشى بولۇپ، بەستلىك، جىسمىدىن كۈچ-قۇۋۋەت ئۇرغۇپ تۇرغان، مىجەزى ئېتىك، ھەممە ئىشقا قايناپ، سۆزلەپلا تۇرىدىغان كىشى ئىدى. ئۇ ئىش ئورنىدا ئوبدان ئىككى ئادەمنىڭ ئىشىنى قىلغاندىن باشقا قولى بوشىسىلا يول بويىدا تۇرۇېلىپ جارچىلىق قىلاتتى. ئۇ ھەق-ناھەق ئىشلىرىدا ھەق تەرەپ مەيلى تۆۋەن تەبىقە، «ئەرزىمەس» ئادەملەر بولسىمۇ يان بېسىپ گەپ قىلىدىغان، ھەرقانداق سورۇندا كۆكرەك كېرىپ ئوتتۇرىغا چىقىپ، ھەقنى قوغدايدىغان، مۇنازىرىگە ئامراق، بەزى موللا-ئۆلىمالارغا لوقما سېلىپ تېرىكتۇرۇپ تۇرىدىغان كىشى بولغاچقا، كىشىلەر ئۇنىڭغا «كۆكەمە» دېگەن لەقەمنى قويۇپ قويۇشقانىدى.

ــ ۋىجدانى بار مۇسۇلمانلار كېلىڭلار، ئاللاھ يولىدا ساۋابلىق ئىش ئۈچۈن ئازراق كۈچ چىقىرىپ قويۇڭلار، ــ دەيتتى ئۇ، ــ بۇ مېنىڭ چوڭ دادامنىڭ ئىشى ئەمەس، يا بوممىسا مىنىڭ قەسرىم ئەمەس، كۆپچىلىك ئۈچۈن، مۇسۇلمان بالىلىرى ئۈچۈن ئىشلەپ قويغاننىڭ زىيىنى يوق. ئىشلەۋاتقانلارمۇ سىلەردەك ئادەملەر، بىكارغا ئىشلەيدىغان سارالك بولۇپ قالغانلارمىكىن دەپ قالماڭلار!

ـــ ناماز ئوقۇپ، روزى تۇتسىلا ساۋاب بولمايدۇ، مانا مۇشۇنداق خالىسانە ئىشلەپ، كۆپچىلىكنىڭ ئىشى ئۈچۈن كۈچ چىقارغاننىڭ ساۋابى تېخىمۇ چوڭ... نامىزىڭلار ھەسەنەت بولسا، مانا بۇنداق ئىشلار سالىھ ئەمەل بولىدۇ...

ئۇنىڭ بۇنداق پىدائىيلارچە روھى كۆپ ئادەملەرنى تەسىرلەندۈردى. ئىش ئۈستىدە يېتەكچىلىك قىلىۋاتقان قۇتلۇقھاجىم ئارىپ «كۆكەمە»گە دىققەت قىلىپ

قالدى. ئارىلىقتا ئۇنىڭ بۇ كىشى بىلەن سىردىشىپ باققۇسى كەلدى.
ــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، قېرىنداش، ـــ دېدى ئۇ ئارىپنىڭ قاداق قوللىرىنى قىسىپ تۇرۇپ، ئىللىق كۆلۈمسىرىگىنىچە ئۇنىڭ قارايغان ساقاللىق يۈزىگە تىكىلىپ، ــ تونۇشۇپ قالايلى.
ــ مەن ئۆزلىرىنى تونۇيمەن، پاراڭلاشقۇممۇ بارتى، ئەمما ـ زە... مەندەك ھەربىر سولتەك سىلى بىلەن ئارىلاشقىلى تۇرسا...
ــ نېمە دېگەنلىرى بۇ؟ مەنمۇ سىلىدەك ئادەملەر بىلەن ئارىلىششقا ھېرىس.
ــ مېنىڭ ئېتىم شورلۇق، ئارىپ كۆكەمە، دېسە قەشقەردە بىلمەيدىغانلار ئاز. «كۆكەمە» دېگەن «ئۇرۇشقاق» دېگەن گەپ تۇرسا، بۇنى ئاڭلىغانلار مەندىن قاچماي قالامتى، دەيمەن ـ دە.
ـــ مەن بىلدىم، سىلىگە قويۇلغان بۇ لەقەم قىزغىن مىجەزلىرىگە قارىتىپ قويۇلغان.
ــ ھى ھى ... ئۇقۇمۇشلۇقلار ـ زە، گەپنى سىلغايتىپ، شۇنچە يامان گەپنىمۇ چىرايلىق قىلىۋېتىدۇ ـ دە، ـــ ئارىپ شەۋقىنىڭ ئۆز لەقىمىگە بەرگەن تەپسىرىگە قارىتا ئۆز ئۆزىن مەسخىرە قىلىش ئاھاڭىدا ھىجىيىپ قويدى.
ــ ئۇرۇشقاق بولسىلىمۇ سەۋەبسىز ئۇرۇشمايدىغانلىقلىرىغا كۆزۈم يەتتى. مەنمۇ شۇنداق «ئۇرۇشقاقلار»نى ئاغىنە تۇتۇشقا ئامراق، ـــ قۇتلۇقھاجىم ئاخىرى ئۇنى قورۇنۇشتىن ئازاد قىلىش ئۈچۈن چاقچاق ئارىلاشتۇرۇپ، ئارىدىكى «سىرلىق»لىقنى كۆتۈرىۋەتتى. ئارىپ بولسا شەۋقىنىڭ سۆز ئاھاڭىدىكى سەممىيەتنى، سۆھبەتدېشىنى ئۆزنى بىلەن ئوخشاش كۆرۈش تۇيغۇسىنى ھېس قىلىپ ئېرىپلا كەتتى. ئۇ ئەسلىدىمۇ ئوچۇق مىجەزلىك ئادەم بولغاچقا قارشى تەرەپنىڭ ئۆزى ئويلىغاندەك پەزىلەتلىك، ئاددىي ھەم ئۇلۇغ ئادەملىكىنى جەزملەشتۈرگىنىدە كۆڭلى يايرىغان ھالدا چاقچاق بىلەن جاۋاب بەردى:
ــ گەپكە كەلگەندە سىلىنىمۇ ئاياپ قويمايمەن، ئۇرۇشۇۋېرىمەن، جۇما!
ــ مانا، مانا، ھەقىقىي دوست! ــ دېدى شەۋقى چىن دىلىدىن كۈلۈپ، ــ ئادەم بەزىدە ئۆزى سەزمەي خاتا قىلىپ قويۇدۇ، بۇنداق چاغدا مانا شۇنداق تىزگىن تارتىپ تۇرىدىغان قاتتىق قول دوستلار تازىمۇ كېرەك ـ تە.
ئۇلار سۆزلىشىپ تۇرغاننىڭ ئۈستىگە ئابدۇقادىر داموللا كېلىپ قالدى. ئۇنىڭ ئارقىسىدا مۆھەممەتتۇرسۇنمۇ بارىدى. داموللىنىڭ تەرىپىنى ئاڭلاپ كۆرەلمەي

يـۈرگەن بىـر نەچـچە ئىخلاسـمەنمۇ ئۇلارنىـڭ توپىغـا يېقىنلىشـىپ پاراڭغـا قـۇلاق سېلىشتى.

ــ ھاجىم بۇ يەردە نېمە مەجلىس؟ دەپ سورىدى داموللا دوستانە ئاھاڭدا.

ــ تونۇشۇپ قويسىلا داموللام، بۇياق قېرىندىشىمىز ئارىپاخۇن، بۇگۈن قـالتىس كۈچ چىقاردى. ئىككى كىشىلىك ئەمگەك قىلغانلىـقىنى تاشـايىنىدا خـالىس جارچىلىق قىلىــپ، بىرمــۇنچە ئەمــگەك كــۆچى تەشــكىللەپ بەردى، ــــ شــەۋقى ئارىــپ «كۆكەمە»نى قىزغىن تونۇشتۇرۇپ كەتتى.

ــ رەھـمەت، ئىنىم، ــ دېـدى ئابـدۇقادىر دامـوللا مۇلايىملىـق بىـلەن، ــ ئـايەتتە شــۇنداق كەلــگەن: «كىمكــى زەررىچىلىــك ياخشــى ئىــش قىلىــدىكەن ئۇنىــڭ مۇكاپاتىنى كۆرىدۇ، كىمكى زەررىچىلىك يامان ئىش قىلىدىكەن ئۇنىـڭ جازاسىنى تارتىدۇ»*.

ھاياجانلىنىپ كەتكەن ئارىپ زادىلا گەپ قىلالماي قىزىرىپ، ئېسىلىپلا كەتتى.

ــــ نـېمە، ئىككىـڭلار خۇشـال-خـۇرام چاقچاقلىشـىپ تۇرۇپتىكەنسـىلەر، مەن كەلسەملا گەپ قىلىشىڭلار كەلمەي قالدىمۇ؟ ــ دېـدى ئـۇ ئارىپقا ئىلھـام بەرگەنـدەك قاراپ.

ئارىــپ ئەمــدى ســەل-پەل ئېســـگە كېلىــپ ئابــدىقادىر داموللىنىــڭ ھەققىــدە ئاڭلىغـان تەرىـپلەرگە كـۆرە ئۇنىڭـدىن قورۇنـۇپ ئولتۇرمىسـىمۇ بولـدىغانلىقىنى، ئۇنىڭ خەلقپەرۋەر، كىچىك پېئىـل كىشـى ئىكەنلىكىنـى خىيالـدىن ئۆتكـۈزدى-دە، ئۆزىنىڭ تارتىنماس خاراكتېرىغا قايتىپ:

ــ ھاجىم ئاكىمىز بىلەن ئەمـدىلا ئەسرالىشـىپ، تارىنىشـتىن قۇتۇلـۇپ تۇرسـام سىلى كەلدىلە، ئېچىلىشىپ قېلىشىمىزغا يەنە بىردەم ۋاخ كېتىـدىغان بولـدى-دە، ـــ دېدى كۈلۈپ تۇرۇپ.

مۇھەممەتتۇرسـۇن ئارىـپ كـۆكەمنى دەرھـال تونۇۋالـدى. ئـۇ داموللىغا دەۋاغـا بارغـان كۈنىسـى ئـۇنى شـۇ سـورۇندا كـۆرگەن، بـۇ ھەجەپ ھەر ئىشقا چېپىلـىپلا تۇرۇدىغان ئادەمكەن، دېگەنلەرنى ئويلىغان ئىدى.

ــ مانا، مانـا، ئېچىلىشتۇق دېگەن مۇشـۇ ئەمەسـمۇ؟ ــ دېـدى دامـوللا خوشـال كۈلـۈپ. ئانـدىن ئـۇ ئارىپنىـڭ شـۇنچە قـىزغىن بولۇشـىنىڭ سـەۋەپلىرىنى بىلىـپ باقمـاقچى بولغاندەك،ـــ سـىلىنىڭ ئوقۇيـدىغان بـالىلىرى بـارمۇ يـاكى ئۆزلىرىنىـڭ تالىپ بولۇش نىيەتلىرى بارمۇ؟ ــ دەپ سورىدى چاقچاق ئارىلاش.

ئانچە-مۇنچە قۇلاق مۇللىسى بولۇپ ئاق-قارىنى پەرق ئېتىپ قالغان ئارىپقا بۇ گەپ ئېغىر كەلدى.

— ياخشى ئىش قىلغۇچىنىڭ ھەممىسى بىرەر تامادا قىلامدا؟ مىۋە كۆچىتىنى قويغان ئادەممۇ ئۆزىلا يېيىش ئۈچۈن قويمايدىغۇ، داموللام؟ — دېدى ئارىپ ئۆزىنى كۆرسەتكۈسى كېلىپ، — مەن بۇ يېشىمدا تالىپ بولۇپ نېمە قىلارمەن، باللىرىمنىڭ چوڭلىرى ھۈنەرۋەن، قالغىنى كىچىك.

— تاماسىز ياخشىلىق! بۇنىڭ ساۋابى بەھەد، ئەلۋەتتە. بىراق، ئىلىم ئالماقنىڭ پەسىل، مەزگىلى بولمايدۇ. ساقال ئوقۇشقا پۇتلاشمايدۇ.

— ئەمما مەن باللارنى باقمىسام بولماس، — ئارىپ ئۆتمۈشنى ئەسلەپ ئېچىنىش بىلەن قوشۇپ قويدى، — مەن دېمىسلىمۇ ئىلىمگە ئاجايىپلا ئىشتىياقىم بار ئادەمىدىم، كىچىكىمدە ئازراق ئوقۇغان. بىراق يېتىم قېلىپ ئاخىرىغىچە ئوقۇيالمىغان ئارمىنىم بار. شۇڭىزە، بۇگۈنكىدەك ئوبدان ئىشنى كۆرۈپ تۇرالماي قالدىم. ھەربىرلىرى ئىگىسىز يېتىملارغا ئاتا بولۇپ، ھەم نان بېرىپ، ھەم ئىلىم بېرىشىۋاتىسىلا، بۇنى كۆرۈپ ۋىجدانى بار مۇسۇلمان تەسىرلەنمەمدا؟!

— دوست بولۇپ قالايلى، كەچلىرى بىكار بولۇپ قالسىلا كەپىمىزگە كەلسىلە، سۆھبەتتە بولايلى، — دېدى داموللا چىن دىلى بىلەن.

— ھەشقاللا، ھەشقاللا... — ئارىپ كۆكەمە ئۆزىنى يوقۇتۇپلا قويدى. چۈنكى ئۇنىڭدەك بىر «كۆكەمە»گە شۇ زامان مۇھىتىدا بۇنداق نامدار بىر ئادەم ئەمەس، ئادەتتىكى مولللارمۇ بۇ يوسۇندا ئىلتىپاتلىق مۇئامىلە قىلىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئۆزىدەك بىر ئادەمگە بۇنداق دوستانە، بۇنداق سەممىي پوزىتسىيىدە مۇئامىلە قىلىشى ئۇنى شۇنداق ھاياجانلاندۇردىكى، كۆڭلىدىن «بۇ ئادەملەرنىڭ ئارقىسىدىن مېڭىپ، جان بېرىدىغان ئىش بولسىمۇ يانمىساڭ ئەرزىيدۇ!» دېگەنلەر كەچتى. بۇ ئەينى ۋاقىتتا يەنە ئۇنىڭ ئۆز ئۆزىگە قىلغان ۋەدىسى ئىدى.

— ھەشقاللا ئېيتىش كەتمەيدۇ. مېنىڭ دېگىنىم ھەرگىزمۇ قۇرۇق تەكەللۇپ ئەمەس، چىن كۆڭلۈمدىن ئېيتىۋاتىمەن.

— بولۇدۇ، بولۇدۇ... — ئارىپ بەكمۇ تەسىرلەندى. پۈتۈن قەشقەر دىيارىنىڭ ئەڭ ھۆرمەتلىك ئالىمى ئۇنىڭ بىلەن دوست بولماقچى! — ھەر بىرلىرىنى ئاۋارە قىلدىم، ئەمدى قۇرۇق گەپ قىلىۋەرمەي ئازراق ئىش قىلار، قىش تاشلاۋاتاتتىم، مەن باراي.

— ئارىپكا، سىلى تەرغىباتلىرىنى قىلىۋەرسىلە، سىلىنىڭ ئورۇنلىرىدا مەن قىش تاشلاي، — دېدى باياتىندىن بېرى ئۇلارنىڭ ئارقىسىدا گەپكە قۇلاق سېلىپ تۇرغان سەھرالىق بىر يىگىت.

— سىلىنى نەدىن سورايمىز، ئىنىم؟ — دەپ سورىدى شەۋقى يىگىتكە قول ئۇزىتىپ.

— مەن پەيزىۋاتتىن. شەگە ئازراق سودا بىلەن كەلگەن... — ئۇ شۇنداق دېدى-دە، ئىش مەيدانىغا كەتتى.

— ھەر ھالدا دوستلار تېخى كۆپ تېپىلىدىكەن، مىللەتنى بەك بۇزۇلۇپ كەتتى، دېگىلى بولمايدىكەن، — دېدى شەۋقى تەسىرلىنىپ.

— بالام، — دېدى داموللا مۇھەممەتتۇرسۇنغا، — سىلى ئۇ يىگىت بىلەن بىللە ئىشلىگەچ، دوستلىشىۋالسىلا. ئۇنىڭ دەردى بارمۇ، يېتىممۇ، ئوقۇش ئارزۇسى بارمۇ، بىلسىلە. شۇنداق بولۇپ قالسا قورۇنۇپ يۈرمىسۇن، بىز تەرەپكە باشلىسىلا.

— ماقۇل، مەن بۇنى تېزلا ئورۇندايمەن، ئىنشائاللاھ، — مۇھەممەتتۇرسۇن دەرھال ئىش قاينىمىغا كىرىپ كەتتى.

ئۇ كۈنكى ئەمگەك تولىمۇ ئۈنۈملۈك بولدى. ئارىپنىڭ چاقىرىقى بىلەن يىغى-يىغى كۈچلەر خالىسانە ئەمگەككە كېلىپلا تۇردى.

كەچتە ئابدۇقادىر داموللا خالىسانە ئەمگەككە قاتناشقان جامائەتكە رەھمەت ئېيتىش پۈرسىتىدە يىغى مائارىپنى، دۇنيانىڭ ھازىرقى تەرەققىيات ئەھۋالى ۋە بىزنىڭ قالاقلىقتا قايسى دەرىجىگە چۈشۈپ قالغانلىقىمىزنى ئاددىي سۆزلەر، جانلىق مىساللار بىلەن سۆزلىدى ۋە بۇنى قۇرئان كەرىمنىڭ مۇناسىۋەتلىك ئايەتلىرىنى تەپسىر قىلىپ، تېخىمۇ تەسىرلىك ھالغا كەلتۈرۈپ، ئاجايىپ مۆۋەپپىقىيەتلىك تەشۋىقات ئۈنۈمىگە ئېرىشتى. ئىنسانلارنىڭ جىمى مەخلۇقاتتىن ئەزىزلىكىنى سۆزلەش بىلەن بىللە مۇشۇ «ئەزىزلىك» سۈپىتىگە لايىق مۇسۇلمان بولۇش تامامەن ئۆز تىرىشچانلىقىمىز ئارقىلىق بولىدىغانلىقى، ئاللاھ بۇنى ئەجىر-ئەمەلسىزلا تاشلاپ بەرمەيدىغانلىقىنى، ئاللاھ بېرىدىغان رىزىقنىڭ مەلۇم بەدەل تەلەپ قىلىدىغانلىقىنى، ئاللاھ بېرىدىغان رىزىقنىڭ مەلۇم بەدەل تەلەپ قىلىدىغانلىقىنى قۇرئانى كەرىمدىكى مەريەم قىسسىسى ئارقىلىق دەلىللەپ، «ئاللاھ مەريەمدەك بىر ئەزىز بەندىسى ئىسادەك بىر پەيغەمبەرنى تەۋەللۇد قىلىۋاتقان ئاشۇنداق بىر پەيتتىمۇ، مەريەم ئۈچۈن تەييارمۇ-تەييار رىزىق تاشلاپ بەرمەستىن، ئۇنىڭغا خورما

دەرىخكە سۆيىنىپ، ئىغىتىشىنى، ئاندىن شۇ سەۋەبىيەت بىلەن ئۇنىڭغا خورما چۈشۈرۈپ بېرىدىغانلىقىنى بىشارەت قىلغان، مانا بۇ سەۋەبنى قىلماستىن تەييار ھېچنېمە بولمايدىغانلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ» دېدى... بۇ تاسادىپىي شەكىللەنگەن سورۇندا قىلىنغان تەرغىبات كىشىلەرنى راسا ھاياجانلاندۇردى. ئۇلار ئىلگىرى بۇنداق سۆزلەرنى ئاڭلاپ باقمىغاچقا، بۇ سورۇندىن كەتكۈسى كەلمىگەن بولسىمۇ، لېكىن داموللا سۆزنى قىسقىلا سۆزلەپ، ئۇلارغا ئاللاھتىن رەھمەت ۋە مەرھەمەت تىلەپ، ئىشنى يىغىشقا ئىجازەت بەردى.

بۇ كەمگىچە مۇھەممەتتۇرسۇن ھېلىقى پەيزاۋاتلىق يىگىت بىلەن تونۇشتى. ئۇنىڭ ئىسمى ئەخەت قارى ئىكەن، ئوقۇش ئارزۇسى كۈچلۈك ئىكەن. يەنە كېلىپ قەشقەردە، ئابدۇقادىر داموللامنىڭ قولىدا ئوقۇشنى ئارزۇ قىلىدىكەن. بىراق، دادىسى بالدۇر ئۆيلەپ قويغاچقا ئۆيگە باغلىنىپ قاپتۇ.

مۇھەممەتتۇرسۇن ئۇنى قونۇپ ئەتە كېتىشكە كۆندۈرۈپ، ئۆزىنىڭ تۇرالغۇسىغا ئېلىپ كەتتى. ئەخەت قارى قايتىپ بېرىپ ئاتا-ئانىسىدىن رۇخسەت ئېلىپ يەنە كېلىشكە، بىر-ئىككى ھەپتە تۇرۇشقا، ھەم كېيىمۇ پات-پات كېلىپ سىرتتىن ئوقۇشقا نىيەت قىلغانلىقىنى يېقى دوستىغا سۆزلەپ بەردى.

ئىككەيلەن بىر كېچە مۇڭدىشىپ چىقتى. مۇھەممەتتۇرسۇن ئۇنىڭغا چەتئەلدە كۆرگەنلىرىدىن تارتىپ، ئابدۇقادىر داموللىدىن ئاڭلىغان، ئۆگەنگەنلىرىگىچە سۆزلەپ بەردى ھەم ئەخەت قارىنىڭ قەلبىدە تۇنجى قېتىم ھۆرلۈكنىڭ ئۇلۇغلۇقى، كۈرەش قىلىش لازىملىقى، بۇلار ئۆچۈن ئالدى بىلەن ئاڭنى ئۆستۈرمەي بولمايدىغانلىقى ھەققىدە غۇۋا بىر چۈشەنچە ئويغاتتى. بۇ ئوت يۈرەك يىگىت بولسا ھېلىلا بىر غايىۋى جەننەتكە ئۇچىدىغاندەك، ئۇنى ئاجايىپ پارلاق ئىستىقبال كۈتۈپ تۇرغاندەك يۈرىكى تىپچەكلەپ، ئاجايىپ تاتلىق خىياللارغا غەرق بولدى.

بەشىنچى باپ

1

ئېزىلگەن مىللەتلەرنىڭ مىللىي ئازادلىق ھەركىتى ۋە مىللىي ئازادلىق ئۇرۇشلىرى مۇقەررەر ئىلغار ۋە ئىنقىلابىيدۇر.
ئاممىنىڭ فېئودال غەپلىتىدىن ئويغىنىپ، خەلق ۋە مىللەتنىڭ ئۆزىگە ئۆزى خوجا بولۇشى ئۈچۈن ھەرقانداق مىللى زۇلۇمغا قارشى كۆرىشى ئىلغاردۇر.
— ۋ. ئى. لېنىن

ئىنسانىيەت مەڭگۈلۈك كۆرەش ئىچىدە راۋاج تاپىدۇ، مەڭگۈلۈك تىنچلىق ئىچىدە ھالاك بولىدۇ...
— ئادولف گىتلېر:«مېنىڭ كۆرەشلىرىم» («3- ئىمپىرىيىنىڭ گۈللىنىشى ۋە ھالاكىتى» دا كەلتۈرۈلگەن نەقىل)

چەتئەل مىسسىئونېرلىرىنىڭ قىلمىشلىرى چېكىدىن ئېشىشقا باشلىدى. چەتئەل سودىگەرلىرىگە سېتىلغان ياكى باغلانغان يەرلىك بايلار خەلقنىڭ قان - تەرىنى شوراپ، يىلىكلىرىنى قۇرۇتماقتىدى. قىممەت باھالىق چارۋا مەھسۇلاتلىرى، قىممەتلىك مەدەنلەر ھەققىي بايلىق ئىگىلىرىنىڭ قولىدىن ناھايىتى ئەرزانلا يەرلىك دەللاللارنىڭ قولىغا، ئاندىن بايلارنىڭ قولىغا، ئاندىن چەتئەللىكلەرنىڭ قولىغا ئۆتۈپ، تۆگە كارۋانلىرىغا ئارتىلىپ چەتئەلگە ئاقاتتى. ئانا زېمىن گويا ئىگىسىز يېتىمدەك تومۇرلىرىدىكى قانلىرىنى پارازىتلارغا ئۆنسىز ئاققۇزۇپ بېرىۋاتقاندەك، بارغانسېرى مىسكىنلىك، روھسىزلىق، گادايلىق قۇچىقىدا ئىڭىرىماقتىدى.
ئەمدى بۇ ئىشلارغا ئاشكارە ئېتىراز بىلدۈرۈشنىڭ پەيتى كەلگەن بولۇپ، داۋاملىق قول قوشتۇرۇپ تۇرۇش چىن ئىنسانلارنىڭ ۋىجدانىغا مۇناسىپ كەلمەيدىغان ئىش بولاتتى.

ئابدۇقادىر داموللا توقام مەدرىسىدە، خانلىق مەدرىسىدە، لايپەشتاق مەدرىستە ياللۇنلۇق نۇتۇقلىرىنى سۆزلىدى. ھەر دايىم ئۇ بارلىق تالىپلارغا مەدرىس سەيناسىدا تۇرۇپ ئەمرى ـ مەرۇپ قىلغاندا قوشنا ـ خۇلۇملار، قۇلىقى ئاڭلاپلا قالغان سودىگەر، كاسىپ... جىمىكى شەھەر خەلقى مەدرىسكە تىقىلىپ كېتەتتى. مەدرىسنىڭ ھوجرا، دەرسخانا، پېشايۋانلىرى، ئۆگزە، تام تورۇسلىرىمۇ ئادەمگە تولاتتى. شەۋقى قاتارلىقلارمۇ قۇرئاندىن تەپسىرلەر قىلىپ، خەلققە ئىسلام دىنىنىڭ ھەققانىيىتى، بۇرمىلىنىپ كەتكەن جايلىرىنىڭ ئەسلى ھۆكمى، ئىلغار دۇنيا قارىشى ھەققىدە سۆزلەيتى ۋە ئاڭلىغۇچىلارنىڭ سوئاللىرىغا جاۋاپ بېرەتتى. مۇشۇنداق بىر مەزگىل داۋام قىلغان ئويغىنىش ھەرىكىتى قەشقەردە شۇنداق جۇشقۇن بىر ۋەزىيەت ياراتتىكى، ئەييۇھەنناس! ئابدۇقادىر داموللا ۋە ئۇ باشلىغان ئىسلاھات ھەرىكىتىنىڭ داڭقى يىراق ـ يىراقلارغا كەتتى...

ئەنە شۇنداق ئەمرى ـ مەرۇپ قىلىنغان بىر كۈنى چەتئەل مىسسىئونېرلىرى، سودىگەرلىرى ۋە ئۇلارنىڭ يالاقچىلىرى خەلقنى قايسى تەقلىتتە، قانداق ئۇسۇلدا قارىغۇلۇققا، قاششاقلىققا باشلاۋاتقانلىقى توغرىسىدا ئوچۇق توختۇلۇپ، ئۇلارنىڭ جىنايى شۇملۇقلىرى ئېچىپ تاشلاندى. خەلق كۆرەشكە قوزغىتىلدى... شۇنداق قىلىپ، تالىپلار ئۇستازلىرىنىڭ باشلىشى بىلەن كوچىغا دەۋرەپ چىقتى. ئەتراپتىكى ئاھالىمۇ ئۇلارغا قوشۇلدى. ئۇلار شۋېد دوختۇرخانىسىغا، كونسۇلخانىسىغا قاراپ ئاتلاندى.

ئارىپ «كۆكەمە» تەبىئىيكى بۇ سەپتە بار ئىدى. ئۇ ئاسان ھاياجانلىنىدىغان مىجەزىگە كۆرە يەنىلا سەپنىڭ ئالدىدا بار ئاۋازى بىلەن سۆزلەپ، كىشىلەرنى توغرا يولغا ئۈندەپ، ھىدايەتكە دەۋەت قىلىپ باراتتى. ئۇ كېيىنكى ۋاقىتلاردا ئابدۇقادىر داموللىنىڭ ئۆلپەتلىرىدىن بولۇپ قالغاچقا، بىر قانچە ئىلمىي مۇتالىئە، مۇھاكىمىلەرگە قاتنىشىپ خېلى كۆپ نەرسە بىلىۋالغانىدى. ئۇ ئاڭلىغىنىنى بەكمۇ ئاسان ئەستە قالدۇرىۋالاتتى. شۇنىڭ ئۆچۈنمۇ تۈرلۈك سورۇنلاردا ئوخشىمىغان ئۆلىمالاردىن ئاڭلىغان تەپسىر، پەتىۋالارنى يادىدا مەھكەم تۇتىۋېلىپ، باشقا جايلاردا ئاڭلىغىنى بىلەن سېلىشتۇرۇپ، پۈتنىقىنى تېپىپ «پاچاقچى»لىق قىلىپ تۇراتتى. خېلى ئىلمى بار ھېساپلىنىدىغان موللىلارمۇ ئۇ بولغان سورۇنلاردا سەل ھېيىقىدىغان بولۇپ قېلىشقانىدى. ئۇ سوئالنى كۆپ سورايتى. ئۇنىڭغا مۇنداقلا سىپاپ جاۋاپ بېرىش بىلەن قۇتۇلغىلى بولمايتى. كۆپ ھاللاردا تەپسىرلەر، پەتىۋالار

بىر بىرىگە رەپ يېمەيتى. ھەتتا بىر موللا بىر نەچچە سورۇندا بىر بىرىگە زىت بىرنەچچە خىل گەپلەرنى قىلاتتى. بۇنداق گەپلەرگە ئارىپ بەك دىققەت قىلىپ، ھېچكىم دىققەت قىلمىغان بۇنداق داڭقان پۈتى گەپلەرگە ئېسىلىپلاۋالاتتى ـ دە، جان باقار موللىلارنى ئوسال قىلاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ كۆز بويامچى كاززاپلار ئۇنىڭدىن قورقىدىغان بولۇپ قېلىشقانىدى.

ئەمما ئارىپتا بىر خىل سادده ۋە پاك ئېتىقاد بارىدىكى، ئۇ ھەرگىزمۇ يامان نىيەت بىلەن موللىلارنى قەستەنگە ئوسال قىلىش نىيىتىدە بولمايتى. بەلكى ھەممە كىشىدىنمۇ بەكرەك دىنىي زاتلارنى ھۆرمەت قىلاتتى. ئۇ پەقەت ئاڭلىغانلىرىنىڭ قايسى راستلىقىنى ئايرىۋېلىشقا ئۇرۇناتتى. ئۆزى ئىشەنچ قىلالىغان ئەھۋالدا باشقىلارنىڭ خاتاسىنى تۈزىتىشكە ئۇرىناتتى، خالاس. موللىلار ئۇنىڭغا نىسبەتەن سىرلىق، بەھەيۋەت، ئالىلقانداق غايىپ كۈچكە ئىگىدەك كۆرىنەتتى.

— ئاڭلىمىدىم دېمە، قەشقەلىق، ئەجنەبىلەر پاك ئېتىقادىمىزنى بۇلغاپ ياش بالىلنى ئازدۇرىۋاتىدا. ناسارا دىنىنى تېڭىۋاتىدۇ... زۇلۇمغا ئۇچرىغان خالايىق ئاڭلا، زۇلۇمغا ئۇچرىغانلارنىڭ ئۈچ ئېلىشى ھالال ئىشتۇر! قۇرئان كەرىمدە: «زۇلۇمغا ئۇچرىغۇچى ئادەم ئىنتىقامنى ئالسا ئۇنى ئەيىپلەشكە بولمايدۇ»، دېيىلگەن. ئىمانى كامىل مۇسۇلمان بولسا ئارقىمىزدىن ماڭسۇن...

ئۇلارنىڭ ئارىسىدا مۇھەممەتتۇرسۇننىڭ يېڭى دوستى ئەخەت قارىمۇ بارىدى. ئۇ مۇھەممەتتۇرسۇننىڭ يېنىدا قېنى قاينىغان ھالدا كېلەتتى. ئومۇمەن بۇ ئالامان قۇترىغان يولۋاسلار توپىدەك تەرتىپسىز، ئۇچرىغاننى يالماپ يۇتىدىغان، ئۇرۇپ چاقىدىغاندەك سۈر ـ ھەيۋىلىك كۆرىنەتتى. نامايىشچىلار قوشۇنى چۇۋۇلىشىپ ئۆتكەن كوچىلاردىن توپا ـ چاڭ توزۇپ، خۇددى جاڭگالدىن پادا يانغان چاغدىكى مەنزىرىنى ئەسلىتەتتى. بولۇپمۇ ئۇستى يېپىق تار كوچىلاردا چاڭ ـ توزاڭ دەستىدىن نەپەس ئالماقمۇ مۇشكۈل بولۇپ كېتەتتى. قالايمىقان ۋارقىراشلار، ئەسكى سۆزلەر بىلەن تىللاشلار تەرغىباتچىلارنىڭ كوچا نۇتۇقلىرىنى پات ـ پات بېسىپ كېتەتتى. يولدىكى ئۆتكۈنچىلەر، سودا سېتىقچىلارنىڭ بىر قىسمى يايمىلىرىنى يىغىشتۇرىۋېتىپ توپقا قوشۇلۇپ تۇراتتى. توپقا قوشۇلۇشتىن قورققان، ئەمما كۆڭلىدە ھېسسىداشلىق قىلغۇچىلار ھۆرمەت بىلەن چەتتە تۇرۇپ:

— ئامىن!

— ئاللاھ نۇسرەت ئاتا قىلغاي، ئامىن! — دەپ قول كۆتۈرىشەتتى.

باللار، قېرىلار ياكى ئاياللار سىرەج تاملاردىن ئېچىلغان كىچىك پەنجىرە - رۇجەكلەردىن قىزىقسىنىپ قارىشاتتى ۋە «ئامىن!» دېگەن ئومۇمىي چوقاننى ئاڭلىغان ھامان ئىختىيارسىز قوللىرىنى كۆتۈرىشەتتى.

ئالامان ئەنە شۇنداق تەرتىپسىز، ئەمما بىر خىل ئۇستۇن غورۇر بىلەن شىۋىد دوختۇرخانىسىغا بارغانلىرىدا بۇ يەردە ئەجنەبىيلەرنىڭ قارىسىمۇ كۆرۈنمەيتى. ئۇلار ئاللىقاچان ئەنگلىيە كونسۇلخانىسىغا ۋە باشقا چەتئەل مۇئەسسەسەلىرىگە قېچىپ ئۈلگۈرۈشكەندى. بىر نەچچە مىللىي مۇناپىق يالاقچىلىرىمۇ قېچىشقان، بىر قىسمى ئەمدىلا قولغا چۈشكەندەك بىر نەرسە بولسا مۇشۇ باھانە بىلەن چۆنتەككە تىقىش كويىدا تىمىسقىلاپ، قېچىش تەرەددۇتىدا تۇرۇشقانىدى.

غەزەپكە تولغان كىشىلەر ئۇرۇپ چېقىشنى باشلىدى. بەزىلەر ھېلىقى تۆۋەن دەرىجىلىك يالاقچىلارغا لەنەت ياغدۇرۇشاتاتتى. بۇنداق سورۇنلاردا سۆزلەشنى قولدىن بەرمەيدىغان ئارىپ «كۆكەمە» ھېلىقىلارنىڭ ئېڭەكلىرىنى «ئەركىلەتكىلى» تۇرغانىدى:

— نومۇس قىلمىدىڭمۇ؟ ئۆزەڭ كىمسەن؟ مۇسۇلمان بالىسىمۇ؟ مۇسۇلماننىڭ سۆيدۈكىدىن بولۇپ، ئەمدى ناسارا بولدۇڭمۇ؟ ئاچ نەپسىڭنى دەپ شۇنداق قىلغانسەن؟ دوزاقتا سەندەكلەرگە ئوتتىن تائام راسلانغان، ئەمدى شۇنى يەپ تويارسەن! ھۇ خاۋارىچ!

— قۇرۇق گەپنى قىلمىغىناۋاي، ئاغىنە! دۇمبالىغىلى قويساڭچۇ، بۇ ھارامدىن بولغاننى! مۇنداق نىمىلەرنىڭ دىلىغا قۇلۇپ سېلىنىپ كەتكەن، بەربىر ھىدايەت تاپمايدۇ. ئۇندىن كۆرە ئىتنى دۇمبالىغاندەك دۇمبالىغان ياخشى! دەردىڭ چىقمىدۇ! ئۇرە، خالايىق!

— مەن ئادەم بولاي! باشقىلەتتىن ئىمان ئېيتاي! ۋايجان! ۋاي مېنى ئۆلتۈرمەڭلا! خۇدا ھەققى!...

— بېشىغا كۈن چۈشكەندە خۇدانى تىلغا ئالىدىغۇ ماۋۇ، زۇۋانىڭ تۇتۇلغۇ!

— ئۇرە! دەسسە!...

— ئاۋايلىسىلا، غوجام! مەن مۇناپىق ئەمەس، مېنى ئۇرغىلى تۇردىلىغۇ..

— خاپا بولمىسىلا، ئادەم تولا يەردە شۇ...

بۇ قالايمىقانچىلىقتا جىنايەتكار كىشى ئوڭايلا پايدا ئالدى، ئالامانىڭ ئاياقلىرى ئاستىدا ئۆمىلەپ، چاتراقلىرىدىن قاچتى. ئەمما بۇ تەرتىپسىز توپ ئۆز

قوشۇنىدىكىلەردىن بىر نەچچىسىنىڭ باش - كۆزىنى يېرىپ قويۇشتى. شۇنداق بولىشىغا قارىماي ئومۇمى غەزەپ، ئورتاق نەپرەت ئۇلارغا بۇ ئىشلارنىڭ ھېسابىنى قىلىشقا ئىمكان بەرمەيتى.

مۇشۇ مەزگىل ئىچىدە بىر توپى قولغا چۈشكەن ئىنجىللارنى كۆيدۈرۈشكە، بىر توپى مەتبەئە ماشىنىلىرىنى ئۇرۇپ چېقىشقا، ئىشىك - دەرىزىلەرنى سۇندۇرۇشقا، كۆرۈنگەنلا نەرسىنى ئۇرۇپ - چۇرۇشكە باشلاشتى. ئەپلەپ پۇلغا يارىغۇدەك بىر نىمە بارمىكىن دەپ تىمىسقىلاپ يۈرگەنلەرمۇ يوق ئەمەس ئىدى. خەلق ئىنقىلابى غايەت زور قىيانغا ئوخشايتى. بۇنداق قىياندا نىمىلەر ئاقمايدۇ، دەيسىز؟ ئىشقىلىپ ھەممە نەرسە، غەلدە - غەشت، پاسكىنا نەرسىلەرمۇ ئاقاتتى. ئەمما بۇنداق مۇرەككەپ تەركىپلىك كۈچ، چوڭ نىشاندىن ئېيتقاندا يەنىلا تارىخىي ۋەزىپىسىنى ئورۇندايتى.

مۇھەممەتتۇرسۇن بىلەن ئەخەت قارى ئىنجىل كۆيدۈرۈپ، مەتبەلەرنى چېقىپ ھەممە يېرى كۆل تۇزانلىرى، مەتبە مېيىدىن بۇلغىنىپ تونۇغۇسىز بولۇپ كەتكەن بولسىمۇ، غالىپلارچە جۇشقۇنلۇق، غەلىبە شادلىقى كۆزلىرىدىن چېچىلىپ تۇراتتى.

مۇھەممەتتۇرسۇن ئەنە شۇ ئالامان ئىچىدە تاغىسىنى غىل - پال كۆرگەندەك قىلدى - يۇ، يەنە دەرھال يوقتىلىپ قويدى. ئۇ تاغام توغرا يولغا ماڭغان ئوخشىمامدۇ، دەپ ئويلاپ قالدى. ئەمما دەرھال بىر كۆڭۈلسىز گۇمان بۇ ئويلىرى ئۈستىگە سايە سالدى. «جاسۇسلارمۇ ئارىمىزدا بارمۇ، نىمە؟». بىراق، يەنە تاغىسىدىن گۇمانلىنىشنى توغرا كۆرمىدى.

... نامايىشچىلار ئۆز خىياللىرى بويىچە پارلاق غەلىبىلەرنى قولغا كەلتۈرۈپ، يەنە شۇنداق تەرتىپسىز چۇۋۇلىشىپ قايتىشتى. بۇ چاغدا ئۇلارنىڭ قولىدا نە پىلاكات، نە شوئار، نە بايراقچىلار يوق ئىدى. بايا قىزىشىپ كەتكەندە ئۇلار ھەممىنى ئۇنتۇشقان بولۇپ، سانسىز ئاياقلاردا ھەممە چەيلىنىپ كەتكەنىدى...

مۇھەممەتتۇرسۇننىڭ ئالامان ئىچىدە تاغىسىنى كۆرگىنى خىيال ئەمەسىدى. ئۇمەر بايلار، «دارىن»لار، پەرەڭلەر، «جەدىتىزىم»غا قارشى موللىلار بىكار ياتمىغانىدى، ئەلۋەتتە. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ چاپارمەنلىرى، خىزمەتكارلىرى ۋە ياكى باشقا ئەرزان باھالىق قۇلاقلارنى نامايىشچىلار سېپىگە قوشۇۋەتكەنىدى. شۇ كۈنى ئاخشىملا ئۇلارنىڭ ھەر قايسىسى ئۆز سىستېمىلىرى بويىچە مەلۇماتلارنى رەتلەپ، خەتەرلىك ئۇنسۇرلارنىڭ روېختىنى تۈزۈپ چىقىشتى. ھۆكۈمەت تەرەپنىڭ خەتەرلىك دەپ تىزىملاپ چىققان ئادەملىرى — بايلارنىڭ، موللىلارنىڭ،

ئەجنەبىيلەرنىڭ ئۆزئارا ئوخشىمايتى. شۇنداق بولسىمۇ ھەممىسىنىڭ تىزىملىكىدە بىر نەچچە ئىسىم ئوخشاش چىقىۋالاتتى. ئۆز ئۆزىدىن مەلۇمكى، بۇلار ئابدىقادىر داموللا ۋە ئۇنىڭ سەبداشلىرى — مۇددەرىسلەر، داموللىلار، تالىپلار ئىچىدىن مۇھەممەتتۇرسۇن قاتارلىق بىر قانچەيلەن، باشقا ئاممىدىن ئارىپ «كۆكەمە»، ئەخەت قارىلار باردى.

موللىلارنىڭ ئۆچمەنلىكى ھەسسەتتىن بولغاچقا ئۇلار پەقەت «جەدىت» موللىلارنىلا يوقۇتۇشنى ئويلايتى. شۇندىمۇ باشلامچىلىرىدىن بىر ئىككىنى ئۆلتۈرۈپ چۆچۈتۈپ قويۇشلا كىپايە دەپ قارايتى. بايلارمۇ شۇنداق قاراشتا ئىدى. ئۇلار ئارتۇقچە تەكەببۇر بولغاچقا باشقا ئاكتىپ ئىشتىراكچىلارنى كۆزىگە ئىلىپمۇ قويمايتى. ھۆكۈمەت ئاڭلىق قاتناشقۇچىلارنىڭ ھەممىسىنى خەتەرلىك دەپ ھىساپلايتى. ئۇلارنىڭ قارىشىچە ئىسيانىنىڭ ئەڭ كىچىك بىخىنىمۇ رەھىمسىز يوقىتىش كېرەك ئىدى. شۇڭا ئۇلارنىڭ توپلىغان ئاخباراتى بىر قەدەر تەپسىلىي، ئىنچىكە، «خەتەرلىك ئۇنسۇر»لارنىڭ سانىمۇ ئەڭ كۆپ ئىدى. ھۆكۈمەت ئەمدى ئەڭ خەتەرلىك دەپ قارالغانلارغا مەخسۇس پايلاقچىلارنى بېكىتتى. شۇنداقلا ئىككىنچى، ئۈچىنچى دەرىجىلىك ئۇنسۇرلارنىڭ پائالىيىتىنىمۇ قەرەللىك ئىگىلەشكە باشلىدى.

ئۇزۇن يىل ئۇخلاپ قالغان كىشىلىك غورۇر بۇ بىر قېتىملىق كۆرەش جەريانىدا قايتىدىن ئويغىنىپ، خېلىلا كۈچىيىپ قالغان بولۇپ، خۇددى «ئىنسانىيەت مەڭگۈلۈك كۆرەش ئىچىدە راۋاج تاپىدۇ...» دېگەندەك كوچا كويلاردىمۇ روھلۇق چىرايلارنى كۆرۈشكە بولاتتى. چېرىكلەرنى كۆزلىرىگە ئىلمەيتى. بەلكى يالغۇز جايلاردا ئۇچراشقان چېرىكلەرنى دۇمبالاپ قېچىشاتتى. ھۆكۈمەتمۇ بۇ خىل ئۇستۇن كەيپىيات سەۋەبىنى ئاشۇ نامايىشتىن كۆرەتتى. چۈنكى ھۆكۈمەت بىلەتتىكى: توختام سۇدەك جىملىق غورۇرنى ئۇخلىتاتتى. مىللەت ئۇرۇشتىكى قىرغىنچىلىق تۈپەيلىدىن ئەمەس، بەلكى، قارشىلىق كۆرسىتىش كۈچىدىن مەھرۇم بولۇش تۈپەيلى نەسلى قۇرۇپ كېتەتتى.

«ھارۋىدا توشقان ئالىدىغان» ھىلىگەر «دارىن»لار بۇنداق ھەرىكەتلەرنىڭ تەشكىللىگۈچىسى بولغان «نوپۇز»نى يوقۇتۇشتا «ئۆز گۆشىنى ئۆزىنىڭ يېغىدا قورۇش»نى ئەڭ ياخشى چارە دەپ قارىدى. بۇنداق بولغاندا ئاممىنىڭ نەپرەت نىشانى ئۆز ئىچىگە بۇرىلاتتى. شۇنىڭ بىلەن ھۆكۈمەت «خالىس» ئوتتۇرىغا

چىقىپ ياراشتۇرغۇچى بولسىمۇ، «ئامىمىنىڭ غەزىپىنى بېسىش ئۇچۇن» ئاۋۋالاردىن بىر قانچىسىنى قۇربانلىق قىلسىمۇ بولاتتى. كېيىنكىسىدە تېخى «ئادىل»لىق تاجىنى كىيىپ خەلق ئالدىدا ئابرويىمۇ قازىناتتى. نادان خەلق: «ھېلىمۇ ياخشى ھۆكۈمەت باركەن، بولمىسا بىز خەق بىر بىرىمىزنى يەيدىكەنمىز!» دەيدىغىنى ئېنىق ئىدى.

توغرا، شۇنداق قىلىش كېرەك. ھۆكۈمەت ھەرخىل تەبىقە ئىچىدە ئەسلىدىمۇ كەم بولمايدىغان، ئاللىقاچان ئەلگە سىڭىپ كەتكەن جاسۇسلىرىنى ئىشقا سالدى. ئۇلار مۇتىئەسسىپ موللىلارنىڭ، قىزىلكۆز بايلارنىڭ چىن ئىخلاسمەن دوستلىرى سۈپىتىدە مەيدانغا چىقىپ، ئۇلارنىڭ «پايدىسىغا كۆيۈنۈپ» زارلىشىپ، ئۇلارنى دەي - دەيگە سېلىشقا باشلىدى. ھۆكۈمەت ئۆز قۇللىرىنىڭ خاراكتېرىدىكى ئاجىزلىقلارنى چوڭقۇر چۈشەنگەچكە ئۇلارنىڭ ئۇچماي قالمايدىغانلىقىنى بىلەتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە شۇندلار بىلەن مەنپەئەتى چەمبەرچەس باغلانغان ئايرىم بايلارنىڭ ئۈنچىقسىزمۇ شۇك تۇرمايدىغانلىقى ئېنىق ئىدى.

2

نوپۇز بولمىسا تەشكىللىنىش مۇمكىن ئەمەس.

— ف. ئېنگېلس: «نوپۇز توغرىسىدا».

1924 - يىل 8 - ئاينىڭ 16- كۈنى — ھىجرىيە 1343 - يىلى مۇھەررەمنىڭ 14 - كۈنى كېچىسى شەرق ئاسمىنىدىن بىر يۇلتۇز كۆچتى. قەدىمىي شەھەر قەشقەرگە يورۇقلۇق ۋە ئۈمىد ئېلىپ كەلگەن بىر تال چوغ يانچۇۋېتىلدى. قەشقەر قايتىدىن زۇلمەت ئىچىگە پاتتى.

ئەتىسى تاڭ سەھەردىن باشلاپ پۈتۈن قەشقەر خەلقى — ياخشىلارمۇ، يامانلارمۇ نوۋېشى تەرەپكە ئاقاتتى. تار كوچىلارغا پاتمىغان خالايىق تاكى ھېيتگاھ ئالدىغىچە دۆۋىلىشىپ كەتكەن بولۇپ، شۇئىر - شۇئىرلاردا بىر ئىسىم — ئاددىي ئەمما، ئۇلۇغ؛ مۇسۇلمانلاردا كۆپ ئۇچرايدىغان، ئەمما يەنە ئۇيغۇر مەدەنىيەت

تارىخىدا يېگانە بولغان بىر ئىسىم يادلىناتتى. ئۇنىڭ دوستلىرىنىڭ كۆزلىرىدە ياش، دىلىدا ئەلەم، دۈشمەنلىرىمۇ ئۆيلىرىدە خاتىرجەم ئولتۇرۇشقا پېتىنالماي، دوست قىياپىتىدە بۇ يەرگە كەلگەن بولۇپ، مۇسىبەتلىك ئاۋازدا پىچىرلاپ سۆھبەتلەرگە قېتىلغانىدى.

— راست دەمدۇ، دۈشمەنىنىڭ گېپىمۇ؟

— راست ئوخشايدۇ، راس بولمىسا شۇنچە خالايىق بۇ يەردە نېمە قىلاتتى؟

— تووۋا، «ياخشىغا كۈن يوق، يامانغا ئۆلۈم» دېگەن راس ئىكەن ـ دە!

— قەشقەرنى قەشقەر قىلىپ تۇرغان بىزنىڭ شۇ بىر نەچچە ئالىملىرىمىز بولماي، دوغچى بىلەن لەڭپۇڭچىلامىدى؟! ئەمدى نېمە كۆرگۈلۈكىمىز بارىكىن تاڭ، ۋاي، خۇدا!

— قانداق بولغىنىكەن بۇ؟ نېمە گەپ بۇ؟ — يىغلار كېلىپ شۇنداق دېگىنىچە قىستىلىپ تويقا قوشۇلاتتى.

— نېمە شۇم خەۋەر بۇ؟ ھەقانچە بوسىمۇ راس ئەمەستۇ؟!

— شۇندا بوسىغۇ، ئىلاھىم!...

— تۈنۈگۈنلا كۆمىدىمىمۇ؟ كۆزۈم قۇيۇلسۇن، راس دەۋاتىمەن. تۈنۈگۈن تېخى شۇنچە تېمەن، بەردەم تۇغان ئادەم ـ زە...

— شېھىد بولاپتۇ، شېھىد! تېمەن ـ پېمەن دەۋەرسەڭ نېمە پايدىسى ئەمدى؟ دۈشمەن قەس قىلغان گەپ!

— قەس؟! قانداق نېمىكەن ئۇ؟ ئون بېشى بامىكەن؟ ياكى بېشىدا شەمشىرى بامىكەن؟

— ئۇنداقمۇ ئەمەس، بىر مەزىن دېيىشىدۇ. ئېتىنى نېمە دېدى، گۆرىدىن توڭگۇز قوپقۇرنىڭ!... ھە، بىر نېمە دېيىشىۋاتىدۇ، ئاغزىمغا ئالغىمىمۇ كەلمەيدۇ.

— ئۇ قانداق مەزىن؟ مۇسۇلمانلار؟! ئاشۇنىڭ تولشىي بىلەن نامازغا قوپۇپتۇقمۇ؟ ئېسىت!

— ئۇ زات «مىر ئەرەپ»تىن بۇيان ماڭىدىغان چاغدا ئۇستازلىرى، چوڭ ـ چوڭ ئالىملار ئۇنى توسقانىكەن،...

— قەشقەلىق بەرىبىر قەدىڭنى بىلمەيدۇ، دېگەن گەپتە!

— ...لېكىن ئۇ ئانا يۇرتۇم دەپ يېنىپ كەپتىكەن. ھېلىقى ئالىملار ئۇنىڭ كەتكىنىگە قارىتىپ: «بۇخارا قەشقەگە كۆچتى» دەپتىكەن... ئۇ ئۇنداق ـ مۇنداق

ئادەملەردىن ئەمەستى جۇما...

— مەزنىنى تاپاماپتىما؟

— شۇنى دەيمەن، ما خەق نىمىشقا بۇ يەدە بىزنىڭ تۇرىدۇ؟ تويىمىز بىلەن دۈشمەننى ئىزدىسەك بوماتتى! بۇنچە خالايىققا نىمە تەك كېلەلەيتى؟

خالايىقنىڭ قىستاڭ تويى تەۋرەشكە باشلىدى. يىغا - زارە قەشقەر ئاسمىنىنى تىترىتەتتى. مەلۇم بولدىكى، مېيىت ئېلىپ چىقىلىۋاتاتتى. يوپۇقلار بىلەن بېزىتىلگەن جىنازا يىراقتىن — خالايىقنىڭ باش ئۈستىدىن كۆرۈندى. جىنازا ئارقىسىدا يېتىم باللار، تالىپلار ئۆزلىرىنى قان قىلىپ يىغلاپ كېلىشەتتى. گەرچە ئۇستازى ھايات ۋاقتىدا سىگدۈرگەن ئەقىدە بويىچە مېيىتكە جار سېلىپ يىغلاش بىدئەت بولسىمۇ، ئەمما ئۇلار مېھرىبان ئاتىسىدىن ئايرىلغان مۇشۇ دەمدە قانداقمۇ يىغلىماي چىدالىسۇن؟! بۇ ئېچىنىشلىق مەنزىرە ھەممە ئادەمنىڭ كۆزىگە ياش كەلتۈرەتتى. شۇ چاغدا ھەممە ئادەم ئۈن سېلىپ يىغلىغاچقا بۇنىڭ شاۋقۇنى ھەيۋەتلىك گۈلدۈرمامىدەك كۆكنى ياردى.

ئەلمىساقتىن تارتىپ ھېچقانداق بىر كىشىنىڭ جىنازا نامىزىغا بۇنچە كۆپ كىشى كەلمىگەن بولغىيدى. نامازدىن كېيىن بىرمۇ ئادەم قالماي قەۋرىستانلىققا قاراپ ئاقتى.

بۇ ھەيۋەتلىك ھازا قوشۇنى گويا ئۆز يولىدا ھەممىنى يالماپ كېتىدىغان قىيانغا ئوخشايتى. ئۇنىڭغا ھېچنېمە تەك كېلەلمەيتى. بۇنداق زور قوشۇن بىر نىيەتكە كېلىدىغان بولسا ئۇ زۇلۇم دەرياسىنى قۇرىتىۋېتىشكە، ئازاپ دوزىقىنى توگىلىتىۋېتىشكە، تەگرىتاغلىرىنى تۈزلىۋېتىشكىمۇ يارايتى. بىراق، ئۇلارغا كىم باش بولىدۇ؟ نېمىنى چېقىش، قايسى نىشانغا مېڭىشنى كىم كۆرسىتىپ بېرىدۇ؟ مۇما يىقىلدى! شام ئۆچتى! نۇپۇز سۇندى! ئەل چوپانسىز پادىدەك قالدى...

مۈڭلۈق قوشاقلار ئازاپلانغان يۈرەكلەردىن ئېتىلىپ چىقىپ، باشقا دىللارنى ئېزەتتى. نۇپۇز ئۆلگەندى...

بۇ زور قوشۇن، ھەيۋەتلىك قوشۇن شىردەك ھۆكۈرمەيتى، بەلكى پادىچىسىدىن ئايرىلغان پادىدەك تەرتىپسىز، نىشانسىز بولۇپ، ئاجىز خوتۇنلاردەك ياش تۆكەتتى خالاس! چۈنكى ئۇلارنىڭ ئاتىسى ئۆلگەن، «ئىشەنگەن تېغى»، مەنىۋى تۈۋرۈكى ئۆرۈلگەندى!

قىساس چوقانلىرى ئۇ يەر - بۇ يەردە ئاجىز خىرىلداپ ئاڭلىناتتى - يۇ،

ھازىرىدەك ئومۇمىي تۈس ئالالمايتى. بۇ زور قوشۇن قىساس ئېلىشقا ئەمەس، بەلكى، بىر ئۇلۇغ ئىنسانىي يەر قويىنىغا ئەبەدىي كۆمۈپ قويۇشقىلا يارايتى. بۇ ئۇلارنىڭ مەرھۇمغا بولغان ئېھتىرامىنىڭ، ساداقىتىنىڭ بەلگىسى، روھىنى خوش قىلىدىغان ئەمەللىرىنىڭ بېشى ۋە ئاخىرقىسى ئىدى!

ئەگەر ئۆمچىيىپ يىغلاش مەلۇم يوقۇرى چەككە يەتسە ئۆلگەن ئادەم تىرىلىدىغان بولسا دۇنيا تارىخىدا پەقەت مۇشۇ كىشىلا تىرىلگەن بولاتتى. شۇنچە كۆپ ياش قاغجىرىغان تۇپراققا بىھۇدە سىڭىپ كەتتى. بۇ تۇپراق ھېلىغىچە ئاۋاپ ياشلىرىغا تويمايۋاتاتتى. ئۇلار گويا ئۇنىڭ جىسمىنى تىرىلدۈرىدىغاندەك شۇنچە كۆپ ياش تۆكۈشتى، تەڭرىنىمۇ تەسىرلەندۈرگىدەك مۇڭلۇق قوشاقلارنى توقۇدى. بىراق، ھېچكىم ئۇنىڭ روھىنى تىرىلدۈرۈش مۇمكىنلىكىنى ھېس قىلمىدى، شۇنداق دەپ چوقان سالمىدى! چۈنكى بۇلارنىڭ ئارىسىدىكى بۇنداق چوقانىنى سالالايدىغان بىردىن ـ بىر كىشى ئۆز ئايىغى بىلەن ئەمەس، «ياغاچ ئات» بىلەن كېتىۋاتاتتى! ئۇنىڭ ياقۇنلۇق نۇتۇقلارنى تەييارلايدىغان مېڭىسى، بۇ نۇتۇقلارنى ئىسسىق قان بىلەن سۇغۇرۇپ بېرىدىغان يۈرىكى ئىشلەشتىن توختىغان ئىدى!

خالايىق رولچىدىن ئايرىلغان كېمىدەك ئەلەڭلەپ چايقىلىپ قەۋرىستانلىققا قاراپ كېتىۋاتىدۇ.

زېمىن ئۆزىدىن يارالغان بىر جاننى قايتۇرىۋېلىش ئالدىدا تۇرىدۇ!

ئەمدى يەنە كۈن چىقارمۇ؟

يەنە تاڭ ئاتارمۇ؟

تاڭ ئاتمىسا ئاي چىقارمۇ؟

بۇلارغا ئىشىنىش شۇنچىلىك مۈشكۈل!

ئالتىنچى باپ

1

يېتىمنىڭ ئاغزى ئاشقا تەگكىچە بۇرنى تاشقا تېگىپتۇ.
— خەلق تەمسىلى

ھەممىدىن غالىپ بولغان ۋاقىت ئاداۋەت ھەم غەزەپ جاراھەتلىرىنى قەقەچ قىلىپ چۇشۇرۇپ، غۇۋا ئىز قالدۇرۇپ ئۆتۈپ كېتىۋاتاتتى. دامولللىنىڭ ئۆلۈمى پەيدا قىلغان غەزەپ تۈيغۇسى، ماتەم قايغۇسى پەقەت مەرھۇمنىڭ ئائىلىسىدىكىلەرگىلا ھەمرا بولۇپ قالدى. باشقا ھېساپسىز غەزەپلەنگۈچىلەر ئاللىقاچان بۇ ئىشقا ئاغزىدىلا قايناپ قويىدىغان غۇدرىغۇچىلارغا ئايلىنىپ، ئۆز تىرىكچىلىكى يولىدىكى ئالدىراشچىلىق ئىچىدە «ۋىجدان» ھەم «ئادالەت» ھەققىدىكى دەبدەبىلىك ۋەدىلىرى، پولىرىنى ئۇنتۇپ كېتىشكەنىدى. ئۇيغۇرنىڭ قېنىدىكى مانا مۇشۇنداق تېز غەزەپلىنىش ۋە تېزلا پەسكارىغا چۈشۈش، قىساسنى ئۇنتۇش، كۆز ئالدىدىكىلا خاتىرجەملىك — بىر دەملىك خاتىرجەملىك ئۈچۈن گول بولۇپ، مەڭگۈلۈك — ئەۋلادمۇ ـ ئەۋلاد داۋاملىشىدىغان — خاتىرجەملىك ئۈچۈن قۇربان بېرىشكە چىدىماسلىقتەك ئاجىز خاراكتېر ھۆكۈمرانلارغا بەكمۇ تونۇش بولۇپ كەتكەنىدى. ئۇلار تۆرلۈك ۋاستىلەر ئارقىلىق يالقۇننى پەسلىتىۋالسىلا قالغان ئۈچقۇن ھەم چوغلارنىڭ ئۆز ئۆزىدىن ئۆچۈپ تۈگەيدىغانلىقىنى بىلىشەتتى.

ئەنە شۇنداق قىلىپ، قەشقەردە يېڭى دولقۇنغا كۆتۈرۈلگەن «جەدىتچىلىك» ھەرىكىتى جىمىپ، يەنە زۇلمەت تولۇق خوجايىن بولدى. زامان شەپىرەڭلىرى بەخۇدەك قانات قېقىشقا باشلىدى. «يېتىملار ئۆيى»دە ئىنسانىي قەدىر ـ قىممەت تېپىپ، دۇنيادا مېھرى ـ مۇھەببەت دېيىدىغان نەرسىنىڭ بارلىقىنى ئاز ـ پازلا تېتىپ كۆرگەن ئىگىسىز يېتىملار يەنە ھامام ئاستىدىكى گۈلەخكە قايتىشتى. ئۇلارنىڭ سەرگەردانلىق ھاياتى قايتىدىن تېخىمۇ مۇكەممەل ھالدا باشلاندى. يېڭىباشتىن يوقۇرى ـ تۆۋەن ھەممە تەبىقىنىڭ ھاقارەت ئۇۋېكتىغا، «نېرى تۇر، بېرى تۇر»نىغا

ئۇچرايدىغان بىچارىلارغا، قىسقىسى ئىگىسىز ئىتلارغا ئايلىنىپ قالدى! ئۇلارنى ئادەم ھېساپلىمايدىغان ۋە شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۇلارغا ئادەمچە مۇئامىلىدە بولغان زات ئۆلگەن، ئەمدى ھېچكىم ئۇلارنىڭمۇ مۇشۇ مىللەتنىڭ ئەزاسى، ئۆزلىرى بىلەن بىر قاندىن، بىر يىلتىزدىن ئىكەنلىكىنى تونۇمايدۇ ياكى ئۇندىقلار چىقسىمۇ ئۇ مېھرىبان ئاتا ئۇلارغا بېرەلىگەننى بېرەلمەيدۇ پەقەت قورۇقتىن قورۇق ھېسسىداشلىق قىلىپ قويىشىدۇ، خالاس!

مۇھەممەتتۇرسۇن ئەمدى نېمىلەر قىلىشنى بىلمەيتى. ئۇ گاڭگىرىغان ھالدا يۈرگىنىدە پەيزىۋاتتىن ئەخەت قارى كېلىپ قالدى. ئۇلار قانداق ياشاش، قايسى تىرىكچىلىك يولى مۇۋاپىق دېگەن مەسىلىلەرنى بىللە مەسلىھەت قىلدى. بىراق، ئەخەت قارىنىڭ دېگەنلىرى مۇھەممەتتۇرسۇنغا توغرا كەلمىدى. ئۇ شەھەرگە كۆنۈپ قالغان، سەھرانىڭ ئىشلىرىنى ئەپلەشتۈرەلمەيتى. كۆڭلىدە يەنە ئوقۇشنى داۋاملاشتۇرۇشنى ئىستىسىمۇ، ئەمدى ئىشەنچلىك ھىمات يوقىدى.

— قۇتلۇقھاجىم بىرە مەسلىھەت بەرسە ئەجەپ ئەمەس، — دېدى ئۇ ئاخىرى، — بەلكىم ئۇنىڭ خىزمىتىگە ياراپ قالارمەن، بىر تەرەپتىن ھاجىمدىن ساۋاق ئالغىلىمۇ بولاپ قالا.

— ئۇ كىشىنىڭ يۈرىكى جايىغا چۈشكەنمىدۇ؟ ئەگەر ۋەسۋەسە ئىچىدە ياشاۋاتقان بولسا، «كۆتىرەممىسەڭ ساڭگىلىتىۋال» بومىسۇن، دەيمىنا.

— قېنى بېرىپ باقمامدۇق.

ئۇلار شەۋقىنى ئىزدەپ تېپىشتى. شەۋقى سولغۇن كۆرىنەتتى. ئۇ ئەڭ يېقىن بۇرادىرىدىن ئايرىلغانلىقى ئۈچۈن يۈرىكى ئېچىشىۋاتقان بولىشى مۇمكىن. بۇنىدىن باشقا مىللەتنى ئاقارتىش جەھەتتە ئەمدىلا جانلىنىۋاتقان ئۇلۇغ بىر ھەرىكەت ناھايىتى تېز ۋە ئوڭايلا نابۇت قىلىۋېتىلگىنىمۇ ئۇنىڭغا بىھېساپ ھەسرەت ئېلىپ كەلگەنىدى. شۇنداق بولسىمۇ ئۇنىڭ ئورۇق يۈزىدە ئالاھىدە چوڭ بىلىنىدىغان نۇرلۇق كۆزلىرى ئۆزگىچە خاس بىر خىل جۇشقۇنلۇق بىلەن چاقناپ تۇراتتى. بۇ چاقناشتا تىركىشىش روھى، ھارماس روھ، جاھىلانە ئىرادە ئەكس ئېتەتتى. شائىرغا خاس خىيالچانلىقمۇ بىلىنىپ تۇراتتى. ئۇ ياش يىگىتلەرنى ئىنتايىن خۇشال قارشى ئالدى.

— كەلگىنىڭلار ياخشى بولدى، — دېدى ئۇ مېھمانلىرىنى ئۆيگە باشلاپ، — بولمىسا مەن سىلەرنى ئىزدىتەي دەپ تۇراتتىم، — دېدى مۇھەتتۇرسۇنغا.

مۇھەممەتتۇرسۇننىڭ كۆڭلىگە يەتمىگەن گۇمان قالماي، دىلىغۇللۇق بىلەن سورىدى:

— مېنى ئىزدىگەنمىدىلە؟ نېمە خۇسۇستىن...؟

— خەلقنىڭ غەزەپ ئوتى ئۆچتى، قارشىلىق روھى سۇندى، ئۆملۈك ھالىتى تۈگەپ، شەخسلەرگە ئايلاندى. ھۆكۈمەت ئادىتى بويىچە ئومۇمى غەزەپ بېسىلىپ، ھەممە ئادەم «جانىمۇ ـ جان — ئۆزىنىڭ جېنى» دەپ چېچىلغان پۇرسەتتە ئۆتكەنكى نامايىشىنىڭ، داموللامنىڭ دەپنە كۈنىدىكى داغدۇغىنىڭ ھېساپ ـ كىتىپىنى قىلىشنى باشلايدۇ. ئاتلاشلارغا قارىغاندا سىياسىي جەھەتتىكى مەخپى تازىلاش پىشىپ تەييار بولۇپ قالغاندەك قىلىدۇ. مەنمۇ سورۇنلاردا كۆرۈنمەيراق يۈرىۋاتىمەن. توققۇزاقا چىقىپ بىر مەزگىل تۇردۇم، يەنە بىر مەزگىل شۇنداق قىلارمەنمىكىن. سىلىمۇ ئېلاجى قىلىپ ئۆزلىرىنى چەتكە ئېلىپ تۇرسىلا. سىلى داموللامنىڭ بىر تال كۆچىتى، كۆچەت قويغۇچىنىڭ ئۆمىدى نېمە؟ كۆچىتىم كۆكلەپ قالسا دېيدىغۇ؟ سەھرا تەرەپلەردە ئۇرۇق ـ تۇققانلىرى بولسا شۇ تەرەپلەردە ئىستىقامەت قىلىپ تۇرسىلا. بوران ئۆتۈپ كەتسە مەن سىلىنى ئىزدىتىمەن.

— مېنىڭ شەھەردە بىرلا تاغام با. ئۇندىن باشقا ھېچنىمەم يوق... — دېدى ئۇ مەيۇسلۈك بىلەن. ئۇنىڭ سەھرادا ئانا تەرەپ تۇققانلىرى بارىدى، ئۇنىڭ باللىق دەۋرىنىڭ بىر قانچە يىلى شۇ يەردە ئۆتكەنىدى، بىراق، ئانىسىغا تالىق ئەسلىمىلەر خىيالىدىن ئۆتكەندە ۋۇجۇدى شۈركىنىپ كەتتى ـ دە، ئۇ ھەقتە ئويلىغۇسى، ئۇنداق تۇققانلىرىنىڭ بارلىقىنى ئېسىگە ئالغۇسىمۇ كەلمەي قالدى.

— بومىسا بىزنىڭ ئۆيگە چىقىپ تۇر، ئاغىنە، — دېدى ئەخەت قارى، — بىزنىڭ ئىشلىرىمىزغا قارىشىپ بېرىپ تۇساڭ، ئاڭغىچە ئۇسقىنىڭ چۈشۈپ قالسا شۇيەردە جاھان تۈتۈپ قالاسەن، ئىشقىلىپ، قالغىنىغا خۇدانىڭ بۇيرىغىنى كۆتمەمسەن.

— بولىدىغان گەپكەن، ئىنىم، شۇنداق قىلسىلا. شۇيەرنىڭ ئەھۋالى يارىبەسە باللارنى ئوقۇتسىلا تېخى ياخشى.

— مەن؟!

ھەسىلى. نىمە، بالا ئوقۇتۇشنى شۇنداق سىرلىق ئىش دەپ ئويلامالا؟ ئۆزلىرى بىلىدىغاننى ئۆگەتسىلە بولىدىغان گەپ. ھېچ بولمىغاندا سالام خەت يېزىشقا ياراپ قالسىمۇ بىرگە ھېساپ ئەمەسمۇ؟

—بۇنى كېيىن بىرنىمە دەرمىز...

— مەن ساڭا ئوقۇيدىغانلارنى ژىغىپ بېرىمەن، ئۆزەممۇ ئوقۇيمەن. بىزنىڭ ئۆيدىن بىزنى— بىز ئىغىزنى بىكالاپ بى ئىش قىممامدۇق.

ئۇلار شەۋقى بىلەن چۈشلۈك تاماقتا بىللە بولغاچ ھەر خىل تېمىلاردا پاراڭلاشتى. داموللامنى ئەسلەشتى. ئۇنىڭ تالانتى ، مىللەت ئۈچۈن قىلغان ئۆچمەس خىزمىتى، ئۇنىڭ غايىسى ھەققىدە چۇڭقۇر سىغىنىش ئىچىدە سۆزلەشتى. بولۇپمۇ شەۋقى سەپدىشىنىڭ تېخى كىشلەرگە ئاشكارىلانمىغان بىلىم غىزنىلىرى، ئۇنىڭ مەقسىدىنىڭ بۈيۈكلىكى، ئىككىنچى قەدەمدە نىملەرنى قىلماقچى بولغانلىقى قاتارلىقلارنى سۆزلەپ بەردى. ئاندىن ئىككى مىھمان ساھىپخان بىلەن خوشلىشىپ چىقىپ كەتتى.

ئەخەت قارى دوستىنى بەكمۇ چىڭ تۇتۇپ ھازىرلا مىڭىپ كېتەيلى دەپ تۇرۇۋالدى. بىراق ، مۇھەممەتتۇرسۇننىڭ ھەققەتەنمۇ شەھەردىن كەتكۈسى يوقىدى. ئۇمۇ بارلىق شەھەرلىكلەردەك سەھرالىقلارنى ياراتمايتى، سەھرا يېرىنى پەس كۆرەتتى. گەرچە ئۇنىڭدا ھەرقانداق بىر تۈۋەن تەبىقىنى ياراتمىغۇدەك سالاھىيەت، ئىش ـ ئوقەت بولمىسىمۇ، قانغا سىڭگەن: «مەن كۆتۈمنى ياراتمايمەن، كۆتۈم مىنى ياراتمايدۇ»دېگەن خاراكتىرنىڭ ئويناۋاتقان رولى تۇپەيلى ئەنە شۇنداق تارتىنىشتى. قاندىكى بىخۇتلۇق، «مەست كاللا»لىق خاراكتىر بولسا ئۇنىڭغا، نىمە خەۋپ بولاتتى، نىمىدىن قورقاتتىڭ؟ دەپ ۋەسۋەسە سالاتتى. بىراق ئۇ شەۋقىنى ھۆرمەتلىگىنى ئۈچۈنلا ئۇنىڭ تاپىلاشلىرىنى ئورۇنىسىز دەپ قاراشتىن خىجىل بولۇپ، سەھرانى كۆرۈپ باقماقچى بولدى. ئۇ تاغسىغا خوش دەپ ماڭغۇسى، ئۆزىنىڭ كەتكەن يېرىنى ئۇقتۇرۇپ قويغۇسى كەلگەن بولسىمۇ، «بەربىر ئۇزۇن تۇرمايمەن» دېگەن خىيال بىلەن دوستىنىڭ رايىغا بېرىپ پەيزىۋاتقا قاراپ مېڭىشتى. دەگدە ئەخەتقارىنىڭ ئىشكى باردى. دەسلەپ مۇھەممەتتۇرسۇن ئىشەككە مىنىۋېلىشقا ئۇنىماي شەھەرلىكلەرچە چوكچىلىقىنى قىلدى. كېيىن ھېرىپ كەتكەندە مىنىشكە مەجبۇر بولدى. ئۇنىڭ بۇ قىلىقى ئىككىسىنىڭ ئارىسىدا شەھەرلىك، سەھرالىقلار بويىچە بولىدىغان ھەزىل ـ چاقچاقلارنىڭ چىقىشىغا سەۋەپچى بولدى. مۇھەممەتتۇرسۇن سەھرالىقلارنى راسا مەسخىرە قىلدى. ئۇ بۇ جەھەتتىكى نۇرغۇن لەتىپىلەرنى بىلەتتى.

— بىر سەرالىق شەلىكنىڭ ئۆيگە چىرىپتىكەن، ھالۋا ئىتىپ كىچىك

تەخسىدە ئېلىپ كەپتۇ. سەرالىق بۇ شەلىك ئاغىنىسىدىن تازا ئاغرىنىپ، « بۇ تازا پىخسىق بىر نىمە ئوخشىمامدا، ئۇماچنى تەخسىدە ئېلىپ كېلىۋاتقىنىنى قارىمامدىغان» دەپ ئويلاپتۇ. ئۇ ساھىپخانىنىڭ نانغا مىلاپ يەۋاتقىنىنى دوراپ نانغا مىلەپ ئاغزىغا شۇندا سامماسىما، قايلىسا كارامەت تاتلىق نەسىكەن ـ دە، شۇنىڭ بىلەن بۇندا «تاتلىق ئۇماچ»نى پات ـ پات ئىچىپ تۇغىسى، بۇندا ئاز قىمماي چىنلەپ ئىچكۈسى كېلىپ ئۆگىنىۋالماقچى بوپتۇ ـ دە، ساھىپخاندىن سوراپتۇ: «بۇ تازىمۇ تاتلىق ئۇماچ بوپتۇ، بىزمۇ ئۆگىنىۋاساق بولىدىكەن»دەپتۇ.

— بۇ ئۇماچ ئەمەس، ھالۋا، — دەپتۇ شەلىك.

— نىم بوسا مەيلى، ئىشقىلىپ بىز بۇندا نەسىنى ئۇماچ دەيمىز، ئەمما بۇندا تاتلىق ئەمەس. بۇغداي ئۇندا ئاتىلا دەيدىغان بىر نىمە ئېتىمىز، ئۇمۇ بۇندا ئەمەس. بۇ تاماقتا نىملە كېتىدىغانلىغىنى دەپ بەگەن بوسىلا، خوتۇنغا دەپ بىر ئەتكۈزۈپ باقسام دەيمەن.

ساھىپخان ئۇنىڭغا كېتىدىغان خۇرۇچلارنى دەپ بېرىپتۇ. قاندا تەڭشەشنىمۇ ئېيتىپ بېرىپتۇ.

— تۇزچۇ؟ — تۇزنى دىمىلە، — دەپتۇ سەرالىق، — تۇزدىن قانچىلىك سالىمىز؟

مانا شۇنىڭ بىلەن «ھالۋىغا تۇز قويغاندەك»دىگەن تەمسىل چىقىپتىكەن.

ئەخەتقارى تۈز كۆڭۈللۈك بىلەن:

— بۇ شەلىك ساختىپەزلەرنىڭ توقۇغان گېپى. ھالۋىنى بىزمۇ بىلىمىز، — دىدى.

— ھىلىقى ئىشتىن كېيىن ئۆگىنىۋالغانسىلە، تايىنلىق. يەنە بىرنى ئېتىپ بېرەيمۇ؟

— بولدى، مەن شەلىكلەرنىڭ ساراڭلىقىدىن بىرنى دەپ بېرەي، — دىدى ئەخەتقارى. ئاندىن بىر توپ شەلىك مېھمانلارنىڭ كەچكۈزدە سەھراغا چىققانلىقى، كانجا قىلىنغان سانسىز ئېتىزلارنى كۆرۈپ ھەيرانۇ ـ ھەس بولۇپ، بۇ يەردە نىمانچە كۆل تولا؟ دەپ سورىغانلىقىنى ئېيتىپ بەردى. بىراق ئۇ تولۇمۇ ئاددى قىلىپ ئېيتقاچقا ئۇنىڭدا كەمستىش مەنىسى كۆرۈنمەيتى.

— ئەمدى ماڭا كەلگەندۇ؟ — دىدى مۇھەممەتتۇرسۇن قەتئىي يىغىپ چىقىش ئۈچۈن تىرىشىۋاتقاندەك بىزەڭلىك بىلەن.

شۇنداق قىلىپ ئۇلار خېلىلا قىزىشىپ قالدى.

— بولدى قىلەۋە، ئۆگزىگە چىقىدىغان ھارامزادە شەلىك، — دېدى ئەختەتقارى ئاچچىقىدىن قىزىرىپ كەتكەن بولسىمۇ مېھماننىڭ ھۆرمىتىنى ئۇنۇتماي، كۈلۈپ تۇرۇپ.

— ماقۇل، بولدى قىلدۇق ، لايىسۇ ئىچكەن سەرالىق!

ئەختەتقارىنىڭ ئۆيىگە يېقىنلىغانچە مۇھەممەتتۇرسۇننى بىر خىل بىقىنىدىلىق روھىي ھالىتى، ئۆز - ئۆزىگە بولغان ئىشەنچىدىن مەھرۇم بولۇش تۇيغۇسى ئىسكەنجىگە ئېلىپ، ئۆزىنىڭ ھازىرقى سالاھىيىتى يادىغا يېتىش بىلەنلا ئەختەتقارىغا ياقىدىغان گەپلەرنى قىلىشقا، سەھرالىقلارنى مەرت، تۈز كۆڭۈل دەپ ماختاشقا باشلىدى.

— مانا، مانا، شەلىك دېگەن مانا شۇندا ھارامزادە بولىدۇ - دە، — دېدى ئەختەتقارى ئەتنىنى ئېلىش پۇرسىتىنى چىڭ تۇتۇپ، —«خەپ، بىزنىڭ مەھەللىگىمۇ باراسەن» دەيدىغان شەلىك، بىزنىمۇ شۇندا ئويلاپ قالدىڭغۇ؟ خاتىرجەم بول. شەلىك«ئۆيسەن» دەپ قولى كۆكسىدە تۇرسىمۇ، ئۆيىگە چىسە قوساق تويمايدىغان لاقا - لۇقىلارنى تىزىپ قويۇپ، قۇرۇق چايغا زولىغان بىلەن، بىز ئۆيسەن دېدىقمۇ، ھەرگىزمۇ قۇرۇق پەش ئەمەس، جىڭ گەپ، — ئۇ مۇھەممەتتۇرسۇننىڭ بارغانسىرى مۆرىسىگە چۆكۈپ كېتىۋاتقان بېشىغا قاراپ، سەل ئىچى ئاغرىپ قالدى بولغاي، — ئادېش، كۆڭلىڭىزگە كەلمىگەندۇ؟ سەرالىق دېگەن گەپنى تۈز قىلدۇ، خاپا بولمايسىلە، — دەپ قوشۇپ قويدى.

ئەمما بۇ چاغدا مۇھەممەتتۇرسۇن يەنە بىر ئىشنىمۇ ئويلاپ خىجىل بولۇپ قېلىۋاتاتتى. ئۇنىڭ ئويلىغىنى مەرھۇم داموللامنىڭ بىز خەقتىكى يۇرتۋازلىقنىڭ قانداق يىلتىز تارتقانلىقى، ھەتتا خېلى ئوقۇمۇشلۇق كىشلەرمۇ كۆپ ھاللاردا ئۆزىنى تۇتالماستىن تار مەزھەپچىلىككە بېرىلىپ كېتىدىغانلىقى ھەققىدىكى سۆزلىرىدى.

2

ئەخەت قارىنىڭ ئۆيىدە بىر سىڭلىسى، ئاتا - ئانىسى ۋە خوتۇنى بولۇپ،

جەمئىي بەش جان ئادەم ياشايتى. ئۇنىڭ تويى قىلغىنىغا بىر يىلدىن ئاشقان بولسىمۇ، تېخى بالىسى يوق، ئايالى «گۇماندار» ئىدى. بۇ ياش كېلىن سەھرالىقلارچە تۈز، ساددە ئىدى. چىرايى بەك گۈزەل بولمىسىمۇ، زىلۋا، مەڭزى قىزىل، كۆكرەكلىرى چىڭ ۋە زوقنى تارتقۇدەك كۆتۈرۈلۈپ تۇراتتى. ئەمما پولامپاي قىلىپ تىكىلگەن سەگەز كۆڭلەك ياكى خام ئەتلەس كۆينەكتە ئانچىۋالا بىلىنىپ كەتمەيتى. پەقەت بىرەر ھەرىكەت تۈپەيلى تاسادىپەن بىلىنىپ قالاتتى. سىڭلىسىمۇ بويىغا يېتىپ قالغان بولۇپ، بىر ئاز نورمالسىزدەك قىلاتتى. ھە دېسىلا ھىجىيىپ، «كاللا دېسە پاقالچاق» دەپ، يېقىمسىز ئاۋازدا چىرقىراق سۆزلەپ تۇراتتى.

ئومۇمەن ئەخەت قارىلارنىڭ تۇرمۇشى شۇ زامان، شۇ ماكانغا نىسبەتەن ھاللىق سانىلاتتى. دادىسى باپكارلىق قىلاتتى، قوشۇمچە خىراجەتلەر خام سېتىشتىن كېلەتتى. ئاشلىقى ئۆزىگە يېتەتتى. ساھىپخانلار دەسلەپ ئوغلىنىڭ بىر شەھلىكنى ئاغىنەم دەپ باشلاپ چىققىنىدىن ئۆزلىرىنى خېلى ئابرويلۇق بولۇپ قالغاندەك چاغلاپ، خوشال بولۇشتى، ياخشى مېھمان قىلىشتى. كېيىن ئۇنىڭ ئۇزاق تۇرۇپ قالىدىغانلىقىنى ئاڭلاپ ئانچە ئوچۇق چىراي ئېچىشمىدى. چۈنكى، بىرىنچىدىن بىر تەييارتاپنى بىكاردىنلا بېقىش ئۇلار ئۈچۈن ئېغىر كېلەتتى. ئىككىنچىدىن، بىر بويىغا يەتكەن قىز بار ئۆيدە ياتۋاش ئەركەكنىڭ ئۇزاق تۇرۇشى ياخشىلىقتىن دېرەك بەرمەيتى. كەم دېگەندىمۇ گەپ - چۆچەك كۆپىيەتتى، قىزنىڭ بەختىگە توساق بولۇپ قالاتتى. بىراق ئۇلار ئەخەت قارىنى بەك ئەتىۋارلايدىغان بولغاچقا ئۇنىڭ ئارزۇسىغا مۇخالىپ كېلەلمەي ئىچىدە بىلىشتى.

ئەخەت قارى ھاپىلا - شاپىلا تەرغىباتلار قىلىپ باللىرى بار ئائىلىلەرنى باللىرىنى ئوقۇتۇشقا ئۈندەپ سەككىزدەك بالا يىغدى. بىر ئېغىز ئۆينى بىكارلاپ دەرسخانا قىلىشتى. كېيىن ئۆي لازىم بولغاچقا دەرسخانا پىشايۋان ئورنىدىكى چەللە ئاستىغا كۆچتى. مۇھەممەتتۇرسۇن دەسلەپتە تولىمۇ ئەستايىدىللىق بىلەن ئىش باشلىدى. بارا - بارا سوۋۇپ، بۇ سەھرالىقلارنىڭ دۆتلىكىدىن زېرىكىپ، ھەم ئۇلارنى بەربىر بىلمىگەندىكىن دەپ، ئاغزىغا كەلگەنچە بىلجىرلاپ، جان بېقىش خىيالى پەيدا بولۇپمۇ تۇردى.

ھەر قېتىم بىر ئىش بىلەن ھويلىغا چىققان قىز (ئەخەت قارىنىڭ سىڭلىسى) ھويلا سۇپىسىنىڭ تۆۋىدە ئۆزىنى ئۇنۇتقان ھالدا تۇرۇپ قالاتتى ۋە ئاغزىنى سىڭا ئېچىپ، ھىجايغىنىچە مۇھەممەتتۇرسۇننىڭ دەرس ئۆتىشىنى تاماشا قىلاتتى. ئۇنى

يە دادىسى ياكى ئانىسى ئاچچىقى بىلەن چاقىرىۋالاتتى:

— ھەي، شەققە! بېشىڭ ئايلىنىپ قىلىۋاتامدۇ؟ ماڭە بۇيانغا! — ئۇ شۇندىلا چىرايىغا باللارچە رەنجىش ئالامىتى يۈگۈرتۈپ كېتىپ قالاتتى.

بەزىدە ئەخەت قارىمۇ ئاشۇنداق چاقىرىپ قالاتتى. چۈنكى ئۇنىڭ ئايالى ئومۇمىي ئادەتكە مۇۋاپىق قىيىنى سىڭلىسىنى ئۈچ كۆرگەچكە ھەمىشە چىقىشتۇرۇپ تۇراتتى. يېڭى ئەر - خوتۇنلاردىكى ئامراقچىلىق تۈپەيلى ئەخەت قارى خوتۇنىنىڭ سۆزلىرىگە ئىشىنىپ قالاتتى.

تالا - تۈزدە ئۇلارنىڭ ئائىلىسى ھەققىدە «بىر شەلىكنى ئىچ كىيوغۇل قىلىپ ئۆيىگە ئەكىلىۋاپتۇ» دېگەن گەپلەر تارقالدى. بۇ گەپلەر مۇھەممەتتۇرسۇننىڭ قۇلىقىغىمۇ يەتتى. شۇڭا ئاخىرقى پۇت قويغىدەك زېمىننى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن زور دەرىجىدە ئۆزىنى تۇتىۋالدى. ھەمدە باللار تارقىغاندىن كېيىن دۇكانغا كىرىپ خوجايىنىنىڭ خام توقۇغىنىغا قاراپ تۇرىدىغان، بىرەر ئىش بولسا ياردەملىشىدىغان بولۇپ قالدى. كۆڭلىدە بولسا باپكارلىقنى ئۆگىنىۋېلىپ شەھەرگە كېتىش، شۇ يەردە مۇشۇ ھۈنەرگە تايىنىپ تېنچ، خاتىرجەم تۇرمۇش كەچۈرۈش ئىستىكى پەيدا بولۇپ قالاتتى. ئەمما ئۇ باشقا ئىشلارغا قارىشىپ بېرىشنى يەنىلا خاھلىمايتتى. قىغ چىقىرىش، ئۇلاقلارغا ئوت سېلىش ۋە باشقا ئېتىز - ئېرىق ئىشلىرىنى قىلىشنى ئۆزى ئۈچۈن سالاھىيىتىنى پەسلەشتۈرگەنلىك دەپ ئويلاپ، ئانچە ياقتۇرمايتتى.

ھازىر ئۇ تېنچ تۇرمۇش، كۆڭۈللۈك ئائىلە ھەققىدە كۆپرەك خىيال قىلىپ، بۇنىڭغا ئېرىششىنىڭ تۈرلۈك پىلانلىرىنى تۈزۈش بىلەن بەنت ئىدى. ئەمما ئۇنىڭ بىر ئىشقا جان - جەھلى بىلەن كىرىشىدىغان تىرىشقاق مىجەزى يوق، تازىمۇ «قوڭى يوق»لاردىن بولغاچقا تۈزگەن پىلانلىرى ئانچە ئۈتمەيلا ئۆزىگە يارىمايتتى. ئۇ خۇددى قامغاقتەك، تەقدىرنىڭ شامىلى قەيەرگە ئاپىرىپ تاشلاركىن، دەپ شۇنى كۈتەتتى، خالاس. بەزىدە تاسادىپى باي بولۇپ كېتىش خىيالى كاللىسىنى قوچىۋېتەتتى. ئۇ پىشانەمدە ئاشۇنداق تۇيۇقسىز كېلىدىغان ئامەتلەر بولۇپ قالسىكەن، دەپ ئارزۇ قىلاتتى. ئاشۇنداق ئويلاۋېرىپ ئاخىرى بىمەنە خىياللارغا ئايلىنىپ، رىياللىقتىن پۈتۈنلەي چەتنەپ كېتەتتى.

ئۇنىڭ تازىمۇ ئۆيلەنگۈسى كەلگەنىدى. بىراق، ئۇنىڭغا كىم تېگەر؟ ھېچكىم تەگمەيتتى. شۇنداق بولۇشىغا قارىماي، سەھرالىقلاردىن ئۆيلەنگۈسى يوق ئىدى. ئۇ ئويلىمايتىكى، ئۇنىڭ ھازىرقى ئەھۋالىغا يارىشا ئالالايدىغىنى بىرەر مەسچىد

قەۋمىنىڭ «ساۋاپلىق ئۇچۇن» ئېلىپ بېرىدىغان ئەيىپناق قىز ياكى تۇل قالغان ئايال ئىدى. نىكاھ ئىشىدا ئۇنىڭ خاھىشى ۋە ئىمكانىيىتى شۇنداق ئىدى. بىراق، نىكاھتىكى تاللاش بىلەن جىنسىي ئىستەك باشقا ـ باشقا گەپمىكىن، ئۇنىڭ كۆزىگە ئايال ئېتى بارنىڭ ھەممىسى چىرايلىق كۆرۈنىدىغان بولۇپ قالغانىدى. بىچارە كېچىنىڭ كۆپ قىسمىنى ئاياللار ھەققىدىكى شېرىن ئارزۇلارنى قىلىپ، بىمەنە خىيال بىلەن ئۆتكۈزەتتى. ھەتتا بىرەر شەپە ئاڭلانسا ئەخەت قارىنىڭ ئايالى يېنىمغا كىرىۋاتامدىكىن ياكى ھېلىقى گاڭسا سىڭلىسىمىكىن، دەپ ۋۇجۇدى شۈركىنىپ، ئۆزىچە ھاياجىنى يوقۇرى پەللىگە چىقىپ، بەدىنى ئوت بولۇپ ياناتتى. ئەمما، چاپسانلا بۇنىڭ بىمەنە خىيال ئىكەنلىكى مەلۇم بولاتتى ـ دە، شۇندىلا بۇ خىيالنىڭ تۈز كورلۇق بولىدىغانلىقىدىن ئۆزىنى قاتتىق ئاگاھلاندۇراتتى. ئۇنىڭدىكى تەلۋە ئىستەكلەر رەھىمسىزلىك بىلەن قىستىغاندا ئۇنىڭ ئادىمگەرچىلىك تۇيغۇلىرى يوقۇلۇپ، ئەتىلا بىرەر ئاكتىپ ئىنكاس بىلەن قىزغا ياكى جۇۋانغا ئۆزىنىڭ تەييار ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈپ قويۇشقا ۋەدە بېرەتتى. ئارقىدىنلا قوشنا ـ قولۇملاردىن بىر ئاشنا تۇتۇۋالماقچى بولۇپ، ئۆيمۇ ـ ئۆي كىرىپ، نامزات تاللايتى. بۇ ۋەسۋەسە، تېنچ تۇرمۇش، باش تىققۇدەك ماكان مەسلىسى ئۇنى پۈتۈنلەي ئىسكەنجىگە ئېلىۋالغاچقا، ئىلگىرىكى ئۇلۇغۋار پىلانلىرىنى ئۈزۈل ـ كېسىل ئۇنتۇلغاندەك قىلاتتى.

كېيىن ئۇ قوشنىلاردىن بىرسىگە ساقال تاشلاپ مۇۋەپپەقىيەت قازىنىپ قالدى. چىڭقالغان ئەسەبلىرى ئەسلىگە كەلگەندىن كېيىن خېلى يېنىكلىشىپ قالغاندەك بولدى. بىراق، ئويىنىشنىڭ ئۆزىدىن يىرىم ھەسسە چوڭلۇقى يۈرىكىنى تاتىلاپ، ئىچىدە نىمىدۇر بىر نەرسە ئۇنى رەھىمسىز ئەيىپلىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ، بۇ ئىش ئىككىنچى تەكرارلانمايدۇ، دەپ ۋەدە قىلىپ ئىچىدىكى ھېلىقى رەھىمسىز سوتچىنى ئالدىدى. بىراق سەھرا تۇرمۇشىدىكى بىر خىللىق، ئادەمدە ئاللىنىمىگە ئىنتىلدۈرىدىغان، مەڭگۈ قانائەتلەنمەيدىغان ۋەسۋەسە ئويغۇتۇپ، زېرىكىش جانغا تەككەچكە، ئىچ پۇشقى ئۇنى ھەر كويغا سالاتتى. خېلى تىرىشچانلىقلاردىن كېينمۇ بىرەر ئۆزىگە مۇناسىپ ياشتىكى ئويناش تاپالمىغاندىن كېيىن، يەنە باش كۆتەرگەن، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئاۋالقىدىنمۇ كۈچلۈك، ئاۋالقىغا قارىغاندا كونكرىت سىغىنىش مەزمۇنلىرىغا ئىگە ئىستەكلەرگە بەس كېلەلمەي، ۋەدىسىگە خىلاپ ھالدا ھېلىقى ئايالنىڭ يېنىغا كىرىشكە مەجبۇر بولدى.

ئۇنىڭ خىيالىدا ھامان بىرلا مۇۋاپىق نامزات باردى. ئۇ ئەخەتقارىنىڭ ئايالىدى. ئەمما بۇ خۇشپۇراق گۈل بەكرەك تىكەنلىك بولغاچقا بەھرىمەن بولۇشنىڭ ئىلاجى يوقىدى. ۋىجدانى ئۇنى رەھىمسىز ئەيپلەپ تۇراتتى. تېخىمۇ ئېنىقراقى ئەخەتقارىنىڭ يانپېشىدا پۇلاڭلاپ تۇرىدىغان يېڭىسار پىچىقى تېخىمۇ زور چەكلەش كۈچىگە ئىگە ئىدى.

بىر كۈنى ئۇ باغدا تەرەت سۇندۇرۇپ ئۇزۇنغىچە ئىشتىنىنى ئەتكۈسى كەلمەي ھاڭۋېقىپ تۇراتتى، يېقىنلا يەردە شىلدىرلاش بولۇپ قالدى. ئۇ ئىتتىك ئىشتىنىنى كۆتۈرۈپ، چوڭ ئۆرۈكنىڭ غولىنى دالدا قىلىپ قارىۋىدى، دەل ئاشۇ جۇۋان — دەل شۇ مۇۋاپىق نامزات بىدىلىكتە ئولتۇرغانىكەن. ئۇ ئۆزىنى تولىمۇ تەستە تۇتۇپ قاراپ تۇرىۋىدى، پۈتى بىر شاخنى مىدىرلىتىۋەتكەنمۇ، شاراقلاش بىلەن تەڭلا جۇۋان ئىشتىنىنى كۆتۈرۈپ چۆچۈپ تۇرۇپ كەتتى.

— قىلىقسىز! — دېدى قىزىرىپ كەتكەن ئايال ھەم ئىتتىك ئارقىسىغا ئۆرۈلۈپ ئىشتانىنى ئېتىپ، كۆينىكىنىڭ ئېتىكىنى چۇشۇرىۋېتىپ يۈگرىگەنچە چىقىپ كەتتى.

مۇھەممەتتۇرسۇن قورقۇپ ئۆلەيلا دېدى. جان ۋەسۋەسىسى ھەممىنى بېسىپ چۈشكەچكە بايا كۆرگەنلىرىنى ئويلاپ ھوزۇرلانغۇسىمۇ كەلمەي، بۇ ئىشنى ئۈچىنچى بىرى كۆرۈپ قالغان بولسا قانداق قىلارمەن، ئۇ ئەخەت قارىغا ئېيتىپ قويارمۇ، دەپ ئويلاپ، ھېلىقى چۈچىلىق غىلاپتا پۇلاڭلاپ تۇرىدىغان يېڭىسار پىچىقىنى كۆز ئالدىدىن نېرى قىلالماي قالدى. ئۇ بۇ يەردىن قېچىپ كېتەي دېسە سەۋەپىنىڭ تايىنى يوق، ھويلىغا چىقاي دېسە ھېلىقى پىچاق...

ئاخىرى كەچتە ئۇنى تاماققا چاقىرىپ ھېچيەردىن تاپالمىغان ئەخەت قارى، ئۇنى باغدىن تاپقانغىچە ھېلىقى ئورنىدىلا تۇردى.

— نېمە بولدۇڭ؟ تاتىرىپ كېتىپسەنغۇ؟

— كۆڭلۈم بۇزۇلۇپلا تۇرىدۇ... — ئۇ ئەمدىلا تولۇق خاتىرجەم بولغانىدى.

— نېمىگە؟

— مېنىڭ كۆڭلىرىم مۇشۇنداقلا ئۆتۈپ كېتىۋېرەمدۇ، بىرە ئىشنىڭ پېشىنى تۇتماي مۇشۇنداقلا ئۆتەمەنمۇ، دەيمىنا... شۇلانى ئويلاپ - زە، روھىم چۈشۈپ شۇ...

ئۇ ئەخەت قارىنىڭ بايىقى ئىشلاردىن بىخەۋەرلىكىنى بىلگەندىن كېيىن كۆپ يېنىكلەپ كەتكەنىدى.

دېمىسىمۇ بۇ مەزگىلدە ئۇنىڭ كۆڭلى تەس، دەل ئۆزى دېگەندەك ئىدى. ئوقۇغۇچىلار بەزىدە كېلىپ، بەزىدە كەلمەيتى. بەزىدە ئىككىسى، بەزىدە تۆرتى كېلەتتى. ئېنىقكى، بۇ باللار ئۆيدە ئىش ئېغىر كەلگەندە مەكتەپكە بارىمەن، دەپ غەلۋە قىلىپ، ئىشتىن قۇتۇلاتتى. ئۇلار يادىغا ئالمىسا ئاتا ئانىسى ھەرگىز خىيالىغا كەلتۈرمەيتى. شۇڭا بۇ ئىش ئانچە ئۇزۇنغا قالماي سۇغا چىلىشىدىغاندەك قىلىپ تۇراتتى.

كىشىنىڭ ئىچىنى سىقىدىغان زېرىكىشلىك قىش پەسلى، ئۇيقۇسىزلار، بويتاقلار، كەمبىغەللەر ئۈچۈن ئۆمۈردىنمۇ ئۇزاق بىلىنىدىغان قىش كېچىلىرى باشلاندى. سىرتلارغا چىقىش ئاز بولاتتى. ئۆيدە قاملىپ ئولتۇرۇش تولىمۇ ئازاپلىق ئىدى. ئوقۇغۇچىلار پۈتۈنلەي كەلمەي قويغاچقا ئۇ ئەمدى پەقەت ئەخەت قارىغا «ئىلىم ئۆگىتىش» بىلەنلا چەكلەندى. ئوقۇغۇچىلار ئۈچۈن ئوقۇشنى باھانە قىلىپ قاچىدىغان ئەمگەك بولمىغاچقا ئۇلار سەندەلگە پۈتىنى تىقىپ يوتقانغا ئورىنىپ ئولتۇرۇپ چۆچەك ئېيتىششنى كۆڭۈللۈكرەك ھىساپلىغان بولسا كېرەك... ئۇ ئەخەت قارىنى ئۆزىدىكى «يېڭى - يېڭى بىلىم غەزىنىلىرى»گە قىزىقتۇرۇپ تۇرۇش، ئەڭ ئاخىرقى ئىخلاسمىنىنى بولسىمۇ ئۆزىدىن بىزار قىلىۋەتمەسلىك ئۈچۈن داموللىدىن ئاڭلىۋالغان كەلگۈسى دۇنيا ھەققىدىكى ئاجايىپ گۈزەل تەسەۋۋۇرلارنى تېخىمۇ بېيىتىپ، قىزىق تەركىپلەر بىلەن ئەپسانىۋىلاشتۇرۇپ سۆزلەپ بېرەتتى. بۇلارغا ئەخەت قارى زادىلا ئىشەنمەيتى. ئەمما زېرىكىشتىن كۆرە مۇشۇنداق «چۆچەك»لەرنى ئاڭلاپ ئولتۇرۇش ھەرھالدا كۆڭۈللۈكرەك ئىدى - دە!

مەھەللىنىڭ ياشلىرى بىر كۈنى ئوتۇنغا چىقىدۇشتى. تەييارلىقلىق بىلەن كۈن ئۆتكۈزىۋاتقان مۇھەممەتتۇرسۇن نان بىرىۋاتقان ئائىلە ئۈچۈن بىر ئىش قىلىپ بەرمەكچى، يەنە بىر تەرەپتىن كەڭ دالادا بىر نەچچە كۈن نەپەسلىنىپ، سىقىلىپ قورۇلۇپ كەتكەن يۈرىكىنى يېيىلدۇرۇش ئۈچۈن ئوتۇنغا بىللە بېرىشقا چىقىدۇندى. دېمىسىمۇ ئۇ ھازىر بەكلا خۇدۇكسىرەپ، يىگەن - ئىچكىنى زەھەر بولۇپ تۇيۇلىۋاتاتتى. ھەممە كىشىنىڭ كۆزىگە سەت كۆرۈنۈپ قالغاندەك گۇمانسىراپلا يۈرەتتى. بىرەرسى پىچىرلىشىۋاتقان بولسا، ئۇنىڭ كېلىشى بىلەن گەپلىرى توختاپ قالغان بولسا ئۇ ھامان ئاچچىق يۇتۇپ ئازاپلىنىپ كېتەتتى. «ھەقىچان بۇلار مېنىڭ گېپىمنى قىلىشىۋاتىدۇ. تازىمۇ ئېشەكنىڭ تاپىدەك بىر نېمىكەن، دېيىشىۋاتقاندۇ، تايىنلىق» دېگەنلەرنى ئويلاپ كېتەتتى. بۇنداق چاغلاردا ئۇ ئانىسىنىڭ تۇققانلىرى

بار سەھراغا كېتىپ، ئانىسىنىڭ تۇققانلىرىنىڭكىدە پاناھلانغۇسى كېلەتتى. ئەمما ئۇ يەردىن ھاقارەت ۋە ئاھانەت ئىچىدە ئايرىلغان دەملىرى يادىغا يەتكەن ھامان يۈركى ئېچىشىپ كېتەتتى. شۇ ھاقارەتنى يەنە ئاڭلاشتىن كۆرە خەقنىڭ يۇرتىدا خارۇ - زار ياشىغىنى ياخشىراق ئەمەسمۇ؟! ئۇنىڭ ئۈچۈن تۇيۇقسىزلا كەلگەن قىش ئۇنى تېخىمۇ بىچارە قىلىپ قويغانىدى. ئۇنىڭ شەلكەمەن دەپ سەھرالىقلاردىن ئۆزىنى ئۈستۈن تۇتىدىغان ئۈستۈنلۈك تۇيغۇسى بىلەن قېرىشقاندەك، ئۇنى سەھرالىقلار ئالدىدا تېخىمۇ يەرگە ئۇرۇۋەتكەنىدى: ئۇنىڭ قىشقا ھېچقانداق تەييارلىقى يوقىدى، قىشلىق قېلىن كىيىمى بولمىغاچقا ئۆزىدىنمۇ نامرات سەھرالىقلار ئۇنىڭغا ئىچ ئاغرىتىپ بۇلتۇرقى ئەسكى - تۈسكىلىرىنى بېرىشكەنىدى. ئۇنىڭ كىشىلىك غورۇرى بۇنىڭدىن چەكسىز ھاقارەت ھېس قىلسىمۇ، رەھىمسىز رىياللىق ئۇنىڭ چوڭچىلىقىنى سۇندۇرۇپ، يەنچىپ تاشلىغانىدى. غورۇر — مەۋھۇم بولغىنى بىلەن، سوغۇق — رىيال، كونكرېت ئىدى! ئەخەت قارىنىڭ ئىلگىركى پاختىلىق تونىنى كەيگىنىدە ئۇ ئەنە شۇنداق روھ ۋە رىياللىقتىن ئىبارەت ئىككى تاشنىڭ ئارىسىدا تازىمۇ قىينالدى. تونىنىڭ كونىلىقىدىن باشقا ئۇنىڭ كالتە ۋە تار كېلىشى ئۇنى بەكمۇ كۈلكىلىك كۆرسىتەتتى... ئائىلىدە قىلىدىغان ئىشى بولمىغاچقا باشقىلارنىڭ ئىشىغا يۈتلىشىپ، ئارتۇقچىلا بىلىنىپ قالغان، تولا ئويلىنىشتىن نېرۋىسىمۇ ئاجىزلاپ كەتكەنىدى. باپكارلىق دۆكىنىغىمۇ پەقەت قولاشمىغان خوشامەت بىلەن چىقاتتى. ئەمما ھۈنەرگە كۆڭۈل قويمىغاچقا ھېچنېمە ئۆگىنەلمىدى. ئۇ دەسلەپكى چاغلاردا بۇ ئىشنى تۆۋەن تەبىقە كىشىلىرىگە خاس پەس ئىشلار دەپ قارىغاچقا كۆڭۈل قويمىغانىدى. گەرچە بۇ قارىشىنى ئوچۇق ئىپلان قىلمىغان، كۆڭلىدە ئۆزىمۇ بۇنداق قارىشىنى ئېتىراپ قىلمايدىغان(ساختا كەمتەرلىك بىلەن) بولسىمۇ، بەربىر شۇنداق قارايتى. بارا - بارا «ئاتتىن چۈشكەن»دە بولسا ئاۋال پەيدا قىلىپ قويغان قاتمال ۋەزىيىتى ئۆزگە پۈتلاش بولۇپ قالدى. ئۇ ھامان مەن نى - نى ئىشلارنى قىلىش ئۈچۈن يارىتىلغان، ئەرزىمىگەن ئىشلار بىلەن باغلىنىپ قالماسلىقىم كېرەك، دەپ ئۆز ئۆزىنى ئاۋۇندۇراتتى. براق، بۇ نى - نى ئىشلارنى قىلغۇچى «ئۇلۇغ ئەرباب» ئۆزى ياراتمايدىغان ئادەملەرنىڭ قولىغا قاراشلىق ئىدى. ئەمەلىيەتتە دىلىدىن خاھلاپ كەتمىسىمۇ، ئازراق بولسىمۇ ئەپۇغا ئېرىشىش نىيىتىدە تۆۋەندىكى كىشىلەرنىڭ تىرىكچىلىك پائالىيىتىگە قىزىقىپ قالغان قىياپەتتە ئوتۇنغا جابدۇپ، قوشنىلاردىن

لاپقۇت ئۇچۇن سورىۋېلىنغان ئىشەكنى مىنىپ ياشلار بىلەن يۈرۈپ كەتكىنىدە دەسلەپ تولىمۇ كۆڭۈلسىز ماڭىدى، خورلۇق ھېس قىلدى. كەڭ دالاغا چىققاندىن كېيىن سەل ئىچىلىپ، ئۆزىنى كۆرسىتىشكە، گەپدانلىق قىلىشقا، سەھرالىقلارنى مەسخىرە قىلىدىغان لەتىپىلەرنى ئېيتىشقا باشلىدى. كېيىن يەنە بۇ يىگىتلەرنىڭ تۈپراقتەك پاك ئىكەنلىكىدىن تەسىرلىنىپ، تېمىنى ئۆزگەرتىپ، ئۆزى بىلگەن ۋە باشقىلارغا بىلدۈرمەكچى بولغان نەرسىلەر ھەققىدە — ئىنقىلاپ، ھۆرلۈك ۋاھاكازالار ھەققىدە قىزغىن سۆزلەپ كەتتى.

بۇرۇن بىر ئوتۇنچى بولغانىكەنمىش، ئۆمۈر بويى ئوتۇنچىلىق قىلىپ، ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا خۇداغا نىدا قىلىپ: «خۇدا! خۇدا دېگەن بەندەڭنى ئوتۇنچى قىلمىغايسەن» دەپتىكەنمىش، شۇنىڭغا ئوخشاش مۇھەممەتتۇرسۇن گەرچە ناھايىتى قىينالغان بولسىمۇ، ئائىلىدە، ياشلار ئارىسىدا قايتىدىن ھۆرمىتىنى تاپقاندەك بولۇپ قالدى. شۇڭلاشقا ئوتۇنغا ھەر قېتىمدىلا باردى. ئۇ ياشلارغا سۆزلەش جەريانىدا ئۆزىمۇ يۈرىكىگە قايتىدىن ئوت تۇتاشقاندەك بولۇپ قالاتتى. ياش ھەمراھلىرىغا قىلغان تەبلىغ - تەرغىباتلىرىدىن ئۆزىمۇ ھاياجانغا كېلىپ، قەلبىدە ئۇلۇغلۇق باش كۆتەرگەندەك، ئەمدى ھەقىقەتەنمۇ نى - نى ئىشلارنى قىلىشقا چامىسى يېتىدىغان بولۇپ قالغاندەك ئۆزىنى جەسۇر ھېس قىلىپ قالاتتى. قەلبى پاكلىنىپ قالغاندەك بولاتتى. گۇناھلىرىدىن قاتتىق نومۇس قىلىش، قورقۇش ھېس قىلىش بىلەن ئىچ - ئىچىدىن تووا قىلاتتى. ئۇستازىنىڭ ئەجرىنى ئاقلاشقا بەل باغلايتى. ئۇ ئۇستازىدىن ئۆگەنگەن سىياسىي تېمىلاردا سۆزلەشكە باشلىسا، بارا - بارا قىزىپ، ئۆزىمۇ سەزمىگەن ھالدا باشقىچە ئادەمگە، سۆيۈملۈك ھەم ئۇلۇغ ئادەمگە، ھۆرمەتكە لايىق موللىغا ئايلىنىپ قالاتتى. ئەمما ئۇنىڭ پىسخىكىسى يېتىمچىلىكتە، سەرگەردانلىقتا شەكىللەنگەچكە يەنىلا سەرگەردانلارچە قوپاللىق، قىلىقسىزلىق... ئاساسىي ئورۇنغا ئۆتۈپ، قىزىپ سۆزلىگەندە قازانغان ھۆرمىتىنى ساقلىيالمايتى(يۇخرالار بۇنداق خاراكتېرنى «ھۆرمىتىنى سېتىپ يەيدىغان»دەپ تەرىپلىشىدۇ).

ئوتۇنچىلىقنىڭ باشلىنىشى، ئۇنىڭ جاپاسى بولۇش بىلەن بىرگە كەڭ دالادىكى ئەركىن نەپەس، ئەمگەك قىلىپ ھالال يېگەن نانىنىڭ لەززىتىنىڭ بولۇشى ئۇنى خېلى خوپ ئۆزگەرتكەندى. ئۇ جاپاغا چىداش، قىيىن سىناقلارغا، ئازاپ - ئوقۇبەتلەرگە ئۆزىنى تەييارلاش نىيىتىگە كەلگەن بولۇپ، ئۇ ئۆزىنى

قىينىچىلىقلارغا چىداشقا كۆندۈرمەكچىدى. بۇنىڭ يەنە بىر ياخشى يېرى ئۇچ كۈنلۈك جاپالىق مۇساپە جەريانىدا بىمەنە خىياللاردىن، گۇناھ ئۆتكۈزۈش پۇرسىتى ۋە ۋەسۋەسىسىدىن قۇتۇلۇپ قالاتتى. كەلگەن كۈنى ھېرىپ كەلگەچكە ئېزىلىپ ئۇخلايتى...

بىراق، ئېشەكنىڭ لاپقۇتى قوشنىغا كەلگەندە ئۇ يەنە بىر نەچچە كۈن خىيال بىلەن يۈرەتتى. ئەمدى ئۇ قايتىدىن پۇت تىرەپ تۇرۇش زېمىنىگە ئىگە بولغاندەك ئېشەنچ پەيدا قىلىپ قالغاچقا ئەخەت قارىنىڭ چۈچلىق غىلاپتا ئېسىلىپ تۇرىدىغان پىچىقى توغرىسىدىكى ۋەھىمىلەردىن خالى بولۇپ قالغاندى. شۇڭلاشقا پات - پاتلا نىيىتى بۇزۇلۇپ تۇراتتى. ئەمما ئۆزىنى كۈچ بىلەن بېسىپ، خىيال بىلەنلا چەكلىنەتتى. چۈنكى، ھەرقانداق يامان خىيالمۇ ئادەمنى دار ئالدىغا ئاپارمايتى. جاۋاپكارلىقتىن خالى ئىدى. خىيالىدا پۈتۈن بىر ئەلنىڭ خەلقىنى قىرىۋەتسەڭمۇ ھېچكىم سېنى قاتىل دېمەيدىغان گەپ. شۇڭا ئۇ ھېلىقى چاغدا باغدا كۆرۈپ قالغانلىرىنى قايتىدىن كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ، خۇددى يۈتتۈەتكەن نەرسىنى قايتىدىن ياندۇرۇپ كۆشكەندەك، لەززەتلىنىپ ئەسلەيتى.

ھەم ئەمگەك، ھەم دەخلىسىز خىيال، ھەم سۆزىگە ئىخلاس بىلەن قۇلاق سالىدىغان بىر توپ سادىدە دوستلار ئارىسىدا ئۇ قايتىدىن ھاياتى كۈچ تاپتى. كۈنلىرى خېلى كۆڭۈللۈك ئۆتۈشكە باشلىغاندى. ئۇنى بىردىن - بىر قىيناپ تۇرىدىغان نەرسە ھېلىقى قوشنا ئاياللىنىڭ ئۆيىگە چىقىپ كىرگەندىن كېيىنكى پۇشايمان ھىسسى ئىدى. چىقىدىغان چاغدا بىر نەچچە كۈن شەيتىنىغا ھاي بېرەتتى. بىراق، بولالمىغاندا چىقاتتى. شۇندىن كېيىن بىر نەچچە ۋاخ خاموش، «چۈشۈن يەۋالغاندەك» كەيپىياتتا يۈرەتتى...

يەتتىنچى باپ

قەشقەرىيەلىكلەردە ۋەتەنپەرۋەرلىك تۇيغۇسى ئىنتايىن ئاجىز. ئۇلار كۆز ئالدىدىكى بىردەملىك خاتىرجەملىكنى دەپ، دۈشمەنلىرىگە خىزمەت قىلىشتىن يانمايدۇ.

— ئا.ن. كوروۋپاتكىن: «قەشقەرىيە»

1

باھار كەلدى. تەبىئەتكە ھۆسن، كىلىماتقا ىلىلىقلىق، ھاۋاغىمۇ ئۆزگىچە خاس پۇراق بەردى. باھارنىڭ ئۆزگىچە پۇرىقى، جان ـ جانىۋارلارنىڭ ئويغىنىشى، مىڭ تۈرلۈك چېچەكلەرنىڭ ئېچىلىشى بىلەن ئارىلىشىپ، ئۆزگىچە تۈس ئالاتتى.

باھار كەلدى. تەبىئەتكە ھۆسن، كىلىماتقا ىلىلىقلىق، ھاۋاغىمۇ ئۆزگىچە خاس پۇراق بەردى. باھارنىڭ ئۆزگىچە پۇرىقى، جان ـ جانۋارلارنىڭ ئۇچەكلەردىن چىقىپ ھايات پائالىيەتلىرىنى باشلىشى كىشىگە يېڭى ھەم ئۆزگىچە تۇيىلاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈنمىكىن، مۇھەممەتتۇرسۇننىڭ تومۇرلىرىدا جۇشقۇن بىر خىل قان ئېقىۋاتقاندەك، ئۆزى قۇشتەك يېنىكلەپ، كەيپىمۇ ياخشىلىنىپ قالغاندەك بىلىنەتتى. ئۇنىڭ يوقسۇزلۇقى — تايانچى، بايلىقى، ئائىلىسى بولماسلىقى ئىلگىرى ئۇنى غېرىپسىندىرغان بولسا، ئەمدى ئۇنىڭغا «ئېشەكنى يوق موللامنىڭ قولىقى تىنچ» دېگەندەك يېنىكلىك بېرىدىغان بولۇپ قالدى. تارتىشىدىغان نەرسىسىنىڭ يوقلىقىدىنمىكىن ھەمىشە ھەسەتكە ئوخشاپ كېتىدىغان غەلىتە يامان خىياللار كۆڭلىدىن كېچەتتى: قاتتىق يەر تەۋرەشنى، پۈتۈن دۇنيانى كومپەيكۇم قىلىۋېتىپ، دۆلەتمەنلەر بىلەن يوقسۇللارنى ئوخشاش قىلىپ قويۇشنى، شۇنىڭ بىلەن قايتا گۈللىنىش باسقۇچىدا ئۆزىنىڭمۇ بايلاردىن بولۇپ قېلىشىنى ياكى بولمىسا بۇنداق مەنىسىز، قەدىر ـ قىممەتسىز ياشىغاندىن كۆرە ئاشۇ بالايى ـ ئاپەت تۈپەيلى ئۆلۈپ كېتىشنى ئويلايتى. ئىشقىلىپ بىر خىلدا ئۆتىدىغان زېرىكىشلىك تىنچ ھاياتىن جېنىغا تەككەندەك، بەزىدە قاتتىق جەڭ ـ جېدەل، ئۇرۇش ـ يېغىلىق بولۇشىنى تىلەيتى. ئەنە شۇنداق پەۋقۇلئاددە بىر ئىشلار يۈز بەرگەن پەۋقۇلئاددە دەۋردىلا كۆرەش قايناملىرىدا ئۆزىنى كۆرسىتەلىشى، قەھرىمانلىقى بىلەن ماختانغۇسى كېلەتتى. ئۇنىڭسىز بۇنداق تىنچ ۋەزىيەتتە ئۇنىڭ ماختانغۇدەك ھېچنېمىسى

بولمايتى، ئۆزىنى كۆرسىتىش پۇرسىتىمۇ بولمايتى. ۋاھالەنكى، ئۇنىڭ يۈرىكىدە ئەسەبىي شان - شەرەپ تۇيغۇسى — شۆھرەتپەرەسلىك تۇيغۇسى باردى. ئۇ ھېلىقى ئۆزى ئىنتىلگەن، ئەمما يېتەلمىگەن قىزلارغا، ئاياللارغا ئۆزىنى تونۇتۇپ قويمىسا بولمايتتى، ئەلەم بولاتتى. ئۇنىدىن كۆرە ئۆلگىنى ياخشى ئەمەسمۇ؟!

ئۇ ئەنە شۇنداق ئىچ پۇشقى ئىچىدە كۆچەت قويۇش ۋە باشقا ئەتىيازلىق تېرىلغۇ ئىشلىرىنى ئەخەت قارىغا ياردەملىشىپ ئىشلەش بىلەن ئۆتكۈزدى. قوناق تېرىلىپ بولغان مەزگىلدە قەشقەر تەرەپتىن غەلىتە خەۋەرلەر كېلىشكە باشلىدى.

— پۈتۈن قەشقەر شەھرى ئاياقئا تۇرۇپتۇ، دارىنلا توساماي قاپتىمىش، — دېيىشەتتى ئۇزۇن قۇلاقلار.

— شەھەرگە يېقىن سەرانىڭ دىخانلىرىمۇ بامىش، چېرىكلىنىڭ مىلتىقلىرىنى تارتىۋاپتۇمىش، ئاندىن قاتتىق ئېتىشىپتۇ...

بۇ خەۋەر مۇھەممەتتۇرسۇننىڭ ئاررۇسىغا مۇۋاپىق كەلدى. ئۇنىڭمۇ بىر مىلتىققا ئېرىشكۈسى، شۇنىڭ بىلەن ئاجايىپ قەھرىمانلىق داستانلىرىنى ياراتقۇسى كېلەتتى. بىراق، ئۇنىڭ شۆھرەتپەرەست تۇيغۇسى ئاددىي ئەسكەر بولۇپ، باشقا ئاددىي دېھقان ياكى ھۆنەۋەننىڭ قوماندىسىغا بويسۇنۇشقا يول قويمايتى. شۇڭا ئۇ قوزغىلاڭغا بىر توپ پىدائىلارنى تەشكىللەپ بېرىپ قوشۇلغۇسى، مۇشۇنىڭ خاسىيىتىدە ئۆزىمۇ رەھبەرلەردىن بىرى بولۇپ قېلىش نىيىتىدە بولدى.

— مەھەللىنىڭ ياش باللىرىنى يىغ، ئەخەت قارى، — دېدى ئۇ شۇڭا ھاياجان بىلەن، — غازات قىلىشنىڭ ۋاقتى كەلگەن ئوخشايدۇ. ئوغۇل بالا دېگەننى جەڭگە يارىتىدۇ. بىر توپ بولۇپ بېرىپ سەپكە قوشۇلايلى. ھەقچان ئۆلارنىڭ باشلىقى بىر ساۋاتسىز تومپاي، دېگىنە، ئاستا - ئاستا ئۆزىمىز ھەممىنى قولىمىزغا ئالىمىز.

بىراق، ئەخەت قارى ئىككىلىنىپ قالدى. بۇ ئىشتىن قانچىلىك نەتىجە چىقار؟ تېنچ ھاياتقا ئۆگىنىپ قالغان كۆڭۈل، بارىغا شۈكرى قىلاتتىكى، ھەرگىزمۇ يوغىنىغا ئېرىشىمەن دەپ كىچىككىدىنىمۇ قۇرۇق قېلىشقا تەۋەككۈل قىلالمايتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە بالىسىدىن ئەنسىرەپلا تۇرىدىغان، بىچارىلارچە ياشاشقا ئۆگەنگەن، بۇنداق ياشاشنىڭ قۇللۇق ياكى ھۆرلۈك بولىدىغانلىقىنى، ئادەملەر قانداق ئەۋزەللىكلەرگە ئېرىششى لازىملىقىنى ئويلاپمۇ كۆرمەي ياشاشقا ئادەتلىنىپ قالغان ئاتا - ئانىسىمۇ ئۇنىڭغا كۆز قۇلاق بولۇپلا تۇراتتى.

— ھەرگىز مالىماتاڭ گەپ - سۆزلەرگە ئارىلاشما. قوڭاڭنى قىسىپ سىڭگەن

نىنىڭكى يە. «ئاكاڭ كىمنى ئالسا يەڭگەڭ شۇ». كىم دارىن بولسا بىزنىڭ ھاكىمىمىز شۇ، بۇ ئۇلىنىڭ ئۆز ئىشى. ھامىنى سەن بولالمايسەن. بۇ سەندەك، مەندەكلەرنىڭ قولىدىن كەلمەيدۇ، — دەپ تاپىلاپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭچە كىمنىڭ ھۆكۈمران بولىشى ئۇلار ئويلاپ ئولتۇرىدىغان ئىش ئەمەسىدى.

كۆپ ئۆتمەي قەشقەردىكى بۇ تويىلاڭنى كۆتۈرگۈچىلەر ھۆنەرۋەنلەر ۋە دىھقانلار ئىكەنلىكى، ئۇلارنىڭ باش سەردارى ئارىپ «كۆكەمە» ئىكەنلىكى ھەققىدە ئىشەنچلىك خەۋەر كېلىپ قالدى. بۇ ھال مۇھەممەتتۇرسۇندا ئىنقىلاپقا ئىشتىراك قىلىش قىزغىنلىقىنى ئاشۇرىۋەتتى. ئارىپنىڭ باش بولىشى ئۇنىڭغا قانداقتۇر غۇۋا ئۈمىد بېغىشلىغان بولۇپ، بۇنداق ساۋاتسىزلاردىن «رول»نى ئېلىۋېلىش ئانچە تەس ئەمەسىدى.

— ئويلاپ باقە، ئەخەت قارى، ئارىپ دېگەن قانچىلىك ئادەم؟ — دېدى مۇھەممەتتۇرسۇن ئىچى قايناپ، بوغۇلۇپ، — ئارىپ بىر قوشۇنغا باش بولۇپ دارىنلار بىلەن سوقۇشسا، بىز - زە خوتۇن كىشىدەك كۇلۇڭدىن چىقالماي ئولتۇرساق، ... بىزلا بىرىپ قوشۇلساقۋاغۇ، ئارىپ كۆكەمىگە قىلغۇدەك ئىش قالمايدۇ. بىز با يەردە ئۇنىڭغا نىمە؟...

بىراق، ئەخەت قارىنىڭ ئۆيىدىكىلەر ئۇنى نازارەت قىلىپ، نەسىھەت قىلىپ، ئاگاھلاندۇرۇپ ئۇنىڭ يۈرىكىنى ئېغىتىپ تۇراتتى. قەتئىي نىيەتكە كەلگەن مۇھەممەتتۇرسۇن ئۇتۇنچى دوستلىرىنىڭ قايسى ئۇچراشسا لاپ ۋە تەشۋىقاتلارنى بىرلەشتۈرۈپ سۆزلەپلا تۇردى. ئۇنىڭ سۆزلىرىدىكى كەلگۈسىنىڭ پارلاق مەنزىرىسى، تەسىرلىك سۆزلەرنىڭ سېھرىي قۇۋۋىتى ھەرھالدا رول ئويناشقا باشلىدى. ياشلار سەل قىزىپ قالدى. لېكىن ئۇلار ئۆز يۈرتلىقى بولغان ئەخەت قارىغا ئاسانراق ئىشىنەتتى ھەم ئەگىشەتتى. شۇڭا ئەخەت قارىغا قىلىنىدىغان تەشۋىقات ھۇجۇمىنى تېخىمۇ كۈچەيتتى.

ياش يۈرەك ھامان يېڭىلىققا بەكرەك يېقىن بولىدۇ. تەۋەككۈلچىلىك روھىغا باي بولىدۇ. ئاخىرى ئۇلار جەمئىي ئون ئىككى ياش يىگىت ئىنقىلاپقا قوشۇلۇش پىكرىگە كېلىپ ئۆزئارا ۋەدە قىلىشتى.

تەقدىرنىڭ چاقچىقىمۇ قانداق، شۇ كۈنلەردە ئۇلارنىڭ يېزىسىغا پەيزىۋات ناھىيىلىك يامۇلدىن ئون بەش چېرىك ئالۋاڭ سوپلەپ، بويۇنتاۋلىق قىلغانلارغا پەش - پوپۇزا قىلىپ، راستىن قارشى چىقماقچى بولغانلارنى يامۇلغا ئېلىپ كەتكىلى

كەلگەن بولۇپ، شۇ يەردىكى بىر باينىڭ ئۆيىگە چۈشتى. ئۇلار يېزىمۇ - يېزا ئارىلاپ، نەپسىنى تويغۇزۇپ يۈرۈشكەچكە، ناھىيىدىن چىققىلىمۇ ئون كۈنچە بولۇپ قالغانىدى. ئۇلارنىڭ باشلىقى ئاتلىق، قالغىنى پىيادە، ئارىسىدا قۇمۇل تەرەپلىك ئۇيغۇر ئەسكەردىن بىرسى باردى. ئۇ قوشۇمچە تىلماچلىق ۋەزىپىسىنىمۇ قىلاتتى.

مۇھەممەتتۇرسۇن، ئەخەت قارىلار بىر ئامال قىلىپ ئۇلارنىڭ قوراللىرىنى تارتىۋېلىپ، ئاندىن تويقا قوشۇلۇش نىيىتىگە كەلدى. ئۇلار قانداق قىلىش ھەققىدە كۆپ مەسلىھەت قىلدى. ئاخىرى مۇھەممەتتۇرسۇن مۇنداق دېدى:

— ئۇلارنىڭ ئارىسىغا بىر ئايغاقچىمىزنى چىگۈزەيلى، ئاندىن ئەھۋاللانى شۇنىڭدىن ئاڭلاپ تۇرۇپ ئامال تاپارمىز.

— كىمنى چىگۈزىمىز؟ ھەيدەپ چىقامامدۇ؟ يا بوممىسا گۇمانلىنىپ ئېتىۋەتسە كۆرۈك!

— بايكامنىڭ ئۆيىگە كىم قوشنا؟ يا بوممىسا كىمنىڭ ئۆيى ئەڭ يېقىن؟

— نېمە قىلىسەن؟ مانا مېنىڭ ئۆيۈم ئەڭ يېقىن.

— ھەببەللى، سەن چىسەڭ گۇمانلانمايدۇ. بەلكىم، ئىش - كۈشلىرىگە قارىشىپ بېرىشكە دەپ قالامدۇ، تېخى.

— مېنى - زە، ئۆلۈمگە ئىتتەرمەكچىكەنسەن - دە؟

— ئۇنداق دەپ كەتمە، — دېدى ئەخەت قارى، — مەمەتتۇسۇن توغرا دەيدا، توغرا مەسلىھەت، بۇنىڭدىنمۇ ياخشىراق چارە يوق. ماقۇل دە.

ئۇ ماقۇل بولدى.

— سەن دەپ قالدىڭ، بوپتۇ، بېشىمغا كەلگەننى كۆرەمەن.

بۇ ھال مۇھەممەتتۇرسۇنغا يەنە ھار كەلدى. مۇشۇ كىچىككىنە توپ ئىچىدىمۇ بىرىنچى نويۇز بولالمايۋاتاتتى، شۇنداق بولسىمۇ ھازىرقى پەيتتە ئىچىدە بىلىشكە توغرا كېلەتتى.

— قىنى ئېيتە، ئۇ باينىڭ ئۆيىگە چىرىپ نىمىش قىلىدۇ؟ — دېدى ئەخەت قارى گويا مەسلىھەتچىسىنى بۇيرىغاندەك.

ئۇستى - ئۇستىلەپ غورۇرى ئازار يېگەن مۇھەممەتتۇرسۇن تۈكرىكىنى قاتتىق يۇتۇپ، سەل جىم تۇرىۋالغاندىن كېيىن:

— ئەگەر ئۇ شۇ ئۆيدىلەرنىڭ بىرە ئىشقا سېلىشىغا ئىلىشۋاسا بەك ياخشى بولىتى. شۇنداق بولاپ قاسا چېرىكلەرنىڭ قورالنى قەيەرگە قويغانلىقنى، نېمە

قىلغۇاتقىنىنى كۆرىۋېلىپ، قانداق چاغدا قول ساسا ئەڭ ئوبدان بولىشىنى بىزگە خەۋە قىسا ئىش ئوڭاي بولىتى.

— ھە، سەن خاتىرجەم بول، بايىنىڭ ئۆيىگە مېھمان كەسلا مېنى قارىشىپ بېرىشكە تولايدۇ. بۇ دو شۇنچە جىق ئادەمنى ئۆزى يالغۇز كۈتۈپ بولالامتى.

— راستىما؟ بەك ياخشى بولىدىغان بولدى. خۇدا، خۇدا! ئىشىمىزنى ئوڭ قىلغايسەن، بۇ بىر بىشارەت، باللا، ياخشى بىشارەت. خۇدانىڭ بىزگە نۇسرەت ئاتا قىلغۇسى كېلىۋاتامدۇ، نېمە؟ باللا، ئازراق مەجۈن تاپقىلى بولماسما؟

— نېمە قىلغىلى؟

— «مېھمان»لارنىڭ چېيىغا سېلىۋەتسە ئۇلا تازا مەس بولاپ، توڭگۈزدەك ئۇخلىسا بىز ئىشىمىزنى بەخۇدۇك پۈتتۈرۈپ، يولىمىزغا ماڭمامدۇق.

— بەللى، بەللى، تازا پەمىڭ با نېمىكەنسە، راسلام، — دېدى ئەخەت قارى، — كىم مەجۈن تاپالايدۇ؟ ھەممە ئىشىمىز خەتەرسىز پۈتتى...

— ئۇ ئىشنىمۇ ئاكاڭ قارىغايغا قويۇپ بېرىڭلا. مەجۈن دېگەن باي ئاكاڭنىڭ ئۆيىدە بومىسا يالاڭ تۆشلەر نېمە قىلىدۇ ئۇنى! مەن ئۆزەم توغرىلايمەن، مەن ھايت، دېگەندە گۈر قىلىپلا چىرىسلە، ئاۋۇلانى باغلاپ تاشلاپ مىلتىقلىرىنى ئېلىپ ماڭىمىز... — ئەمدى ئۇمۇ يولباشچىلىق تەلەپپۇزىدا سۆزلىگىلى تۇردى.

— ئەمسە سەن ماڭغىن.

— ماقۇل، خەۋىرىمنى كۈتۈڭلار.

— بىزنى شۇ ئۆينىڭ ئارقىسىدا، ئېغىلىدا، ئۆگزىسىدە دەپ ئويلاۋەر.

بۇ ئىش چاقچاقتەكلا باشلىنىپ چىڭىغا چىققىلى تۇرۇۋاتاتتى. ئەمەلىيەتتە ھەربىر كۆكرەكتە ئەنسىز دۈكۈلدەش، ھەربىر كاللىدا ھېساپسىز خىيال، قورقۇنچلۇق تەسەۋۋۇرلار كېزەتتى. ئەمەلىيەتتە ئۇلار يىگىتلىك غۇرۇرى بىلەنلا ئۆزلىرىنى بېسىپ، بىرىنچى بولۇپ قورققانلىقىنى ئىپادىلەشتىن ئۆزىنى تارتىشاتتى. ئەمما ھەممىسىنىڭ يۈرىكىدە بىرخىل قورقۇنچ، بىرخىل دەھشەت كېزەتتى. چۈنكى ئۇلارنىڭ ھەپىلەشمەكچى بولۇۋاتقىنى قورال، قان تۆكۈش، ھەتتا ئۆلۈم ئىدى! كىمكى شۇتاپ بىرىنچى بولۇپ، بەك قورقۇۋاتىمەن، بولدى قىلايلىچۇ، دېسىلا، ھەممىسىنىڭ يېلى چىقاتتى. پەقەت ھېچكىم بىرىنچى بولۇپ بۇنداق زەيپانە مىجەزلىكىنى ئاشكارىلاشنى خاھلىمايتى، خالاس. بەلكىم ئاخىرىمۇ بىر ئويۇندەكلا ئاخىرلىشار، شۇنداقتا قورقۇپ بولدى قىلغىنىم تازىمۇ ئەخمەقلىق بولمامدۇ،

دېگەندەك تەسەللىلەر ئۇلارنى تۇتۇپ تۇراتتى.
ئۇتنىڭ ئىچىدە كۆيگەندىن تېشىدا كۆيگەن يامان دېگەندەك، سىرتتىكىلەرگە ئەنە شۇنداق يامان بولۇۋاتقاندا، ئىچىدىكىسى ئۆز - ئۆزىگە سىرتتا بىر توپ دوستلىرىم بار، دېگەن ئىشەنچ بىلەن ئۆز - ئۆزىگە تەسەللى بېرىپ، ئىشنى ھەرھالدا كۆڭۈلدىكىدەك بېجىرىدى. قۇراللار بىر بۇلۇڭدا پىرامىدا شەكلىدە تۈپلاپ قويۇلغان بولۇپ، باشلىق ناگانى ئۇلارنىڭ تويىغا قوشماي، ئولتۇرغان يېرىدە يېنىغا قويۇپ ئولتۇرغانىدى. بىراق، ئۇلارنىڭ ھەممىسى چىلاندەك، گۈلدەك ئىزىلگەن مەجۇن كومۇلچىنى دەملەنگەن چايدا بىلەلمەيلا ئىچىۋەتكەن بولغاچقا ھەرقانداق ھۇشياردىنمۇ قورقۇشنىڭ ھاجىتى يوقىدى. ئارقا - ئارقىدىن ئىچىلگەن قىزىق چايدا ئاشقازاندىكى مەجۇن تازا ئۇبدان تارقاپ، نىرۋىلارنى ئۆز سەنمىگە دەسسىتىشكە باشلىدى. بىردەم كۈلۈشمەك بولغاندىن كېيىن جايى - جايىغا قىڭغىيىشتى.
سىرتتىكىلەر سىگنالنى ئاڭلاپ دەرھال ئۆيگە كىردى.
قورالنىڭ ھەممىسى پەگاھتىكى بۇلۇڭدا بولغاچقا ئۇلار بىردىن - بىردىن كۆتۈرۈپ، ئېشىپ قالغىنىنى جىنى باراقلىرى يەنە بىردىن ئېلىشتى. مۇھەممەتتۇرسۇن باشلىقنىڭ تاپانچىسىنى ئىزدەپ يۈرگەنىدى، ئۇنى ئاللىقاچان «كۆتكۈچى» يىگىت ئېلىپ بولغانىكەن. بىراق ئۇنى مۇھەممەتتۇرسۇنغا بەرمىدى.
— ھە، سەن بىزگە باشلىق بولغاندىكىن بۇنى سەن ئاس، — دېدى ئۇ تاپانچىنى ئەخەتقارىغا سۇنۇپ.
مۇھەممەتتۇرسۇن ئەلمىنى ئىچىگە يۇتۇپ مىلتىقنى مۈرىسىگە ئاستى.
— خوش، ماۋۇلانچۇ؟ — دېدى ئۇ ئەخەت قارىغا مەست - ئەلەس ھالدا خورەك تارتىۋاتقان چېرىكلەرنى كۆرسىتىپ.
— بۇلار ئۇخلاۋەسۇن، بىزمۇ يولىمىزغا مېڭىۋېرەيلى.
— دارىن، چېرىكلەرنى يوقىتىمىز دەپ قوزغالدۇق، ئەمدىزە، تەييالا تۇغان، چاڭگىلىمىزدىكى دۈشمەننى قويۇپ قەيەگە بېرىپ، كىم بىلەن ئېلىشىمىز؟ بىز ئۇنى يوقاتمىساق ئۇ بىزنى يوقۇتىدۇ.
— قولۇڭ باسا سەن ئاتە، بىز مېڭىۋېرەيلى. بىكادىن بىكا گۇناھىمىزنى ئېغىرلىتىپ نېمە قىلىمىز...
— شۇنى دەيمە، قانداق قول باردۇ؟ بىر جاننى... ئۇنىڭ ئۈستىگە ئادەم - دە،

خىتاي دېمەكلىك بىلەن... ياق، ياق! ماڭا قاسا توخۇنىمۇ ئۆتتۈرەمەيمەن! يەنە كېلىپ بۇ دېگەن ھۆكۈمەت ئادىمى تۇرسا...

مۇھەممەتتۇرسۇنمۇ لەسسىدە بولۇپ ئارقىسىغا داجىدى. چۈنكى ئۇنىڭدىمۇ بۇنداق جۈرئەت يوق ئىدى. ئەمما ئۇ بۇ بوشاڭلىقنىڭ، تەييار دۈشمەننى ئۆلتۈرمەي كېتىشنىڭ ئىنتايىن خاتا بولىدىغانلىقىنى بىلسىمۇ ئامال يوق ئىدى. ئەسلىدە ئۇ بۈيۈك پىلانلىرىنى بۇيرۇق بىلەن باشقىلارنىڭ قولى ئارقىلىق ئەمەلگە ئاشۇرماقچىدى. «ھەتتەڭەي، ئۇخلاۋاتقان ئادەمنى ئۆتتۈرەش توخا بوغۇزلىغاندىنمۇ ئاسانتى، ئوق ئېتىپ جاھاننى غالغۇيتىشنىڭمۇ ھاجىتى يوقتى. شىتىك بىلەن بىردىن ـ بىردىن سانجىپ چىقساڭلا بولاۋېرىتى... بۇندا بولغاندا باينىڭ ياسىداق مېمانخانىسى نېمە بوپ كېتە؟ زىلچىلا، يېكەندازلا قانغا بويىلىپ، ئۆيگە نەچچە ۋاي چىگىلى بومماس دەربىجىدە ژىن بۇراپ كېتە... ۋۇ...» مۇھەممەتتۇرسۇن تۈيۈقسىز سوغۇق تەككەندەك دىرىلدەپ كەتتى. ئاندىن سەل ئەقلىگە كېلىپ:

— ئەمىسە بىر ـ بىسگە چېتىپ باغلاپ قويىلى. بومىسا ھېلىلام ئويغىنىدۇ، ھايالدىمايلا ئىزىمىزغا چۈشىدۇ، باكا پايدىسى يوق. قىلغان ئىشىمىز تازىمۇ «سويما قوك»دەك ئىش بوممىسۇن.

— بۇ گېپىڭ خىلى جايىدا، — دېدى ئەخەت قارى. شۇنىڭ بىلەن باشقىلارمۇ ھەرىكەتكە كېلىپ چىرىكلەرنى باغلىغىلى تۇردى.

— بۇنى قوياپ تۇرۇڭلا، — دېدى «كۆتكۈچى»، — بۇ مۇسۇلمانكەن، بىللە ئېلىپ كېتىلى، بىزگە مىلتىق ئېتىشنى ئۆگىتىپ قويسۇن.

— توغرا، ئەمما ـ زە، بۇ ھازىر بىر زەمبىل پوق دەڭلا، بۇنى كۆتۈرەپ جان توشاما؟

— ھېلى تالاغا ئاچىقساق، سەگىسلام ئېسىگە كېلىدۇ. يا بوممىسا بىر چىنە سوغۇق سۇ ئىچۈرىمىز.

شۇنداق قىلىپ، ئۇلار قوراللىنىپ تالاغا چىقىشتى. ھېلىقى ئۇيغۇر چىرىكنى ئۆلۈكنى سۆرىگەندەك سۆرەپ بىللە ئېلىپ چىقىشتى.

— ئەمدە نەگە بارىمىز؟ — دېيىشتى ئۇلار تېڭىرقاپ. بۇ قورقۇنۇچلۇق ئىشتىن كېيىن ھەممىسىنىڭ ئەقلى تورمۇزلىنىپ قالغاندەك ھېچنېمىنى ئاڭقىرالماي قىلىشقاندى. نېمە قىلىشنىمۇ بىلمەيتى.

— باكادىنلا بالا تېرىپ قويدۇق، خۇدانىڭ ئۆزىگە ئامانەت! — دېدى بىرى

قورقۇمسىراپ.

— شۇنى دەيمەن. باش كېتىدىغان ئىشتە بۇ.

— مېنىڭ زادىلا كۆڭلۈم تارتمىغان...

— نەدىنمۇ ما شەلىك ساختىپەزنىڭ كەينىگە چىدۇق...

بۇ گەپلەردىن ياخشى كۆڭۈلنىڭ يامىنى بولۇپ قالسا ھەممە مەسئۇلىيەتنى ئۆزىگە ئارتىپ قويىدىغانلىقىنى ھېس قىلغان مۇھەممەتتۇرسۇننى بىردىنلا سۈر بېسىپ كەتتى. ئۇ ئۆزى ئۈچۈن چېكىنىش يولى ھازىرلاش كويىدا:

— ئىشنى قىلساق ھەممىمىز تەڭ قىلدۇق، كېيىن بىر ئىش بولاپ قاسا، ھەممىمىز تەڭ قىلدۇق دېسەك بولىدۇ... — دېدى غودۇڭشۇپ. ئۇنىڭ يالقۇنلۇق نۇتۇقلارنى سۆزلەپ تەرغىپ قىلغان ئىشلىرى مانا شۇ ئىدى. ئەمما ئۇ سۈر بېسىۋالغاچقا سۆزلىگەن چاغدىكى جەڭگىۋارلىقنى يوقۇتۇپ قويغان بولۇپ، باللارنى رىغبەتلەندۈرۈشكە رەۋىشتى بولمايۋاتاتتى ھەم مۇۋاپىق سۆز تاپالايدىغاندەكمۇ قىلمايتى. ھەتتا مەسئۇلىيەتنىڭ ئېغىرى ئارتىلىپ قېلىشىدىن قورقۇش تۇيغۇسى ئۇنى «باشلىقلىق» تاماسىدىنمۇ ۋاز كەچتۈرگەندى.

— قېنى ئېيتە، ئەمدى نېمىش قىلىمىز؟

— نېمە، مەن باشلىق بولمىسام... — ئۇ ئۆزىنى مەسئۇلىيەتتىن قاچۇرۇشقا ئۇرۇنۇپ شۇنداق دېدى ـ يۇ، ئارقىدىنلا بوشاڭلىقنى چاندۇرماسلىق ئۈچۈن، — قەشقەر تەرەپكە ماڭايلى. ئارىپكاملانىڭ تويىغا قوشۇلىمىز. ئاندىن كۆپچىلىك نېمە بولسا شۇ، — ئۇ چاپسانراق ئارىپقا بۇلارنى ئۆتكۈزىۋېتىپ قۇتۇلۇشنى ئارزۇ قىلىپ قالدى. چۈنكى «ئەمدى نېمە قىلىمىز؟»دېگەن سوئاللار ئۇنى مەڭدىتىپ، كالۋالاشتۇرۇپ قوياتتى. ئۇنىڭ بولسا ھېچنېمىگە ئەقلى يەتمەي قېلىۋاتاتتى.

2

يىلاننى كۆرۈپ ئۇنى ئۆلتۈرمىگەن ئادەمنى قاغايدۇ.

— خەلق تەمسىلى

بۇ مەزگىلدە ئارىپ باشچىلىقىدىكى قوزغىلاڭچىلارنىڭ كۆچى ئاجىزلىشىپ، قەشقەردىن چېكىنىپ پەيزىۋات تەرەپكە قېچىپ كېلىۋاتاتتى.

ئۇلار شاپتۇل تەۋەسسەدىكى بىر قۇمۇشلۇقتا ئۇچراشتى.

ئارىپنىڭ ئوتتۇزدەك ئادىمى بارىدى. ئۇ مۇھەممەتتۇرسۇنلارنىڭ قورالىلىق ئون ئۈچ كىشى ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ بەك خوش بولدى.

— قورالنى ئوبدان قىپسىلە، ئېتىشنى بىلىدىغانسىلە؟ — دېدى ئۇ.

— ياق، ئەمما بىز بىر مۇسۇلمان چېرىكنى بىللە ئېلىپ كەلدۇق.

— ئەمسە ئېتىشنى ئۆگىنىڭلا. بىز بىردەم ئارام ئېلىۋېلىپ پەيزىۋات تەرەپكە ماڭىمىز.

ھېلىقى چېرىك ئۇلارغا قانداق قارىغا ئېلىشنى، تەپكىنى قانداق بېسىشنى، زاتۇۋرنى قانداق تارتىپ مىشەك چىقىرىشنى ئۆگەتتى. ئاندىن ئوق سېلىشنى ئۆگەتمەكچى بولۇپ ئوقدانىنى سورىدى. شۇ چاغدا مەلۇم بولدىكى، بۇ قوشالتاق ئىنقىلاپچىلار ئوقدانلارنىڭ بىرنىمۇ ئالمىغانىكەن. پەقەت ماۋزېرنىڭلا ئوقدېنى، تاسما ـ پاسمىلىرى بىللە بولغانىنى ھىساپقا ئالمىغاندا باشقا مىلتىقلار ئوقسىز بولۇپ چىقتى.

بۇنى ئاڭلاپ ئارىپ «كۆكەمە» ئۆزىنى تۇتىۋالالماي ئۇلارنى راسا تىللىدى. ئاغزىدىن چىققان گەپلەرنىڭ سەتلىكىگە تۇرۇپ بولمايتى. ئىككى قوشۇننىڭ ئۇچرىشىشى بىلەنلا تۇغۇلغان بۇ كۆڭۈلسىزلىك، ئارىغا جاننى قىينىغۇچى سوغۇقلۇق ئېلىپ كەلدى. ئاخىرى ئارىپ بۇ كۆڭۈلسىزلىكنى ئۆزى تۈزىتىش ئۈچۈن ئېغىز ئېچىپ:

— بولاپتۇ، بولغۇلۇق بولاپتۇ، ئەمدى قاخشىغاننىڭ پايدىسى يوق. ئەمدى ھەربىر مىلتىققا بىزدىكى ئوقتىن ئىككى تالدىن بېرىلى، — دېدى ئۇ. ئۇلاردىمۇ بارى ئون تالچە مىلتىق بولۇپ، ئوقمۇ ئاز قالغانىدى، — مىلتىقنى ئوقلىۋېلىپ، دەرھال قوزغىلايلى.

ۋەزىيەتنىڭ يۇمشىغىنىدىن پايدىلىنىپ مۇھەممەتتۇرسۇن ئارىپقا يېقىنلاشتى:

— قايسى تەرەپكە بارىمىز، ئارىپكا؟

— پەيزىۋات بازىرىدىن چەتنەپ ئۆتۈپ، چۆلگە چىرىپ كېتىمىز. بولمىسا تاغ ئارىسىغا چىرىپ كېتىپ پاناھلىنىمىز. ئۇنىڭدىن كېيىنكىسىگە خۇدايىم ئۆزى بىرنېمە دە.

ئۇلار يولغا چىققاندىن كېيىن مۇھەممەتتۇرسۇن ئارىپ بىلەن ياندىشىپ ماڭغاچ ئۇلارنىڭ قوزغىلىش جەريانىنى سورىدى.

ئارپىنىڭ ئىيتىشىچە ئالۋاڭ يىققىلى چىققان چېرىكلەر چىرايلىق قىزلارنى كۆرسىلا قانات سۆرەپ، بىرنەچچە قىزنى ئالۋاڭ ئورنىغا گۆرەگە تۇتتۇق دەپ دوتەي يامۇلغا ئەكىرىپ سولىۋاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن سەھرانىڭ خەلقى غەزەپكە كېلىپ دەۋاغا كەپتۇ. ئارىپ بۇ گەپنى ئاڭلاپ، غەزەپكە كېلىپ:

— ھەي، خەق! سىلەرنىڭ دەۋاسىڭنى چىم ئاڭلايدۇ؟ جاننى ئالقىنىڭغا ئال! ئوغۇل بالا بوساڭ ئېلىش! مانا مەن ئارىپ كۆكەمە، مىنىڭ ھىچنەرسەمنى سولىۋالمىغان بوسمۇ جېنىمنى تىكىپ قويدۇم! ماڭە ئارقامدىن! — دەپتۇ.

شۇنداق قىلىپ، ئادەملەر كۆپىيىشكە باشلاپتۇ. قايناپ سۆزلەيدىغانلارنىڭ تەسىرى بىلەن بارغانسېرى غەزەپلىرى قايناپ تېشىپتۇ. ئاۋال كالتەك چوماقلار بىلەن كوچىدىن ئۆتكەن كاپىرلارنى، چېرىكلەرنى ئۇرۇپتۇ. كېيىن ئۇلارنىڭ قولىغىمۇ قورال چۈشۈپتۇ. ئاخىرى قەشقەر راسا بىر مەيدان قايناپتۇ.

— دەسلاپتا جىقتۇق، — دېدى ئارىپ ئېيتىخار بىلەن كۆرەڭلەپ، — ئون مىڭدەك ئادەممىدىكى، سەمەن، شامالۋاغ، قوغان،... دېگەندەك شەگە يېقىن سەھرانىڭ ئادەملىرىمۇ بارىتى... ھەي ي، بۇ قەشقەلىقنى («ئۇيغۇرنى» دېمەكچى)! ئادەم دېگىلى بولامدۇ! كېيىن ھەممىسى تۇش - تۇشقا قېچىپ تېزىپ كەتتى. ھەممىدىن ئاچچىغىمنى كەلتۈرگىنى ھېلىقى چېرىكلەر ئېپ كەتكەن قىزنۇاللىنىڭ ئىگە - چاقلىرى ئەلدىن بۇرۇن تىكىۋېتىپتۇ! لامزەللەر!... ئاخىرىدا مانا مۇشۇنچىلىك ئادەم قاپتۇق. قاچقانلا قولىدىكى قورالنى بولسىمۇ قويىاپ كەتمەپتۇ - دە! كىسپۇرۇچلار! بۇ قالغانلارنىڭ ئىچىدە شەلىكلىمۇ با، سەرالىقمۇ با، قانداق بولۇپ ئېزىپ قالغاندەك شەگە ئىش بىلەن كېلىپ ئارىلىشىپ قالغان ئاتۇشلۇقىنىمۇ بىر نەچچىسى با... ئىشقىلىپ، ئوغاۋالىنىڭ ئوغاۋالىسى ئىلغىنىپ قالدى، دېگىنە. بۇلادىنغۇ قاچىدىغانلا چىقماس!...

— ھەممىمىز ئاران قىرىق نەچچە بولاپتۇق، نېمە قىلامىز ئەمدە؟

— ئۇزۇنراق يوشۇرۇنغىدەك پاناھ تاپساقلا كېيىنچە بىر گەپ بولىدۇ. جېنىدىن تويغانلا كېلىپ بىزگە قوشۇلاۋېرىدۇ. سانىمىز ئاۋۇيدۇ. يۇرتلارغا ئايغاقچى ئەۋەتىپ تۇرىمىز. ئازغان - تازغان چېرىكلىگە تېگىش قىلىپ، قورالنى تولۇقلايمىز، مانا شۇنداق...

ئۇلار كۈندۈزلىرى يوشۇرۇنۇپ، كېچىلىرى ئېھتىيات بىلەن يول يۈرۈپ، قوغلاپ كېلىۋاتقان دۈشمەننى ئېزىقتۇرۇپ تاشلىدى. ئۆزلىرىمۇ كۆپ ئاۋارە بولۇپ

ئانچە يىراققا كېتەلمىدى. بۇ نەتىجىلەر ئارىپنىڭ خېلى ئىپپى بارلىقىنى ئىسپاتلايتتى. شۇنداق بولسىمۇ مۇھەممەتتۇرسۇنغا ھېچ ئىشى يارىماي كوتۇلدايلا تۇراتتى، يېنىدىكىلەرگە ئۇنىڭ ساۋاتسىز تومتاقلىقىنى زاڭلىق قىلىپ، كۈلدۈرۈپ كېلەتتى. ئۆزىگە قالسا ھودۇقۇپ كېتىپ ھېچ ئىشقا ئەقلى ئىشلىمەي قالىدىغان بولسىمۇ، ھەرھالدا قۇسۇر تېپىش ئاسانمۇ، باشقا بىرى «شوتا ئات» بولۇپ بەرسە ئاندىن ياندا تۇرىۋېلىپ مەسلىھەت بېرىشكە ئەقلى بەك ئىشلەيدىغان گەپمۇ، ئىشقىلىپ ئۇ ئەقىلدىمانلىق قىلىپلا تۇراتتى.

— ھازىردىن باشلاپ ئوق ئاتماڭلا، ئوقنىڭ ئىشى با! — دېدى ئارىپ.

— بۇيرۇق دېگەن كەسكىن بولۇش كېرەك، مانا مۇنداق: «كىمكى بۇيرۇققا خىلاپلىق قىلسا ئېتىپ تاشلىنىدۇ!» — دەپ گۇڭگۇلدىدى مۇھەممەتتۇرسۇن.

— ئۇلار يوشۇرۇنغان يېرىدە تۇگۇلۇپ ياتقان چېغىدا مۇھەممەتتۇرسۇننىڭ ئارىپقا مەسىلىكى كەلدىمۇ، تارلىقى كەلدىمۇ ئەيتاۋۇر ئۇنىڭ ئاغزىنى تاتىلاپ سورىدى:

— چېرىكلەرنى خېلى كۆپ ئۆلتۈردۇڭلارمۇ؟

— بىلمەيمەن، ئادەم جىق چاغدا ئۇر ـ ئۇردا ئۆلگەنلىرى بولسا تاڭ، ئەمما بىز ئۆلسۇن دەپ چەنلەپ ئاتمىساق،... قاچۇرۇۋەتسەكلا بولمىدىمۇ، قاراپ تۇرۇپ بىر ئادەمنى... تەس گەپكەن...

— بىزمۇ شۇ، — دېدى مۇھەممەتتۇرسۇن يېنىك تىن ئېلىپ، ئارىپلارنىڭمۇ ئادەم ئۆلتۈرۈشكە يارامسىز چىققىشى ئۇنىڭغا نىمىشكىدۇر يېنىكلىك بېغىشلىدى، — ھېلىقى چېرىكلەر ئۆلۈكتەكلا ياتقان بوممىسا. ئۇلارنى ئۆلتۈرمەكتىنمۇ ئاسان ئىش يوقتى.

ئۇلار بىر كېچىسى قويۇق بىر جىگدىلىككە كېلىپ توختىدى. بۇ كەنتتىن يىراق سازلىقتىكى ئاندا ـ ساندا قىرى توغراقلار ئارىلاشقان قاغا جىگدىلىك بولۇپ، يوشۇرۇنۇشقا بەكمۇ ئەپلىك ئىدى. دۈشمەن بۇ يەرنى تاپقان تەقدىردىمۇ بۇنىڭ ئىچىدىن ئادەم تاپىمىقى تەس بولاتتى.

— بىز بۇ يەردە ئۇزاقراق تۇرىلى، — دېدى ئارىپ، — دۈشمەن بىزنى باشقا ياققا كەتتى دەپ ئويلاپ، ئىزدەپ زېرىكىپ، بوشاشقاندىن كېيىن ماڭىمىز.

تەقدىرداش قېرىنداق نەچچە ئادەم ئۆزئارا دوستلىشىپ، زېرىكىشتىن ھەممە پاراڭلارنى سېلىشىپ يېتىشتى.

مۇھەممەتتۇرسۇن مۇشۇنداق ھالقىلىق پەيتلەردە داموللام بىزگە باش بولغان بولسا قانداق بولاتتىكىن دېگەن خىياللاردا بولدى. داموللام ھەمىشە ئىككى ئۇيغۇر مەسلىھەتلەشكەن مەخپى ئىشنىڭ پاش بولۇپ قالمايدىغىنى ئاز، دەپ ھەسرەتلىنەتتى. مانا بۇ يەردە قىرىق نەچچە ئادەم يىتىپتۇ، بۇلار نېمىلەر قىلار؟ تۈتۈلۈپ قىلىشقا توغرا كەلسە جىنايەتنى بىر بىرىگە ئارتىپ، سورىمىغان نەرسىلەرنىمۇ پاش قىلىپ، قارا قۇچقاچتەك سايراپ كېتەرمۇ؟ داموللا ھەمىشە ھەسرەت بىلەن شۇنداق دەيتى: «بۇ مىللەتتە تولغان بىر سىياسىي داھى كەم، بۇنداق ئادەم تېخى تۇغۇلمىدى. بۇ جىدەلخور مەزھەپچىلەرنى بىر مەخسەت يولىدا ئۇيۇشتۇرۇپ، بىر غايە يولىدا كۆرەشكە ئاتلاندۇرۇش خېلى - خېلى ئادەمنىڭ قولىدىن كەلمەيدۇ. چۈنكى ئۇ بىر ياقتىن ئۇيۇشتۇرىدۇ، ھۆكۈمەت بىزگە تۇيدۇرماي نىزا ئۇرۇقى تېرىپ بىر ياقتىن چۇۋۇپ تۇرىدۇ. ئىچىمىزدىكى ئىتلاردىن پايدىلىنىپ ئۆزىمىزنى تالىتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن نادانلىقىمىز تۈپەيلى كۆرەش نىشانىمىز دەرھاللا كۆلكىلىك تۈستە بۇرمىلىنىپ كېتىپ، ئۆزىمىزمۇ سەزمىگەن ھالدا ئۆزئارا تالىششقا باشلايمىز!»

ھېلىمۇ شۇنداق بولارمۇ؟ قارىغاندا بۇ يەردىكى ھەرقايسى يۇرتلۇقلار، شەلكىلەر بىلەن سەرالىقلار خېلى ئىناقلىشىپ قالغاندەك، بىر مەخسەت يولىدا بىرلەشكەندەك تۇرىدىغۇ؟ خۇداغا شۈكرى، ئادەملەرنىڭ كۆڭلىگە ئىنساپ بەرسۇن! ئەنە ئاۋۇ ئاتۇشلۇقلار بىلەن شەلكىلەر ئاغىنىلەردەك سۆزلىشىۋاتىدىغۇ؟ ماشائاللاھ!...

— سىلى ئاتۇشتىنما؟ نەچچە كۈننىڭياغى ھەممىمىز ئۆز ھەلەكچىلىكىمىز بىلەن بولۇپ سوراشماپتۇق، تونۇشماي بىللە يۈرىۋەردۇق، — دەيتى قەشقەرلىك.

— ھە، ئاتۇشتىن.

— ئاتۇش نەدىن؟ — قەشقەلىك ئالدىقانداق مەخسەت ئۈچۈن كۈچلاپ سورايتى، — ھېلىقى پالاناخۇننى تونۇملا؟ ئۆتكەندە قەشقەدە چوڭ بىر جىدەل بولاپ، تۆت ئادەمنى ئاتمىدىمۇ، شۇ جىدەلدىكى نوچى ئادەمنى دەيمەن.

— تۆت ژىل بوغان ئىشقۇ بۇ؟

— ھە، شۇ.

— تونۇيمەن. ئۇ دېگەن بىزنىڭ يېقىن تۇققان بولىدۇ. نېمە بولدى؟ سوراپ قالدىڭلىغۇ؟

— ھۇ، ئاناڭنى!... ئاتۇشلۇق! نەچچە كۈننىڭياغى سەن بىلەن بىللە

يۈرۈپتىمىنا! قەشقەلىق بوساك تۇرە، ماۋۇ ئاتۇشلۇقلىنىڭ قىنىنى ئىچمىسەك ھساپ ئەمەس!

بەختكە قارشى شەلىكلەرمۇ ئانچە كۆپ ئەمەسىدى. سەھرالىقلار ئۇلارنىڭ ھىچقايسىغا يان باسمايتى. شۇڭا كونا ئاداۋەتنى قوزغىغۇچى ئارپىنى توپ بېشى بولغاندىكىن يۈز ئابرويىدىن پايدىلىنىپ ئۈچ ئىلىپ بېرەمەدىكىن، دەپ، جاۋىلداپ سۆزلەپ ئارپىنى بۇ ئىشقا ئارىلاشتۇرماقچى بولدى. ئەمما ئارىپ توپ بېشى بولۇش سۈپىتى بىلەن ئىچكى ئىتتىپاقلىقنى ئىستەيتى. شۇڭا ئۇ ھەر ئىككى تەرەپكە تەڭ گەپ قىلىپ جىدەلنى تىنچىتماقچى، ئىككى تەرەپنى ياراشتۇرماقچى بولدى.

— بۇ ئاتۇشلۇقلارنى ھەيدىۋەتسىلە ھەيدىسىلە! بوممىسا مەن كېتىمەن! مېنىڭ ئۇرۇغ ـ تۇققانلىرىمدىن ئۈچىنىڭ جېنىغا زامىن بولغان شوۋىچىلار بىلەن بىر تۆشۈككە سىيمەيمەن! — (بۇ جەرياندا ئاتۇشلۇقلارمۇ ئاغزىنى قويۇپ بەرگەن بولۇپ، ھەربىر گەپنى جاۋاپسىز قالدۇرمايتى، ئاغزىدىن رەسۋا گەپلەرنى تۆكۈپ تىللايتى. يىغلىپ قىلىش، بىرە ئىغىز گەپتىن قىلىش ئۆلۈم بىلەن بارابەر دەپ قارايتى).

— بولدى قىل، ئۆپكەڭنى باس، جېنىم ئۇكام! — دەيتى ئارىپ نىمە قىلارنى بىلمەي جىلە بولۇپ، — ئۆتكەن ئىش ئۆتەپتۇ، كونا خامانىنى سورۇپ نىمە قىلىمىز ئەمدى؟ نىمە پايدىسى؟ ...

— نىمىشكە سورىمايدىكەنمەن!؟ ئۆلگىچە داۋايىم تۈگىمەيدۇ! تاڭلا مەھشەردىمۇ ئىككى قولام بۇ قانخورلىنىڭ ياقىسىدا!

— قولاڭدىن كەلگىنىنى قىلاۋا، ساختىپەز شەلىك! تۇتىقۇشۇق! — ئاتۇشلۇقلارنىڭمۇ ئاغزى بىكار تۇرمايتى.

— سەن بوساڭمۇ ئاغزىڭنى شۇك تۇتۇپ تۇساڭچۇ، جېنىم ئۇكام! — دەپ ئاچچىقلاندى ئارىپ ئاتۇشلۇقلارغا.

— ماڭ ـ ماڭاۋا! سەنمۇ بىر شەلىك! شەلىككگە يان بېسىۋاتامسەن؟ سېنىڭ گېپىڭ بوسىمۇ ئاڭلايمىز جۇما!

بۇ گەپ ئارىپقا تولىمۇ ئەلەم قىلدى. ئۇ ئۆزىچە مەن باشلىق، مېنى ھەممىسى ئىتىراپ قىلىدۇ، دەپ ئويلاپ قالغان بولسا كېرەك. بىراق نەچچە كۈندىن بېرى ئىستىخىيلىك ھالدا ئۇنىڭغا ئەگەشكەن كىشىلەر يۈرتنىڭ گېپى چىقىشى بىلەنلا «غورۇرى» ئويغىنىپ، ھىچقانداق نوپۇزنى ئىتىراپ قىلمايدىغانلىقىنى نامايەن

قىلدى.

جەدەل بارغانسېرى ئۇلغىيىپ، قەشقەرلىك يىگىت ئاتۇشلۇقنى ھەيدىۋەتمىسەڭلار مەن كېتىمەن، يا ئۇ تۇرىدۇ، يا مەن تۇرىمەن! دېگەن يەرگە يەتتى.

بۇلارنى ئاڭلاپ تۇرغان مۇھەممەتتۇرسۇن يەنە دامولللىنى ئەسلەپ كەتتى. قانداق خەلق بۇ؟ ھەر ئىككىسىنىڭ نەچچە يۈزلەپ قېرىنداشلىرىنى ئۆلتۈرگەن دارىلارغا شۈنچىلىك ئۆچمەنلىك قىلسا كاشكى!

قەشقەرلىك يىگىت راستىنلا جىگدىلىكتىن چىقىپ كەتمەكچى بولۇپ ماڭدى:

— سەندەك لاتا باشلىقنىمۇ كۆرۈپ قويدۇق، ئۆزەڭنىڭ بىر يەرلىكگە بولۇشاممىغان ئەدەم، چوڭ ئىشتىن لاپ ئېتىپ نېمە قىلىسەن!...

— ئارىپكا، بۇ ئىش تازا ياخشى بوممىدى، ئۇ ئاشۇ ئاچچىغىدا چېرىكلەرنى باشلاپ كېلىدۇ. يا بومىسا چېرىكلەر تۇتىۋېلىپ يول باشلاتقۇزىدۇ. ئۇنى ئېلىپ قالايلى.

— تۇغىسى كەممىگەن ئەدەم بەربىر كېتىدۇ، — دېدى ئارىپ بىچارىلىك بىلەن.

— ئۇنى باغلاپ قويايلى!

— پايدىسى يوق! — ئارىپ ئاتۇشلۇقلارنىڭ ئۆزگە قىلغان يولسىز قوپاللىقى بىلەنلا روھى جەھەتتىن يېمرىلىپ، ئىشەنچىسىنى يوقىتىپ قويغانىدى. شۇڭا ھەممە ئىشقا ئېرەڭسىزلىك بىلەن قارايدىغان بولۇپ قالدى. بۇ پوزىتسىيەدە گويا: «نېمە بولسا بولار، مېنىڭ نېمە كارىم!» دېگەندەك قىيداش بارىدى.

— ئۆلتۈرىۋېتەيلى، بومىسا پۇت - قولىنى چېقىۋېتەيلى!

— قوي، ئۇكام، بىر بەندە بوسىمۇ كۆڭلىنىڭ سىرىغىنى كۆسۇن. يەنە كېلىپ قولىمىزدىنمۇ كەممەيدۇ.

— ھەي ي،... بىز خەقنىڭ گول، ئەخمەقلىقىمىز، رەھىمدىل، ساددىلىقىمىز بېشىمىزغا چىقىدۇ - دە! ئارقىسىدىن ئېتىۋېتەيلى، بومىسا...

— ياق، كېچىدە ئوقنىڭ ئاۋازى يامان ئاڭلىنىدۇ، دۈشمەنگە ئۆزىمىزنى بىلىندۈرۈپ قويىمىز.

— بەربىر دۈشمەن بىزنى تېپىۋالىدۇ. ئاشۇنىڭ ئۆزىلا باشلاپ كېلىدۇ.

— خۇدايىم كۆڭلىگە ئىنساپ بېرە.

— خۇدا، ئاھ، خۇدا! قايسى گۇناھلىرىمىز ئۈچۈن بىزنى مۇشۇنداق دۆت ئېشەكتەك ياراتقان بولغىيدى...
— خۇدادىن ئاغرىنما! يامان بولىدۇ! — دېدى ئارىپ قەھرى بىلەن.
ئۇلار ئۆلۈمنى كۈتىۋاتقاندەك سۈكۈتكە چۆمۈشتى. ئاتۇشلۇقلارمۇ ھېلىلا بىر بالا ـ قازا كېلىدىغاندەك ئۇنى ئىچىگە چۈشكەن ھالدا نېمىنىدۇر كۈتەتتى.

سەككىزىنچى باپ

1

جــىگدىلىكتىن قىيداپ يىنىپ چىققان يىگىت شورلۇق دالىدىكى يولغا — قۇرۇق ئۆستەڭگە ئوخشاش ئىككى تەرىپىگە قارىغاندا خېلى خوپ چوڭقۇر بولغان يولغا چىقىۋالغانــدىن كېيىن چوڭقۇر تىن ئالدى. ئەمدى نەگە بېرىش كېرەك؟ ھۆكۈمەتتىن قېچىپ ئاسمانغا چىقىپ كېتەلەمتى؟ ئەڭ ياخشىسى جاننى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ئۇلارنىڭ يوشۇرۇنغان يېرىنى دارىنلارغا ئېيتىش كېرەك. بۇنىڭدا ھەم ئۆچ ئالغىلى بولىدۇ، ھەم گۇناھنى يېنىكلەتكىلى بولىدۇ. سۆيۈنچە بېرەمدۇ تېخى! ئەگەر سۆيۈنچە بېرىپ قالسىغۇ شۇنى دەسمى قىلىپ ئۆستەڭبويى كوچىسىدىن بىر دۇكان ئېلىۋالسا قانداق ياخشى بولاتتى. ئۆمۈرنىڭ قالغىنىنى خاتىرجەم ئۆتكۈزگىلى بولاتتى. خوتۇنىنىمۇ نوچىسىدىن بىرنى ئېلىۋېلىپ، بالا ـ چاقىلىق بولۇپ، ئاندىن نەۋرە ـ چەۋرىلىك بولۇپ، تازا... پاھ پاھ...

تـوغرا، شۇنداق قىلىش كېرەك! ئۇ قەتئىي قارارغا كەلدى. دەسلەپ ئىچكى دۇنياسىدا نېمىدۇر بىر نەرسە ئۇنى خىجىل قىلغاندەك قىلغانىدى. ئۆچ ئالىمەن دەپ باشقا گۇناھسىز ئادەملەرنىمۇ بالاغا تىقسا قانداق بولىشىنى ئويلاپ ئىككىلەنگەنىدى. كېيىن «ئاتۇشلۇقلارنى ھەيدىۋېتىڭلا دېسە ئۇنىمىغاندىكىن، ئۆز ئۇۋالى ئۆزىگە! خوپ بولدى!» دېگەنلەرنى ئويلاپ ئۆز ئۆزىگە تەسەللى بەردى. بەرىبىر مەن دەپ قويسام، دەپ قويمىسام ئوخشاش، ھۆكۈمەت ئۇ نېمىلەرنى تاپالماي قالامتى!... دېگەندەك خىياللارمۇ ئۇنىڭغا زور تەسەللى بولدى. ئاندىن كەلگۈسى ھەققىدىكى شېرىن ئويلىرى، ھايات ياشاش ئىستىكى ھەممىنى بېسىپ كەتتى ـ دە، بىر قارارغا كەلدى. كۆزى كىچىك بۇ مىللەتنىڭ ئەزاسى بولغان بۇ يىگىتمۇ مىللى خاراكتېرگە مۇخالىپ خۇلاسىگە كېلەلمىدى. ئۇنىڭغا ھامان بۇرنىنىڭ تۈۋىدە تۇرغان شەخسىي ئاداۋەت، خۇسۇسىي قىساس ھەممىدىن چوڭ ھەم ھەممىدىن موھىم كۆرىنىۋېلىپ، ئاخىرى مۇشۇ قىساسنى ئالمىسا ئوغۇل باللىقىغا تەسىر يېتىدىغاندەك تۇيۇلدى ـ دە، ئۆزىنىڭ قانداق قايتماس ئەركەكلىكىنى كۆرسىتىپ قويۇش ئۈچۈن ئەنە شۇنداق قارارغا كەلدى.

ئۇ يولدىن ئېزىپ قېلىپ قىزىل دەرياسىنىڭ بىر تارماق ئېقىنى تەرەپكە بېرىپ قالدى. ئاندىن تەمتىلەپ يۈرۈپ يەنە ئارقىسىغا ياندى. شۇنداق قىلىپ تاڭ ئاتقاندىلا بىر يېزا بازىرىغا كىرىپ كەلدى. ھەممە يەردە گۇمانلىق كىشىلەرنى ئىزدەپ يۈرگەچكە بۇ يەردە چىرىكلەرنى ئۇچرىتىش تەس گەپ ئەمەسىدى.

ئۇ بىرىنچى ئۇچرىغان چىرىكنىڭ ئالدىنى توسۇپ:

— دارىـن! دارىـن! مەن ھېلىقى... — دەپ قول ئىشارىتى ئارىلاش چۈشەندۈرۈشكە باشلىۋىدى، شۇئان ئۇ چىرىكنىڭ ئۇيغۇر ئىكەنلىكىنى بىلىپ قېلىپ گېپىنى دەرھال توختاتتى ـ دە، تەلەپپۇزىنى ئۆزگەرتىپ، — دارىنلا نەدە؟ مېنى دارىنلىنىڭ ئالدىغا باشلاپ بار! — دېدى.

— نېمە گېپىڭ بولسا ماڭا دېۋەرسەڭ بولىدىغۇ، مەن دارىنغا يەتكۈزۈپ قويىمامدىم.

— ياق، دارىننىڭ ئۆزىگە دېيمەن.

— بەربىر گەپ ئۇقتۇرالمايسەن، يەنە مەن دەپ بېرىمەن.

— تولا سۆزلىمەي بول چاپسان، مويىم ئىش با! — ئۇ گويا بۈيۈك سىرنى بىلگۈچىدەك، ئۆزىدە قالتىس ئىشەنچ پەيدا قىلىپ قالغانىدى.

ئۇلار بىللە بېرىپ يەنە بىر چىرىكنى تاپتى.

— مانا بۇنىڭغا ئۇقتۇرۇپ بە، — دېدى ئۇ.

— دارىنغا ئېيتىمەن دەپ كېتىپ بارىتتىڭغۇ، بۇمۇ ماڭا ئوخشاشلا بىر سولتەك چىرىك...

— ياق، مۇشۇنىڭغىلا ئۇقتۇرۇپ بە. ھېلىقى توپىلاڭچىلىنىڭ مۆكۈۋالغان يېرىنى مەن بىلىمەن.

— شىما؟ زو!... — چىرىك ئۇنى دۈشكەلەپ تۇرۇپ ھەمراھىغا، — بۇنى كوماندىرنىڭ ئالدىغا ئاپىرايلى، بۇ گۇمانلىق ئادەمدەك قىلىدۇ، — دېدى.

— باكا قىلىۋاتىسەن ـ دە، ماڭىلا دېسەڭ ئىشىڭ پۈتەتتى، خەر! يامان قىلدىڭ!... — دېدى ئۇيغۇر چىرىك.

— ۋي! تولا ماڭا ئەقىل ئۆگەتمەي ئىشىڭنى قىلە! ھېلى بىكا سېنىمۇ دارىنغا دېيمەن، كۆرگۈلۈكۈڭنى كۆرىسەن! — دېدى ئۇ ئۇيغۇر چىرىكنى كۆزىگە ئىلمەي.

دېگەندەكلا ئۇ بالاغا قالغانىدى. ئالدىرىغان يولدا قالار دېگەندەك ئۇنىڭ ئازاپ تارتىشى بالدۇرراق باشلاندى. ئۇ جىگدىلىكنىڭ ئورنىنى ئېيتىپ بەرسەملا ئىشىم

تۆگەيدۇ، كېتمەن دەپ ئويلىغانىدى. بىراق، «دارىن» ئۇنىڭغا تازا ئىشەنمىدى. «چەنتۇلارنىڭ ھەممىسى يالغانچى، بۇ بىر ئالدامچىلىقمۇ تېخى. شۇڭا بۇنى ئالدىغا سېلىپ مېڭىڭلار» دەپ بۇيرىدى. ئۇنىڭ جۇدۇنى تۇتۇپ، «ياخشىلىق قىلغاننى بىلمەيدىغان ماڭقىلىكەن بۇ!» دەپ قارشىلىق قىلىپ تىرەجەپ بېقۇۋىدى، مىلتىقنىڭ پاينىكى بىلەن راسا ئەدىپىنى يېدى. ئاندىن باغلاپ، يېتىلەكتىكى ئېشەكنى ھەيدىگەنىدەك چۇلۋۇرنىڭ بىر ئۇچىنى ئۇيغۇر چېرىككە تۇتقۇزۇپ، «قاچۇرۇپ قويساڭ كاللاڭنى ئالىمەن!» دەپ تاپىلاپ تاپشۇردى. ئۇ مانا شۇنداق ئېلىپ مېڭىلدى.

— مەن دېمىدىممۇ، قارىم، ماڭىلا دېگەن بوساڭ شۇ كۈن يوق! ماڭە ئەمدى تولا سۆرەلمەي، ماڭىمۇ جان لازىم! — دېدى ئۇيغۇر چېرىك.

— ساڭىلا دېگەن بولسام سەن ـ زە، دارىنغا مەن تاپتىم دەپ ياخشى بولىۋالماقچىكەنسەن ـ دە؟ — دېدى تۇتقۇن. ھەمدە غەزىپىنى باسالماي ۋارقىرىدى، — دارىن! دارىن! ما چېرىك بومايدۇ! ئۇنى ھەيدىۋېتىڭ! ئۇنىڭ نىيىتى يامان! — ئەمما ئۇ گەپ ئۇختۇرالمىغاچقا قول ئىشارىسى قىلىش ئۈچۈن باغلاقتىكى قولىنى بوشىتالماي يۇلقۇندى. ئۇنىڭ بۇ ھەرىكىتىنى قارشىلىق دەپ چۈشەنگەن «دارىن» ئارقىدىن كېلىۋاتقان چېرىككە:

— ما ئېشەكنىڭ زۇۋانىنى باس! — دەپ بۇيرىدى.

ئارقىسىدىكى چېرىك مىلتىقنىڭ پاينىكى بىلەن كېلىشتۈرۈپ بىر ئۇرۇۋىدى، ئۇ ئالدىغا دۈملا چۈشۈپ بۇرنىدىن ئوقتەك قان كەتتى.

2

جىمىكى ئەزگۈچى سىنىپنىڭ ھەرقانداق ئۆزىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ئىككى ئىجتىمائىي فونكسىيىگە مۇھتاج بولىدۇ: بۇنىڭ بىرى، جاللات فونكسىيىسى؛ يەنە بىرى، پوپلۇق فونكسىيىسى. جاللات — ئېزىلگۈچىلەرنىڭ قارشىلىقىنى ۋە قوزغىلاڭلىرىنى باستۇرىدۇ، پوپ ئېزىلگۈچىلەرگە تەسەللى بېرىدۇ. ئۇلارغا سىنىپىي ھۆكۈمرانلىقنى ساقلاپ قېلىش شەرتى ئاستىدا، ئازاپ ـ ئوقۇبەت ۋە قۇربانلىقنى ئازايتىشنىڭ كەلگۈسىدىكى مەنزىرىسىنى تەسۋىرلەپ بېرىدۇ... شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنى مۇنداق ھۆكۈمرانلىققا چىداشقا دەۋەت

قىلىدۇ.

— «ئىككىنچى ئىنتېرناتسىونالنىڭ بەرباد بولۇشى»، «لېنىن تاللانما ئەسەرلىرى» 2 ـ توم، خەنزۇچە نەشرى، 638 ـ بەت.

جېگدىلىكتە يوشۇرۇنۇپ ياتقانلار ئاچلىقتىن ھالسىراشقا باشلىدى. قوشۇن تەۋرىنىشكە، ئىرادە بوشاشقا يۈز تۇتقانىدى. «توپىلاڭچى»لارنىڭ ھەممىسى ئېغىر ـ ئېغىر تىناتتى. بىچارە ئارىپ ئۇلارنىڭ روھى چۈشۈپ كېتىۋاتقانلىقى، بۇنىڭ تولىمۇ خەتەرلىك ئىكەنلىكىنى ئويلاپ ئازاپلاندى. شۇڭا ئۇلارنىڭ روھىنى كۆتۈرۈشكە ئۇرۇنۇپ زورۇققان ھالدا بىلگەن لەتىپىلىرىنى سۆزلەيتى. تولاراق ئاياللار ھەققىدىكى قىلىقسىز پاراڭلارنى سېلىپ ئۇلارنى كۈلدۈرۈشكە تىرىشاتتى. بۇ پاراڭلارنىڭ باش قەھرىمانى ئۆزى بولۇپ، ئاڭلىغان ئىشلىرىنىمۇ ئۆزى قىلغاندەك قىلىپ سۆزلەيتى. تامدىن سەكرەپ قاچقىچە پۈتى سۇنۇپ كەتكەنلىكىنى، يەنە بىر قېتىمدا سۆڭگۈچكە پىچاق تىقىلغانلىقىنى توقۇپلا سۆزلەيتى.

مۇھەممەتتۇرسۇن ئارىپنىڭ بۇ ئۇرۇنۇشلىرىدىكى ئېزگۈ مەخسەتنى چۈشىنىپ تۇراتتى. شۇڭا ئۇنىڭ ئۆزىگىمۇ، ئارىپقىمۇ ۋە باشقا ھەمراھلىرىغىمۇ، شۇنداقلا بارلىق ۋەتەنداشلىرىغىمۇ ئىچى ئاغرىپ كۆڭلى بۇزۇلدى. ئۇ گەرچە ئارىپقا قارىغاندا ئاڭلىقراق بولسىمۇ، ئۇنىڭمۇ بۇ كەيپىسىزلىكنى ئوڭشاش، قىيىن ئەھۋالدىن قۇتۇلۇشقا ئامالى يوقىدى. ئۇ يەنە داموللىنى ئەسلەپ قالدى. ئاشۇ ئۇستاز، ئالىم ئەگەر ئارىمىزدا بولۇپ بىزگە باش بولغان بولسا ئامال تاپالارمىدى؟ ئۇنىڭ «سىياسى داھى بولۇشى كېرەك»، دېگىنى قانداق ئادەم بولغىيدى؟ سىياسىي داھى دېگەن پىشانىسى ئوڭ تەلىيى بار ئادەملەرمىدۇ؟ ئۇلارمۇ مۇشۇنداق قىيىن ئەھۋالغا دۇچ كېلەمدىغاندۇ؟ دۇچ كەلسە قانداق ئەقىل تاپىدىغاندۇ؟ نېمىشكە مېنىڭ ئەقلىمگە بىر نېمە كەلمەيدىغاندۇ؟ نېمىشكە كېرەككە كەلمەيمەن؟ خېلى بىر ئىشلارنى قىلارمەن دەپ ئويلايتىم، باشقا كەلگەندە مانا بۇنداق بوجومبۇشتەك كېرەككە كەلمەي قالدىم، دېگەن بىلەن تولىمۇ تەس ئىش ئوخشىمامدۇ؟ مانا ئەمدە بىز بىھۇدە ئۆلۈپ كېتەرمىزمۇ؟ كاشكىدى، تۆرتتىن ئېتىشىپ، جەڭ ئۈستىدە ئۆلسەك! تۇتۇۋالسا زىنداندا چىرىيمىز! يا بوممىسا ساسلىقتا ئاچقىپلا ئېتىۋېتىدۇ، شۇ...

— ئارىپكا، يېتىۋەگەننىڭ پايدىسى يوق، جاندىن ئۈمىد بولمىغاندا خەقنىڭ

ئىسىدە قالغىدەك بىر ئىش قىلىپ ئۆلگەنمۇ ياخشى. بۇ يەدە بىكا يېتىپ ئاچلىقتىن ئۆلەمدۇق يا؟ — شۇنداق دېگىنى بىلەن مۇھەممەتتۇرسۇننىڭ بۇ سۆزى ئۇقۇمۇشلۇقلارنىڭ شۇئار گەپلىرىدىن بولۇپ، ئۇمۇ كۆڭلىنىڭ چوڭقۇر بىر يېرىدە زىندانغا چۈشسەممۇ هايات قالسام، كېيىن بىر نىجاتلىق بولۇپ قالاتتى، يا بوممىسا دارىلارنىڭ كۆڭلىگە ئىنساپ بېرىپ قالسا كەچچىلىك قىلىۋېتىشىمۇ مۇمكىن، دېگەنلەرنى ئويلايتتى. هەرهالدا ئۆلۈم بەكمۇ قورقۇنۇچلۇق، جان بەكمۇ تاتلىق نەرسىدى...

— مەنمۇ شۇنداق ئويلاپ قالدىم. خېلى چاغ بولدى، تىم - تاس. ئەمدى يولنى داۋام قىلىلى، دۈشمەن ئۇچراپ قاسا ئېتىشىپ ئۆلسەكمۇ مەيلى، — دېدى ئارىپ. ئاندىن كۆپچىلىككە ئورنىدىن تۇرۇشقا ئىشارە قىلىپ، — جۈرۈڭلا، يولىمىزنى داۋام قىلىلى، — دېدى.

— نەگە!؟ ماڭغىدەك ماغدىر، بارغىدەك يېرى باردەك گەپ قىلىدىغۇ بۇ! — دېدى بىرى غۇدراپ. شۇنىڭ بىلەن كۆپچىلىك تەرتىپسىز شۇۋۇلداپ، بىر دەم ئالىلىكىمنى ئەپسانە تىللار بىلەن تىللاپ، كىمدىندۇر ئاغرىنىپ، تاپا - تەنە قىلىپ، تەتۈرلۈك قىلغىلى تۇردى. مۇھەممەتتۇرسۇننىڭ ئوتتۇرىغا چىقىپ سۆزمەنلىكىدىن پايدىلىنىپ چۈشەندۈرۈشلىرى، ياتساق بىرسى نان ئەكىلىپ بېرەمدۇ، دېگەندەك رىياللىقنى ئەسلىتىشلىرى تەسىرىدە ناهايىتى تەستە ئەيۋاشقا كېلىپ، ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى.

ئۇلار ئوغرىلاردەك تىمىسقىلاپ، قاغا جىگدە خوخلىرىغا كىيىملىرىنى ئىلدۇرۇپ، غۇدراپ تىللاپ، ئاستا - ئاستا شەرققە سۈرۈلدى. تۈن قاراڭغۇ، ئورمان ۋەهىمىلىك ئىدى.

ئۇلار ئورماندىن چىققۇدەك بولغاندا — ئورمانلار شالاڭلاپ، ئارىلىقلار كۆرۈنىدىغان يەرگە كەلگەندە ئالدى تەرەپتە ئادەم شەپىسى سېزىلدى. ئۇلارنىڭ ئۆنلىرى ئۆچكەن هالدا جايى - جايىغا دۈم يېتىپ بىر هازا كۆزىتىپ تۇرۇشتى، راستىنلا ئادەم بارلىقى، يەنە كېلىپ چېرىكلەر بارلىقى مەلۇم بولدى. قارشى تەرەپتىن كالدىرلاپ بىر نېمە دېگەن ئاۋاز كېچە جىمجىتلىقىدا سۈس ئاڭلىنىپ قالدى.

— قانداق قىلىمىز؟ — دېدى ئارىپ.

— ئېتىشىپ ئۆتۈپ كېتەيلى، — دېدى مۇھەممەتتۇرسۇن، — ئورمان چوڭ، شۇڭا چېرىكلەر زىچ بولىشى ناتايىن. كۈچىمىز يېتىدۇ. تاڭ ئاتقىچە يەنە بىر

جاڭگالغا بىرىنۋالغىلى بولىدۇ.

— ھالىغا باقماي ھەر، ھەر گەپنى قىلىدىغان نېمىكەن، ماۋۇ! ئۆزىنىڭ قولىدىن كەسە كاشكى! — دېدى بىرى مۇھەممەتتۇرسۇننى مەسخىرە قىلىپ.

ھەلقۇمغا كەلگەنسېرى جان تاتلىق بولسا كېرەك، قالغانلار بۇ قاراشقا قوشۇلمىدى. ئۇلار توسالغۇسىز چىقىپ كېتىدىغان بىر يەرنى تېپىش ئۈمىدىدە ئىدى.

— كۆپچىلىك ئۈنمىدى، قانداق قىلغۇلۇق؟ — دېدى ئارىپ بىچارىلىك بىلەن.

— بۇنىڭدىن ياخشىراق چارە يوق. ئۆلسەكمۇ ئۆلىلى، ئۆلۈشتىن بۇرۇن ھېچ بولمىسا بىر جېنىمىز ئورنىغا ئىككى دۈشمەننىڭ جېنىنى ئېلىۋالساق بوممامدۇ؟

— نوچى بوغاندىكىن ئۆزەڭ شۇنداق قىل! قىمارغا تىكىدىغانغا باكا جان يوق بۇ يەدە! تۇمشۇقنى ئېزىۋېتىدىغان نېمىكەن ماۋۇ!

— كۆپچىلىكنىڭ رايىغا بارىلى، ئۇكام، — دېدى ئارىپ. چۈنكى ئۇ بۇيرۇق بەرگەن تەقدىردىمۇ ھېچكىمنىڭ بويسۇنمايدىغانلىقى ئېنىق ئىدى. شۇڭا ئىناۋىتىنى چۈشۈرگىسى كەلمىدى. يامىنىغا كەلسە بۇ ئادەملەر «سەن كىمنىڭ باشلىقىتىڭ؟» دەپ ئۈنى ئۇسال قىلاتتى.

— بۇيرۇق قىلسىلا، ئۈنىمىغاننى ئېتىۋېتىش كېرەك! رەھىمسىزرەك بوممىسا ئىش ئاقمايدۇ.

— بۇ سېنىڭ قولاڭدىن كېلەمدا؟

— بۇ... — مۇھەممەتتۇرسۇن گەرچە زىيالى بولمىسىمۇ، زىيالىلاردەك ئىشنىڭ يولىنى ئېيتىپ بېرەلىگىنى بىلەن ئۆزى قىلالمايتى.

— قىيىقلىق قىمما، جۇر ئارقىمىزغا يانساق ياندۇق! جۇرۇڭلا، دېگىنىڭلادەك قىلساق قىلدۇق!

شۇنداق قىلىپ ئۇلار يەنە ئارقىسىغا قايتتى.

تاڭ سۈزۈلدى. ئۇلارنىڭ مېڭىشى بىلەن لىڭشىغان دەرەخ شاخلىرى سىرتتىكىلەرگە ئېنىق بىلىنەتتى. ئالدى تەرەپتە بوۋايلارنىڭ يۆتىلى، باللارنىڭ يىغىسى، ئاياللارنىڭ ئۆز خۇسۇسىيەتلىرىگە مۇۋاپىق ۋاتىلداشلىرى ئاڭلىنىپ قالدى.

— بۇ نېمە گەپ؟ — دېدى ئارىپ ھەمراھلىرىنى توختاتقا ئۈندەپ.

— ئـۆز ئـادەملىرىمىز ئوخشـايدۇ، مېڭــۋېرەيلى، — دېـدى ئەخەت قارىنىــڭ ھەمراھلىرىــدىن بــىرى، — ئاۋازىــدىن تونۇغانــدەك قىلىــۋاتىمەن، جىــم! ئــاڭلاپ بېقىڭلار.

ئۇلار ئىچىنى تىڭشاۋاتقاندەك دەممۇ ئالماي بىر دەم قۇلاق سالدى.

— شــۇ، دېگىنىمــدەك بىزنىــڭ مەھەللىنىــڭ ئــادەملىرى! ئەخەت قــارى، خوتۇنۇڭنىڭ ئۈنىدىن تونىمىدىڭما؟

— توختاڭلار! — دېدى مۇھەممەتتۇرسۇن جىددىيلىشىپ، — بۇ دۈشمەنىنىڭ ھىلىســى بولىشــى مــۇمكىن! چىقىســاقلا قولغــا چۈشــىمىز. بــۇ «ھارۋىــدا توشــقان ئالىدىغان»لارنىڭ ئويلاپ تاپمايدىغىنى يوق.

— سىزنىڭ تارتىنىـدىغان ھېچنېمەڭ يـوق، شـۇڭا شـۇنداق دەيسـەن. بىزنـى مەيلىمىزگە قوي، ئۆزەڭ بىلگىنىڭنى قىل!

— توختـاپ تـۇرۇڭلار! — دېـدى ئـارىپمۇ يىلىــنىش تەلەپپۇزىـدا، — مىنىــڭ كېپىمنــى بىــر ئــاڭلاپ قويــۇڭلا، زىيــان تارتىســاڭلىمۇ! ســەل تەخىــر قىلىــپ بــاقىلى، ئۇلارنى دۈشمەن ھەيدەپ كەممىسە ئـۆزىچە بـۇ يەدە نىمـىش قىلـىدۇ؟ ئـويلىنىپراق چىقساقمۇ كېچىكمەيمىز. بوممىسا سەل يېقىنلىشىپ، ئاندىن بۇكەپ ياتىلى.

ئەمدى ئاۋازلار ئېنىقراق ئاڭلىنىشقا باشلىدى.

— ئارىپ! ئەخەت قارى باشلىق مۇسۇلمانلا ئاڭلاڭلا! — دېدى بىرسى يـاڭراق ئاۋازدا سىرت تەرەپتىن.

— بۇ يۈسۈپ داموللىنىڭ ئاۋازىغۇ؟ — دېدى ئەخەتقارى ھەم سۆيۈنگەن، ھەم ھەيران بولغان ھالدا، — توۋا، بۇ ئادەم بۇ يەردە نىمىش قىلىدىغاندۇ؟

— دېمىـدىممۇ، ئۇلانىــڭ ھەممىســنى دۈشــمەنلە ئالــدىغا ســېلىپ ئەكەلــگەن گەپ! ھېلىقى شەلىك ئاداشنى باكادىن ماڭدۇرىۋەتتۇق، شـۇ يـول باشـلاپ كەلـگەن نېمە.

— ئاڭلاڭلا! — ھېلىقى ئاۋاز قىرائەت قىلىش بىلەن چىنىققان ئـاۋازى بىلـەن روشـەن تەلەپپـۇز قىلىــپ سـۆزلەيتى، — بىــز ھۆكـۈمەتكە ۋەكىـل بولـۇپ كەلـدۇق. دارىنلا ۋەدە بەدى، سىلە قـورال تاپشـۇرۇپ بەسـەڭلالا بولـدى، قالغـان گۇنـاھىڭلانى سۈرۈشـتە قىلمايـدۇ. ئـۆز ئۆيلىرىڭلاغـا قايتسـاڭلىمۇ، ئىشـەش قىلامىسـاڭلا تـاغ ئاقىسىغا چىقىپ كەتسەڭلىمۇ بولىدۇ... بـۇ يەدە پەيزىۋاتلىـق قىرىنداشـلىرىمىزنىڭ ئاتا ـ ئانا، بالا ـ چاقىلىرىمۇ با. ئۇلامۇ ھۆكۈمەتنىڭ ۋەدىسىنى ئاڭلىدى...

— ياخشى گەپكەن، ياۋايىلادەك بۆكۈنۈپ ژۈرىدىغان ئىشنى بولدى قىلىپ، بالا ـ چاقىمىزنى قولىمىزغا ئالىلى.

— شۇنى دېگىنە، شۇ تاپ خوتۇن جانۋارنى تازىمۇ سېغىندىم ـ دە!

— قوساقنىڭ ئاچلىقىدا نېمە دەيدىغاندۇ، ما ئاداش! «ئاچ قوساق، ئاچچىق چوچاق» دېگەندەك...

— تاماقمۇ بولدۇ ـ دە.

— ھەي، گول مۇسۇلمانلا، بۇ بىر قاپقان، بۇنىڭ كەينىگە چىگىلى بومايدۇ، — دېدى مۇھەممەتتۇرسۇن تىت ـ تىت بولۇپ. ئۇ ئەمدىلا بىر جەڭگىۋار ھاياتىم باشلاندى، مەخسەتلىرىمگە يېتەلمىگەن تەقدىرىدىمۇ كېيىنكىلەرگە ئۈلگە بولۇپ قالارمىز، دەپ ئويلاۋاتقاندا ھەمراھلىرىنىڭ بۇ قەدەر كۆڭلى بوشلۇقى ئۇنى ئۈمىدسىزلەندۈرۈپ قويۋاتاتتى. يەنە ماكانسىز ھاياتقا، كىشىلەرنىڭ كۆزىگە سەت كۆرۈنۈپ، بىقىندىلىق بىلەن ياشايدىغان ئاشۇ سىقىلىشتىن يۈرەك مۇجۇلۇپ كېتىدىغان ئاشۇ ھاياتقا قايتىشنى ئويلىسا تېنى شۈركىنەتتى. بىر قەرنە جەڭگىۋار ھايات سۈرۈپ ئۆلۈپ كەتسە مىڭ ياخشى ئەمەسمۇ؟

— يۈسۈپ داموللىدەك پەيزىۋاتنىڭ مويسىپىت موللىسىمۇ شۇنداق ھىلىگە ئارىلىشاما؟

— شۇنى دەيمەن، بۇ ـ زە، بىزنىمۇ ئۆزىدەك سەرگەرداش قىلماقچى!

— بۇ ئىنىمىز توغرا دەيدۇ، — دېدى ئۇلارنىڭ سېپىگە سۆرەپ كىرىلگەن قۇمۇللۇق چېرىك، — بۇنداق ئىش بىز كىچىك چاغلاردا قۇمۇلدا بوپتىكەن. ھۆكۈمەت موللىلانى ئىشقا سېلىپ، قورال تاپشۇرساڭلا گۇناھىڭلانى سۈرۈشتە قىلمايمىز، دەپتىكەن. ئاندىن ئۇلار ئالدىنىپتۇ، كېيىن دارىلار ھەممىسىنى قىرىۋېتىپتىكەن.

— ماڭ ـ ماڭەۋە، ئادەمنىڭ كۆڭلىگە غۇلغۇلا سالماي. تازا كوت ـ كوت بىر نېمە ئوخشىمامدا!

— مېنىڭغۇ كارىم يوق، كۆپچىلىك نېمە بولسا شۇ...

مۇھەممەتتۇرسۇن بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ تېخىمۇ ئولتۇرالماي قالدى. ئۇ بىر دەم ئارىپقا، بىردەم باشقا بىر توپقا بېرىپ چۈشەندۈرەتتى، ئاگاھلاندۇراتتى. سىلىكىش ۋە قوپاللىقلاردىنمۇ رايى يانماي، داۋاملىق ئۆز قارىشىنى ئاڭلىتىشقا تىرىشاتتى. ھېچ بولمىسا ئېيتىشىپ ئۆلەيلى، دەپ قاخشايتى. لېكىن كوز ئالدىدىكىلا قىيىنچىلىقتىن

قۇتۇلۇشنى ئويلاپ، كەلگۈسى ئۈچۈن بەدەل تۆلەشنى خاھلىمايدىغان بۇ خەلق ئاللىقاچان بوششىپ، كۆزىگە كۆرۈنىپلا تۇرغان، قول سوزسىلا يېتىدىغان يەردىكى راھەتكە بېرىلىشكە تەييارىدى. چىقىسىلا تويغىدەك تاماق يەيتى. ئاندىن خوتۇنلىرىنى ئاچكۆزلۈك بىلەن قۇچاقلىيالايتى. كېيىنكى قۇيرۇقتىن ھازىرقى ئۆپكە ياخشىراق ـ تە! ئۇلار يەنە كۆڭلىنىڭ چوڭقۇر بىر يېرىدە دارىنلارنىڭ ۋەدىلىرىدىن گۇمانلانسىمۇ، سېغىنغان خوتۇنلىرىغا يېتىش، ئاچقان قوساقلىرىغا ئۆيدىكىلەر ئېلىپ كەلگەن نەرسىلەرنى يېيىش — خىيال قىلغىنىدەك ئۇنداق ئاسان بولماسلىقى، شۇ ئاچ پېتى ھەپسىگە ھەيدىلىشى مۇمكىنلىكىنىمۇ ئويلىماي قالمايتى. ئەمما ۋۇجۇدىدىن قەھرىمانلىق ئۆچكەن بۇ خەلق بۇ ئىككى يولدىن ئەنە شۇ ئەل بولۇش يولىنى ۋىسالغا يېقىنراق دەپ بىلگەچكە بەرىبىر ئەل بولۇشتىن باشقىنى تاللىمايتى!

سىرتتىن يەنە بىر موللا ئۆز ئىسمىنى مەلۇم قىلغاندىن كېيىن جار سېلىشقا باشلىدى:

— ئىشەنمىسەڭلا بىر نەچچە ۋەكىل چىقىرىڭلا، بىز قۇرئان تۇتۇپ قەسەم ئىچىپ بېرىمىز...

— بەلەن گەپ بولدى، بۇنىڭدىنمۇ ياخشى گەپ نەدە با؟ دادىمىزمۇ دېمەيدۇ، بۇندا گەپنى. چىقايلى، — دېدى ئۆپكىسى يوقتىن بىرى، — سىلى چىقسىلا ئارىپكا، سىلىگە ھەمرا بولاپ يەنە ئىككىمىز بىللە چىقلى.

— ياق دېسىلە، ئارىپكا، چىقمىسلا! — دېدى مۇھەممەتتۇرسۇن.

— لالما ئىتتەك ئاچ يېتىۋېرەمدۇق؟ سۇلى قىلىپ باققان ياخشىراق ئەمەسما؟!

— ئۇلا چىسۇن، شۇندا ۋاقىرايلى.

— راس، ئۇلنىڭ چىگىنى ئوك، — دېدى ئارىپ.

— سىلىدىن ۋەكىل چىسۇن. چېرىكلە چىسە ئېتىۋېتىمىز! — دەپ ۋارقىرىدى ئەخەت قارى.

مۇھەممەتتۇرسۇن كۆپچىلىكنى ھۇشيارلىق بىلەن قورالنى بەتلەپ يېتىشقا ئۈندىدى. ئۆزى ئارىپنىڭ قېشىغا سۈرۈلۈپ:

— ئارىپكا، سىلىنىڭمۇ تەسلىم بولغىلىرى باما؟ راس گەپنى قىلسىلا، بوممىسا ئىككىمىز قېچىپ كېتىلى، — دېدى.

— قوي، ئۇكام. بىز خەق كاغا يارىمايدىكەنمىز، بىر ئادەمنىڭ گېپىنى

ئاڭلىمىساق، ھەممىمىز ئۆزىمىزگە پادىشا، نېمە قىلغىلى بولىدا؟ ئەمدى مەن شۇلانى ئويلاپ، قانچىلىكلىكىمىزگە كۆزۈم يېتىپ، ئاپلا دەپ قېلىۋاتىمەن. باكادىن باكاغا قىزىققانلىق قىلىپ باللىرىمنى بىسەرەمجان قىپتىمە، قالغىنىغا يېتىم قىلايما، ئەمدە؟ ئاستا قوڭنى غىت قىسىپ، سىڭگەن ناننى يەيمىكىن...

— سىلىنىڭچە، سىڭگەن ناننى يەي، دېگەنلىرىگە دارىنلا قوياما؟

— قويمىسا، يامىنىغا كەسە ھاغىچە ئۇرا، بىر نەچچە زىل سولاپ قويا، شۇنىڭغا چىدىساق، ئېنىڭزى يەنە ئۆلمىسەك، باللا بىلەن جەم بولامىز... رىسقىمىز پۈتمىگەن بولسا...

— ھەيي... خۇدايىم نېمىشقا مۇنداق ياراتتىكىن! ھەممىمىز خام كاللىكەنمىز!

— دېدى مۇھەممەتتۇرسۇن ھەسرەتلىنىپ، — شۇ چاغدا سىرت تەرەپتىن شاخلار شاراقلاپ، بىرلىرى كېلىۋاتقانلىقى بىلىنگەندە ئالدىراپ قوشۇپ قويدى، — ئاۋۇلار كەلسە ئالدىراپ بىر قاراغا كەممىسلە، بىللە ماڭىدىغان ئىشنى قىلمىسىلا. گېپىنى ئاڭلاپ باققاندىن كېيىن بىز بىر مەسلىھەت قىلىۋالايلى دەپ ئۇلارنى كەتكۈزىۋەتسىلە، ئىلاجى قىلىپ كەچنى كەلتۈسىلە. ئەلپازى چاتاقراق بوسا ئەھۋالغا قاراپ قېچىپ كېتىشكە كېچە ياخشى. مەن ئۈچۈن بوسىمۇ شۇنداق قىلسىلا، ئاكا، مەن بەربىر قېچىپ كېتىمەن!

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم! — دېدى سىرتتىن كىرگەنلەر. ئۇلار ئۈچ موللا ۋە تۆرت ئايال ئىدى.

— ئارپىكام سۆھبەت قىلسۇن، باشقىلىرىمىز ئەتراپقا تارقىلىپ ھوشيارراق تۇرايلى، — دېدى مۇھەممەتتۇرسۇن، بىرەر ئويلىمىغان تۇزاققا چۈشۈپ قېلىشتىن ئېھتىيات قىلىپ.

— ماڭ ـ ماڭەۋە! سەن سولتەك نېمە دەيسەن ئەمدە؟ سەن يا بىزگە باشلىقمۇ؟ ئۆزىمىزگە ئۆزىمىز باشلىق بىز، بىزمۇ سۆھبەتنى تەڭ قىلىمىز.

مۇھەممەتتۇرسۇن لەسسىدە بولۇپ قالدى. بۇ ئادەملەر بۇندىن بۇرۇنمۇ شۇنداق قىلىشقاندى. كېچىلىك نۆۋەتچىلىككە ھېچكىم ئۇنىمايتى. «خۇدايىم كېچىنى ئۇخلاشقا ياراتقان، ئۇخلاۋاتقاندا ئۆلۈش پېشانىمىزگە پۈتۈلگەن بولسا ئۆلەمىز!» دېيىشەتتى. بۇنداق تەرتىپسىز تويتىن نېمىنىمۇ كۈتۈش كېرەككىدى؟ ئەمدى كۆزەتچىلىكنى مۇھەممەتتۇرسۇن ئۆزى قىلماقچى بولدى. بىراق، ئۇمۇ مەنسىز سۆھبەت نېمە بولۇۋاتىدىكىن، دەپ ئىككى ئارىلىق بولۇپ، كېلىپ ـ كېتىپ

تۇراتتى.

— قوسقىڭلا تازا ئاچقاندۇ، بىچارىلا! — دېدى ئەلچىلەردىن بىرى ئۇلارغا ئىچىنغان ھالدا. ئەمما بۇ سۆز ناھايىتى كۆچلۈك پىسخىكا ھۇجۇمى ئىدى، — نەدىنمۇ شۇ پوقنى يەپتىكەنلىكى، ھەيي...

كەلگەن تۆرت ئايال ئىرى ياكى ئوغلى بىلەن يىغلىشىپ بىرنېمىلەرنى دېيىشىۋاتاتتى.

— تاماق ئېلىپ كەلگەن، دارىنلار ئېلىپ چىگىلى قويمىدى، چىققانلا يەيدۇ، دېدى، — دەيتى ئۇلار.

— ۋاي بالام، نېمىشقا بۇ پوقنى يىگەنسەن؟ نېمەگە نېمەڭ يەتمەي گۇناھ ئۆتكۈزۈپ يۈرىدىغانسەن؟ ھېلىمۇ مەيلىغۇ، بىز سېنى تاشلىۋەتمەيمىز. ئازماس ئاللاھ، دەپتىكەن. ئازمايدىغان كەم بار. ئەمدە ئوبدان تووۋا قىلساڭ، دارىنلىنىڭ كۆڭلىگە ئىنساپ بېرىپ قالسا...

ئۇ ياقتا سۆھبەت داۋام قىلاتتى:

— قورالنى بېرىپلا بالا ـ چاقاڭلا بىلەن ئۆيۈڭلاغا كېتىدىكەنسىلە...

(ئۆينىڭ گېپى چىقىشقا مۇھەممەتتۇرسۇننىڭ يۈرىكى زىرىلداپ كەتتى).

— سىلىمۇ تازا قاپ زۆرەك خەققەنسىلە جۇما! ئويلاپ باقماي ئىش قىلىدىكەنسىلە، بۇ قورال دېگەن دارىنلانىڭ ئىشى تۇسا، قورال بىلەن ھەپىلەشسەك قانداق بولىدۇ، دېمىگىنىڭلىنى قارىمامدىغان!...

— دارىنلىغا ئىشەنگىلى بولاما؟

— بىزگىغۇ ئىشىنەسىلە؟ مانا قۇرئان، قەسەم ئىچىپ بېرىلى...

— مېنى تۇل قويۇپ، باللىرنى يېتىم قىلىپ، نېمە قىلاي دەيلا؟ نېمە پوق يەپ... — ئۇ تەرەپتىن مىشلىداشلار ئاڭلىناتتى.

ئۇ ياقتا شىلدىرلاش...

— توختا! ئەمدى چىم بۇ تەرەپكە ئۆتسە ئاتىمەن! — غەزەپكە، ئۈمىدسىزلىككە پاتقان مۇھەممەتتۇرسۇن ئەمدى قەتئىيلىشىپ قالغاندەك، جىنىنى ئالقىنىغا ئېلىپ قويغاندەك قىلاتتى...

سۆھبەت سورۇنىدىن قۇرئان تۇتۇپ قىلىنىۋاتقان قەسەمنىڭ تەنتەنىلىك ئىبارىلىرى ئاڭلىناتتى.

— ئەمدى بىز بىلەن بىللە يۈرەمسىلە؟

مۇھەممەتتۇرسۇن ھاسراپ يىتىپ كەلدى.

— ياق، بىز مەسلىھەت قىلايلى، ھەربىرلىرى قايتىپ تۇرۇۋىشسىلا.

— ئەمىسە بىز قورال ـ ياراغلىنى ئالغاچ كېتىلى.

— ياق، ياق، بىز ئۆزىمىز ئىلىپ چىقىمىز. ئاۋارە بولۇۋىشمىسىلا.

— ماڭ ـ ماڭەۋە، چۇپەرەندە! بىز موللىكىمىز بىلەن بىللە چىكىتىمىز!

— كىم ماڭسا ئاتىمەن! — مۇھەممەتتۇرسۇن كۆزىگە قان تولغان ھالدا مىلتىقنى بەتلىگەنچە ئارقىسىغا سا يىنىپ، — بومىسا يۈرىكى با ئوغۇل بالا بوسا مىنى ئىتىۋەتسۇن! زىنداندا چىرىپ ئۆلگەندىن مۇشۇ يەدىلا ئۆلەي!

ئۇنىڭدا شۇنداق جۇرئەتنىڭ راستىنلا پەيدا بولغان ـ بولمىغانلىقىنى سىناپ كۆرۈۋشكە ھىچكىم جۇرئەت قىلالمىدى. موللىلارنىڭ ساقاللىرى تىترەپ كەتتى. ئايالالار بارماقلىرىنى چىشلىگىنىچە تۇرۇپ قالدى.

— بولدۇ، ئەمىسە. بىز چىقىپ «مەسلىھەتلىشىپ قالدى، ھازىر چىقىدۇ» دەپ قويىلى. ھۆكۈمەت سىلىنى ئاياۋاتىدۇ، بومىسا قىرىۋىتىدىغان نىيىتى بوسا بىر دەملىك ئىش ئەمەسما! چېرىك دىگەن تولا گەپ، ئورمانىنى چۆرىدەپ زىچلا تۇرۇپ كەتكەن، غىچ چېرىك... بىز مۇسۇلمان خەققۇ ئايىغانىنى بىلمەيمىز... — دىدى موللىلارنىڭ چوڭى.

ئۇلار مىڭىشقا تەمشىلىۋاتقاندا قومۇللۇق چېرىك يۈگرەپ كېلىپ يىلىندى:

— بۇلار مىنى مەجبۇر سۈرەپ ئەكەلدى، كەلگىم يوقتى. دارىنلارغا ئىيتىپ قويىسىڭىزلار، بىر ئەسكىرىڭلارنى تۇتقۇن قىلىۋاپتۇ، بىچارە سىلەرنى تازىمۇ سېغىنىپتۇ، دەپ...

— ماقا، ماقۇلە... ھەيي... ياش خەق دىگەن مانا مۇشۇنداق بەڭۋاش بولىدۇ ـ دە، ھاي دىگەنگە ئۇنىماي قىلغۇلۇقنى قىلىپ قويۇپ، ئاندىن چىچا يىرى سامانلىق بولغاندا «جان غوجىكام» دىگەن... ھەي بىچارىلەر، ئۇچۇۋشىنى بىلىپ، چۈشۈۋشىنى بىلمىگەن بەڭۋاشلا...

— قورئان تۇتۇپ قىلىنغان قەسەمگىمۇ ئىشەنچ قىلمامىلا، ئۇكام؟ — دەپ سورىدى ئارىپ مۇھەممەتتۇرسۇندىن پىچىرلاپ.

— ياق، — دىدى، مۇھەممەتتۇرسۇن مۇجمەل قىلماستىن ئىنىق قىلىپ، — بىرىنچىدىن، قەسەم ئاللا نامى بىلەنلا ئىچىلىشى كىرەك، قورئان تۇتۇپ ئىچكەن قەسەم بىدئەت بولغاچقا ھىچ كۈچى يوق، بىكاچىلام! ئىككىنچىدىن، قەسەمنى

بىزنىڭ موللىلا ئىچكەن بىلەن، ئىشنى دارىللا قىلىدۇ، ئۇ نېمىلىنىڭ خەق ئىچكەن قەسەم بىلەن پەرۋايى پەلەك، ئىشنى پۈتتۈرۈۋاسلام بولدى!...

ئارىپ ھاڭقىيىپ قاراپ قالدى. ئۇمۇ قەسەم ھەققىدە ئابدىقادىر داموللا قاتارلىق «جەدىت»چى موللىلاردىن شۇنداقراق ئاڭلىغانىدەك قىلىشىدى. قەسەمنى باشقىدىن، دىندا كۆرسىتىلگەن بويىچە، ئاللاھ نامى بىلەن قىلدۇراي دېسە، مۇھەممەتتۇرسۇننىڭ كېيىنكى گېپى ھەرقانداق قەسەمنىڭ ئەھمىيىتىنى يوققا چىقىراتتى. شۇڭا بولغىنى بولا، دېگەندەك بېشىنى چايقاپ قويدى.

ئۇلار چىقىپ كەتتى. ئاياللار بىر قەپەس يىغا ـ زارە قىلىشقاندىن كېيىن ئارقىدىن ئەگەشتى.

ئەمدى بۇ يەردە قىيا ـ چىيا باشلاندى. كۆپچىلىك موللىلىرىمىز بىلەنلا ماگساق ئۇبدان بولاتتى، دەپ ۋايساشتى. قالغانلار خوتۇنلىرىغا، ئانىلىرىغا قىيالماي ئارقىسىدىن قارىشاتتى. مۇھەممەتتۇرسۇننى تىللىشاتتى.

— ئايلىمىنىڭ بويىدا بارىدى، بالامنى كۆرەلمەي ئۆلىدىغان بولدۇم دەپ ئەنسىرىگەنتىم، ھېلىمۇ ياخشى، دارىنلىرىمىزنىڭ ئىنساۋى بارىكەن،... — ئەخەت قارىمۇ ئۇيقۇدىن ئويغانغاندەك، ئۆزىنى كۈتۈپ تۇرغان ئاشۇ خوشاللىققا پاتراق ئېرىشكۈسى كېپكەتتى. ئاشۇ خوشاللىقتىن مەھرۇم بولغىلى تاس قالغانلىقنى ئويلىسا تېنى شۈركىنىپ كېتەتتى. ئىنسان ھامان شۇنداق، قولدىن كەتكەن ياكى قولدىن كېتىشكە تاس قالغان نەرسىسىنى بەكمۇ قەدىرلەيدۇ، مەيلى قانچىلىك كىچىك بولسىمۇ. شۇنىڭ ئۈچۈنمىكىن قايتىدىن ئېرىشىش ئالدىدا تۇرغان تېنچ ھايات ئۇلارغا قولغا كېلەيلا دەپ قالغان، ئەمما تېخى تولۇق قولغا كەلمەي يېقىندىلا كۆرۈنۈپ تۇرغان قىممەتباھا نەرسىدەك ئۇلارنى ئاشىقانە تەشنا قىلىپ تۇراتتى. بۇنىڭغا ئېرىشىش شادلىقى ھەممىنى ئۇنتۇلدۇرىۋېتەلەيدىغان سېھرىي كۈچكە ئىگىدى. بۇنىڭ ئۈچۈن «دارىن»لارنىڭ ئايىقىغا يىقىلىشقا، تەبئىتىنى يوقاتقان ھالدا باشقا رەسۋاچىلىقلارنىمۇ قىلىشقا تەييارەدەك قىلىشاتتى. ئۇلار موللىلارغا چوڭقۇر ئىشەنچ باغلاشقانىدى. بولۇپمۇ قۇرئان تۇتۇپ قىلىنغان قەسەم ئۇلاردا ئۈمىد، ئىشەنچ پەيدا قىلغانىدى.

مۇھەممەتتۇرسۇن ئىچ ـ ئىچىدىن يىغا يامىشىپ چىقىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلدى. ئۇ يەنە ئۇستازى ئابدىقادىر داموللىنى ئەسلەپ قالدى. ئۇستازى بۇ خەلقنىڭ ئاجىزلىقلىرى ئۈستىدە توختالغاندا شۇنداق دېگەنىدى: «بىزنىڭ خەلقىمىز شۇ

دەرىجىدە نادانكى، ئۇلار ئۆزلىرىنى ئەرزان باھادا سېتىۋېتىدىغان مولللار بولسۇن، ئۇلگۇجىسىگە ساتىدىغانلىرى بولسۇن، ئىماندىن ئاجرىغان، ئالللقاچان نەپسىنىڭ كەينىگە كىرىپ كۆپۈرلۈق ئۆتكۈزۈپ بولغانلىرى بولسۇن ھەممىسىگە ھۆرمەت كۆرسىتىۋېرىدۇ، ئىشىنىۋېرىدۇ، ئەگىشىۋېرىدۇ. ئۇلارغا يوغان دەستارلار بولسىلا بولدى، نامى چىندىن ياكى ھەزىل قىلىنىپ ‹موللا›، ‹مەخسۇم›، ‹ئىشان›، ‹خەلپەت›، ‹قارى› ئاتىلىپ قالغان بولسىلا ئىت بولسىمۇ بېقىۋېرىدۇ. ھەرگىزمۇ ئىلغا قىلىپ ئولتۇرمايدۇ. يامانلىرىنى يېتىم قالدۇرۇشنى، ياخشىلىرىنى قوغداشنى بىلمەيدۇ. مانا بۇ قارىغۇ ئېتىقادتۇر. دۈشمەن دەل شۇ يېرىمىزدىن پايدىلىنىپ، بىرە سولتەك ئىمام ئارقىلىقلا پادىنى باشقۇرغاندەك بىزنى تىزگىنلەپ كېتىۋېرىدۇ».

مۇھەممەتتۇرسۇن ئەمدى ئۇستازىنىڭ ئېتىقاد ھەققىدىكى سۆزلىرىنى ئەسلەپ كەتتى ۋە ئېتىقادتىن ئايرىلىش ياكى ئېتىقادنىڭ ساختىلىشىپ كېتىشى، سۇسلىشىپ كېتىشىنىڭ نەقەدەر قورقۇنۇچلۇق ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدى.

3

جىگدىلىكنىڭ سىرتىدىكىلەر كۆتمەكتىدى. كۆن غەرپكە قىشايغان، كەچكى شەپەقنىڭ ئالتۇن نۇرلىرى ئېگىز جايلاردا — شاخلارنىڭ ئۇچىدا جىمىرلايتى.

تاقتى ـ تاق بولغان «دارىن» دامولللارغا بۇيرىدى:

— كەچكىچە چىقمىسا بېسىپ كىرىدۇ، ھەممىسىنى قىرىپ تاشلايدۇ! تىۋۋلا! ۋارقىرا! چاپسانراق چىقسۇن!

بۇ گەپنى ئاڭلاپ قورقۇپ كەتكەن ئانىلار، ئاياللار چۇقىرىشىپ يىغلىغاچ، «دارىن»نىڭ ئىلتىپاتىنى تىلەشتى، ئۇنىڭ ئۆمرىگە كۆپتىن ـ كۆپ دۇئا قىلدى. دامولللارنىڭ چوڭى بولسا ئىككى ئارىلىقتا ھەر ئىككى تەرەپكە يامان بولۇپ قېلىشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن تىرىشىپ، ئالدىراپ ـ تېنەپ «دارىن»نى تىنچلاندۇرماقچى بولدى:

— ئۇلار رازى بولغان، دارىن جاناپلىرى، ئەمما ـ زە، بەزىلىرى بويۇنتاۋلىق قىلىدىغاندەك تۇرىتى، شۇلارنى ماقۇل كەلتۈرىمىز دەپ ھايال قالدىمكىن...

— تولا گەپ يورغىلاتماي ۋارقىرا! ئۇلار چىقسۇن! كۈن ئولتۇرغاندا سۈرۈك

توشدۇ، چېرىكلەر بىسىپ كىرىدۇ، دە!

ئاياللار، قىرىلار يەنە چۇقىرىشىپ كەتتى. ئۇلار ھەممىسى تەڭ ۋارقىراشقاچقا ھېچنېمىنى ئاڭلىغىلى بولمىدى.

— بىرىڭ تووۋلاش، ئىشەكلەر! قالغانلىرىڭ ئۈنۈڭنى ئۆچۈرۈش!

ئەزەن ئېيتىپ كۆنگەن ياڭراق ئاۋاز ئورمانىدىكلەرنى ئاگاھلاندۇردى. بۇ يۇسۇپ دامولىنىڭ مۇھتەرەم ئاۋازىدى...

چېرىكلەرگە يول باشلاپ كەلگەن «قېيدىغاق» شەلىك يىگىت بىر چەتتە چېرىكلەرنىڭ نازارىتىدە تۇراتتى. ئەمما قولى قاچاندۇر تەرەت سۇندۇرغان چاغدا بوشۇتۇلغان پېتى قايتا باغلانمىغان، ئەمما كېتىشكىمۇ رۇخسەت قىلىنماستىن چېرىكلەرنىڭ ئالدىدا يۈكۈندۈرۈپ قويۇلغانىدى. ئۇ پات ـ پاتلا نارازىلىقىنى بىلدۈرۈپ ۋايساپ تۇراتتى:

— مېنىڭ ئەمدى ئىشىم تۈگىدىغۇ؟ يەنە نېمىشقا ئاۋارە قىلىدىغاندۇ! دارىن، دارىن! مەن يادىلىرىدا بامۇ يا؟ سىلىنى باشلاپ كەلگەن مەن، ئەمدى مەن كەتسەم بولا؟...

— ئاغزىڭنى يۇم، سىڭكو!

ئەمما ئۇنىڭ ئاغزىنى يۇمۇشى ئۇزاققا بارمايتى.

كۈن ئولتۇردى. بىردىنلا جاھاننى گۈگۈم قاپلىدى. پەقەت غەرب تەرەپتە بىر يورۇق دائىرە قىزىرىپ تۇراتتى. ئەمما ئۇنىمۇ بۇلۇتلار توسۇۋالغاچقا خىرەلىشىپ كەتكەن، بۇلۇتلار بولسا قارىداپ كەتكەن قاننى ئەسلىتەتتى.

— يەنە تووۋلا! ئاخىرقى قېتىم! چىقمىسا بېسىپ كىرىپ ھەممىنى ئېتىۋېتىڭلا!

بۇ قېتىم ۋارقىراشقا جاۋابەن ئۇ ياقتىنمۇ ئۈن قاتتى:

— مانا چىقىۋاتىمىز! ئارىمىزدا يىقىلىپ قالغانلا با، ماغدۇرىدىن كېتىپتۇ. شۇلىنى كۆتۈرۈپ ماڭمىساق بومايدىكەن!

— ئۇلار قەستەن كېچىگە تارتىۋاتقان ئوخشايدۇ، — دېدى «دارىن» ئادەملىرىگە كالدىرلاپ، — بۇنىڭدا بىر ھىلە بار، ھوشيار تۇرۇڭلا! باشقا تەرەپتىكىلەر چىققاننى شۇ يەردىلا ئاتسۇن! مۇشۇ يەردىن باشقا يەردىن چىققانلار قاچىدىغانلار... — ئاندىن جارچى موللىغا قارىتىپ، — ماغدىرى يوقلار قالسۇن، قورالنىلا ئالغاچ چىقسۇن، ئاندىن بىز ئۇلارنى ئاتقا مىندۈرۈپ ئۆيىگە ئاپىرىپ قويىمىز، ئەمما باشقا تەرەپتىن چىقمىز دەپ خام خىيالدا بولۇپ يۈرمىسۇن! ئۇ

تەرەپتىكىلەرگە چىققانىنى ئېيتىشقا بۇيرۇق بەردۇق! — دېدى.

ئۇياقتىن يەنە جاۋاپ ئاڭلاندى:

— ماقۇل، قويدۇق، مانا...

«دارىن» بىر ئەسكەرگە بۇيرۇدى:

— دەرھال بۇيرۇقۇمنى ئېلىپ ئورماننى ئايلىنىپ كەل! ھەممىگە يەتكۈز، مۇھاسىرە چەمبىرىكى تارايتىلسۇن!...

— ئۇلار چىقۋاتقاندىكىن مەن كېتىۋەرسەم بولىتى، — دەپ غودۇڭشىيتى ھېلىقى «يول باشلىغۇچى».

ئەتراپ گىرىمسەن يورۇق، ئەمما ئورمان قاراڭغۇلۇقتا چۆككەن ئىدى. يېقىنلا يەردىن شاخلارنىڭ شاراقلىغىنى، ئاندىن ئادەم قارىسى كۆرۈندى.

«دارىن» چېرىكلەرنىڭ ھەممىسىنى ئاياللار ۋە قېرى چۈرىلەرنىڭ ئارقىسىغا ئۆتكۈزىۋېتىپ، موللىلارنى ئالدىغراق بىرىپ قورالىرنى ئېپ قىلىپ، گۇناھكارلارنى يوغرالار تەرەپكە ماڭدۇرۇشقا بۇيرىدى.

ملتىقنى بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرگەن بىرىنچى كىشى، ئارقىسىدىن ئىككىنچىسى،... چىقىپ كەلگىلى تۇردى.

— مانا بىز چىقتۇق... — دېدى ئالدىدىكىسى.

— ھە، بارىكاللا! ملتىقنى مانا ماۋۇ يەگە، مېنىڭ يۈتۈمنىڭ تۈۋىگە قوياپ، ئاۋۇ تەرەپكە بېرىڭلا، ئۈكىلىرىم، ئۆيۈڭلىدىكىلە شۇ تەرەپتە ساقلاۋاتىدۇ.

ئارقا تەرەپتە «دارىن» تىلماچنىڭ ياردىمىدە ئائىلە - تاۋاباتلارغا بۇيرىدى:

— نىمىش بولىشىدىن قەتئىي نەزەر ئۇننى چىقىرىشقا، چۇقىراشقا بولمايدۇ! كىم ئۈننى چىقىرىدىكەن شۇنى ئېتىپ تاشلايمەن! گۇناھكارلار سوراق قىلىنىپ ئۆگۈنلۈككە قويۇپ بېرىلىدۇ.

دەسلەپكى ئىككى «گۇناھكار» يوغرالار توپىغا كېلىشىگىلا ئۇلارنىڭ دالدىسىدا تۇرغان چېرىكلەر «گۇناھكار»لارنىڭ كارنىيىدىن ئالدى. قوساقلىرىغا كېلىشتۈرۈپ مۇشلىغاندى، ئۈن چىقىرالماي يەرگە يىقىلدى. ئايالار ئۈنلىرىنى چىقىرالماي بارمىقىنى چىشلىگەن ھالدا بوقۇلداپ كېتىشتى.

ئورماندىكىلەر ئارقا - ئارقىدىن چىقىشۋاتاتتى.

— دارىن، دارىن! ئارىمىزدىن بىرەيلەن قېچىپ كېتىش ئۈچۈن ئورماندا قالدى! كۈن چىقىش تەرەپكە كېتىپ قالدى... ھەممىنى قىلغان شۇتى... — بىر

نەچچەيلەن خىزمەت كۆرسىتىش پۇرسىتىنى تالىشىپ تەڭلا چۇۋۇلدىشىپ كېتىشىدى، سۆزىنىڭ ئاخىرى تۈگىمەي ئۇنىلىرى ئۆچۈپ، يەردە ياتقانلارنىڭ ئۈستىگە «خامباستى» بولۇپ چۈشتى.

ئەخەت قارى بىلەن ئارىپ ئەڭ ئارقىدا چىقىشىۋاتاتتى، ئۇلارنىڭ ئارقىسىدا بولسا قورال بەتلەپ قومۇللۇق چېرىك چىقىپ كېلەتتى. ئۇنىڭ يېلىنىپ ئىلتىماس قىلىشى، گۇناھكار بولۇپ بىر تاياقتا ھەيدىلىپ كەتمەسلىك ئۈچۈن بىر ئەركەكچىلىك قىلىشلىرىنى ئۆتۈنىشىگە بەس كېلەلمەي، ئۇنىڭ قولىغا قورال بېرىپ، ئۇنىڭ خىزمەت كۆرسىتىپ ئاقلىنىۋېلىشىغا پۇرسەت يارىتىپ بېرىشكەنىدى. بىز ئۈچۈن ئەمدى ھەممىسى بەرىبىر، بىر مۇسۇلمان بالىسى بولسىمۇ چېتىلىپ قالمىسۇن، دەپ ئويلاپ ماقۇل بولۇشتى. بۇنىڭ بەدىلىگە چېرىكتىن، كېيىن «دارىن»لارنىڭ ئالدىدا بىر نەچچە ئېغىز ياخشى گەپ قىلىپ، گۇناھىنى يېنىكلىتىشكە، ھەممىنى مۇھەممەتتۇرسۇنغا ئارتىپ گۇۋالىق بېرىشكە ۋەدە ئېلىشقان بولىدى. ئارىپ نېمىلا بولمىسۇن ئېھتىياتنىڭ زىيىنى يوق دەپ، مۇھەممەتتۇرسۇننىڭ ئاگاھلاندۇرۇشلىرىنى ئېسىدە تۇتقان ھالدا تاسادىپى ئەھۋالدا قېچىشقا ئەپلىك بولسۇن ئۈچۈن ئارىلىق قالدۇرۇپ چىقىۋاتاتتى.

چېرىكلەرگە يول باشلاپ كەلگەن شەلىك يىگىت تاياق يەپ ئۇن چىقىرالماي يەردە ياتقانلارنى كۆرۈپ، باياتىنقى شېرىن گەپلەرنىڭ ئالدامچىلىق ئىكەنلىكىنى پەملىدى - دە، چېرىكلەر تۇتقۇنلارنى ئۇرۇپ - دەسسەپ باغلاۋاتقان ئالدىراش پۇرسەتتە ئوچۇقچىلىققا قاراپ قاچتى.

— ئادەم قاچتى! — دەپ توۋلىدى ئائىلە تاۋاباتلاردىن بىرى، ئىختىيارسىزمۇ ياكى ياخشىچاق بولۇش ئۈچۈنمۇ ئەيتاۋۇر چۈشىنىپ بولمايدىغان تەرزدە.

گۇگۇمدا گىرىمسەن كۆرۈنگەن قارىغا قارىتىپ بىر نەچچە مىلتىق تەڭلا ئېتىلدى.

— ئا!... ئا!... — قىلغان تاۋۇش جاڭگال ئاسمىنىدا ئېنىق ئاڭلاندى، بىر قارا كۆلەڭگۈ يۇلاڭلاپ يىقىلدى.

بۇ ھال ئارقىدا قالغان ئىككەيلەنگە يامان تەسىر قىلىپ، قارىسى كۆرۈنگىدەك يەردە توختاپ قالدى.

— چىقىۋېرىڭلا! بىرسى قورال تاپشۇرماي قاچقانىكەن، شۇنى ئېتىۋەتتى، يامانىنىڭ جازاسى مانا شۇنداق، — دەپ چۈشەندۈردى يۈسۈپ داموللا.

ئەخمەت قارى يەنە ئالغا قاراپ كەلدى. بىراق، كۆڭلىگە گۇمان چۈشكەن ئارىپ جايىدا تۇرۇپ قالدى. ئۇ مىلتىقنى بەتلەپ بىرە چېرىكنى بولسىمۇ ئېتىۋالايمۇ، دەپ ئويلىدى - يۇ، بىراق، قايتا تۇغۇلغان تېنىچ ياشاش ئۈمىدى ئۇنى ئىككىلەندۈرۈپ قويدى. تېخىمۇ رىيال، تېخىمۇ ئەمەلىي تۈرتكە «ئۆزى تېرىغان بالا» — قورال بېرىپ ئارقىسىغا سېلىۋالغان ئۇيغۇر چېرىك ئىدى. ئارىپ يەنىلا مېڭىشقا ئالدىرىمىغان ئىدى، ئەمما بۇ قېتىم ئالدىدىن ئۈندەش ئاۋازى كەلمەيلا، ئارقىسىدىن بۇيرۇق ئاۋازى كەلدى:

— ھە، بىزىرىپ تۇرماي چاپسان ماڭە! — شۇندا ئارىپ مۇھەممەتتۇرسۇننىڭ «ھەممىمىز خامكاللىكەنمىز،... ئى خۇدا، بىزنى نىمانداق ياراتقانسەن!...» دېگىنىدەك ئاغرىنىشلىرىنى يادىغا ئالدى. مانا، «گۈل بولمىساق، ساراڭ بولمىساق بىر چېرىككە قورال تۇتقۇزۇپ كەينىمىزگە سېلىۋالامدۇق» دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى. شۇ چاغدا ئالدى تەرەپتىنمۇ ئۈندەش ئاۋازى ئاڭلاندى:

— ھە، چىقسىلا، چىقىۋەسىلە!

— مانا ھازىر، — دېدى ئۇ ئالدىكى ئۈندەشكە دېگەندىن كۆرە ئارقىسىدىن دۈمبىسىگە تېرەلگەن مىلتىققا جاۋابەن. شۇنداق دەپ ئەمدىلا بىر قەدەم ئېلىپ تۇرۇشىغا ئالدى تەرەپتىن:

— ئەخمەت قارى! ئۇرماڭلا، خۇدا ھەققى! ۋاي ئېسىت!... — دېگەن نالە، ئارقىدىنلا «جۇ كۇ! سىڭكۇ!پ» دېگەن قەھرلىك كالدىرلاش ئاڭلىنىپ، ھەممە گەپنىڭ ساختىلىقى ئاشكارە بولدى. ئارقىسىدىكى چېرىك ئەمدى ئۇنىڭغا قورالنى تاشلاش بۇيرىقى بېرىۋاتقاندا، ئۇنىڭ مېڭىسىدە چاقماق تېزلىكىدە بىر قارار مەيدانغا كەلدى - دە، ئۇ قورالنى تاشلاپلا، شىمال تەرەپكە — كەڭ دالاغا قاراپ جان - جەھلى بىلەن قاچتى.

— بىرسى قېچىپ كەتتى، دارىن! بىرسى قېچىپ كەتتى! — دەپ ۋارقىرىدى ئارقىدا قورال بەتلەپ چىقىۋاتقان ئۇيغۇر چېرىك، كۈتۈلمىگەن ئىشتىن مەڭدەپ، نېمە قىلارىنى بىلەلمەي.

— داسى تا! — دەپ ۋارقىرىدى «دارىن».

بىر نەچچە مىلتىق ئۇ تەمبەل كىشىنىڭ دۈمبىسىنى نىشانلاۋاتقاندا ئورمان تەرەپتىن ئېتىلغان ئوق ئاۋازى بىلەن ئارىپنىڭ قارىسى سەندىرەكلەپ كەتتى. چېرىكلەر تويدىن ئارقا - ئارقىدىن ئېتىلغان بىر نەچچە پاي ئوق ئاۋازى بىلەن

تەك ئۇنىڭ كېلىشكەن گەۋدىسى ئەلەملىك تولغىنىپ تاقىر دالىغا يىقىلدى. ئۇ ئارمانلىرىنى، ساۋاقلىرىنى سۆزلەشكە ئۈلگۈرمىدى. ھەتتا «ھامىنى ئۆلىدىغان ئىش بولغاندىكىن، بىرسىنى بولسىمۇ ئېتىۋەتسەمچۇ!» دېگەن پۇشايمانلىق ھېسسىياتىنىمۇ ئويلىۋېلىشقا ئۈلگۈرمەيلا جان ئۈزدى! بۇ خەلقتە ئىنتىقام ئۇدۇمى ئىنتايىن ئاجىز بولغاچقا، ئارماندا كەتكەن بۇ كىشىلەرنىڭ باللىرىدىنمۇ قىساس ئېلىش ئۈمىدىنى كۈتۈشكە بولمايتى. ئەكسىچە، چوڭلار بۇنداق ئىشلاردىن ئاگاھلاندۇرۇپ تۇراتتى، باللار بولسا بۇنداق ئىشقا مەڭگۈ جۈرئەت قىلالماس ھالغا كېلەتتى. يەنى، قىساس — باشقا خەلقلەرنىڭ ئەۋلادلىرىدا جەڭگىۋارلىق، قارشىلىق روھى ئويغاتسا، بۇ مىللەتتە «بۇنداق ئىشنىڭ پوققا پايدىسى يوق، بىزنىڭ بوۋىلىرىمىز(ياكى دادا، تاغىلىرىمىز) قىپ بېقىپتىكەن، ئۆزىنىڭ بېشىغا چىققاندىن باشقا ھېچ ئىش بوپ كەتكەن يوق!» دېگەن سەلبىي ساۋاق رولى ئويناپ، جىم يېتىشنىڭ تارىخى ئاساسى بولۇپ قالاتتى...

«دارىن» ئۇيغۇر چېرىكنىڭ قولىدىكى مىلتىقنىمۇ تارتىۋېلىشقا ئەمر قىلدى. بۇنى ياخشىلىقنىڭ بېشارىتى ئەمەس، دەپ قورقۇپ كەتكەن چېرىك، بىچارىلارچە مۆلدۈرلەپ تۇرۇپ:

— دارىن، دارىن، ھېلىقى قاچقاننى مەن ئاتتىم، مەن!... — دېدى ئۆزىنى چۈشەندۈرۈپ.

— نى؟... — دېدى «دارىن» ئىستىھزا بىلەن، — كۆرىمىز، ھازىر قورالنى قويۇپ بۇيرۇقۇمنى كۈت!

«دارىن» ئىككى جەسەت يېنىغا چېرىكلەرنى ئەۋەتىپ يېنىنى ئاختۇرۇشقا ۋە ئۆلگەن - ئۆلمىگەنلىكىنى تەكشۈرۈپ كۆرۈشكە بۇيرىغاندىن كېيىن، خاتىرجەم ھالدا تۇتقۇنلارنى بىر - بىرلەپ باغلاشقا باشلىدى. باغلاش جەريانىدا رەھىمسىزلىك بىلەن قوللىرىنى قايرىدى، ئەپ كەلمەي قالسا دەسسەپ تۇرۇپ باغلىدى.

— داموللام بۇ...؟ — دېدى موللىلاردىن بىرى ئۆز ئىچىدىكى ئەڭ ئىناۋەتلىكى بولغان يۈسۈپ داموللىغا.

— خەپ - شۈك! بالاغا قالغاننىڭ پايدىسى يوق. بازادا جان ساتمايدا، — يۈسۈپ داموللا زەردە بىلەن.

— بىراق، بىز قۇرئان تۇتتۇق، تەقسىر...

— ئاللاھ رەھىمدىل، مېھرىبان. بىزنىڭ بى ئىلاجلىقىمىزنى كۆرۈپ

تۇرغاندىكىن كەچۈرىدۇ، ئىگىمىز ھەممىنى بىلگۈچى.
— چوڭ گۇناھكار بولمىدۇقمۇ، تەقسىر؟ بولۇپمۇ ئاۋام ئالدىدا...
— بىزدە نېمە گۇناھ؟ خۇدا گۇناھكارلارنى ئۆزى كۆرۈپ تۇرىدۇ، جاجىسىنىمۇ ئۆزى بېرىدۇ. سىڭگەن نېنىمىزنى يەيلى، خۇداغا شۈكرى دەيلى، ھېلىمۇ ئۇلار گېپىمىزگە كىرىپ چىقىشتى، بىز قۇتۇلدۇق... ئاۋامدىن باشلىرى قاتمىسىمۇ بولىدۇ، ئاۋام دېگەن بىر پادا. مۇشۇنىڭ بىلەنلا بىزگە ئىشەنمەس بولۇپ قالامدىكىن دەپ ئەنسىرەملا؟ خاتىرجەم بولسىلا، ئاۋام ئالدىدا نېمە قىلساقمۇ ھۆرمەتلىكمىز، تەقسىر!
ئاياللار نالە كۆتۈرۈپ دالىنى باشلىرىغا كىيدى. ھېچ بولمىسا ئەكەلگەن تاماقلارنى بولسىمۇ يېۋالسۇن، رەھىم قىلىڭلار، دەپ يىغلىندى. بىراق، «دارىن»لار ئۇلارنى ئىتتىرىۋېتىپ، ئۆز ئىشلىرىنى بەھۇزۇر بېجىرىشتى. ئىش پۈتكەندىن كېيىن كوماندىر چېرىكلەرنىڭ بىر قىسمىنى قېچىپ كەتكەن بىر نەپەر گۇناھكارنى تۇتۇشقا قالدۇرۇپ، تۇتقۇنلارنى سۆرەپ دېگۈدەك ئېلىپ مېڭىشتى.
ئەمدى ئاياللار ۋە قېرىلار ئىشەنگەن موللىلىرىغا يېپىلىشتى.
— گەپ قىلىشمىلىغۇ؟ ھە؟ نېمىشقا بىز ئۈچۈن بىر ئېغىز گەپ قىلىپ قويۇشمايلا؟
— قىلغۇلۇقنى قىلىپ بولۇپ، بىر چەتتە ئىشىپ تۇرىۋالغان قانداق گەپ...
— بەس، بەس! شەيتىنىڭلارغا ھاي بېرىڭلار، مۇسۇلمانلار، مۆمىنلەر!
— بىزگە يول كۆرسىتىشسىلە، ئەمدى بىز قانداق قىلىمىز؟
— قانداق قىلىمىز؟
— مۆمىن مۇسۇلمانلار ئۈچۈن ئەۋزىلى قازاغا رىزا، بالاغا سەبىر قىلماقتۇر. سەبىر قىلىشسىلا. ئاللاھ سەبىر قىلغۇچىلار بىلەن بىللىدۇر. ھۆكۈمەت ھەم دارىنلارنىڭ كۆڭلىگە ئىنساپ بەرسە، خۇدا خاھلىسا تىنچ ـ ئامان كۆرۈشسىلەر. دارىنلارنىڭ ئىنساۋىنى تىلەيلى، ئامىن!
— ئامىن! — خالايىق ئاگىسىز ھالدا ئەگەشتى.

توققۇزىنچى باپ

كەلمىگەن تەلەيدە ئاناڭنىڭ ھەققى بامىدى؟
—— خەلق تەمسىلى

1

تۈن پەردىسى ئەتراپنى قازاننى دۈم كۆمتۈرۈپ قويغاندەك يىپيىپ كەتكەن بولۇپ، ئورمان قاراڭغۇلۇقتا ھوھۇلداپ تۇراتتى. قاراڭغۇ ئورمانلىقتا تېخمۇ بەھۇزۇر ھۆكۈمران بولۇپ، ھېچقانداق نەرسىنى ئىلغا قىلىپ بولمايتتى. پەقەت ئاللىقانداق تاۋۇشلارغا قاراپ مېڭىشقا توغرا كېلەتتى. بۇ ھال مۇھەممەتتۇرسۇننىڭ قېچىپ قۇتۇلۇشى ئۈچۈن بەك ئەپ كەلگەنىدى. ئۇ دەسلەپ يوغان بىر تۈپ توغراقنىڭ ئۈستىگە چىقىپ قويۇق شاخلار ئارىسىدا غولنى قۇچاغلاپ، دىمىنىمۇ چىقارماستىن تۇرىۋالدى. چىرىكلەرنىڭ سانى ئازلىغان، ئۇنىڭ ئۈستىگە قاچقۇننىڭ قولىدا مىلتىق بارلىقىنى بىلگەچكە يۈرىكى پوك - پوك، قاراڭغۇدا سىلاپ - سىپاپ، ئالدى تەرەپتىن شىلدىرلاش ئاڭلانسا قولىقىنى شىڭتايتىپ، قورقۇپ كېلىشەتتى. ئۇلاردا قاچقۇننى تۇتۇۋېلىپ خىزمەت كۆرسىتىش ئىستىكىگە قارىغاندا جان تەشۋىشى كۈچلۈكرەك بولغاچقا بەكمۇ زەڭ سېلىپ، زىغىرلاپ كەتتى دېيىشكە ئاساس يوقىدى. ئۇلارنىڭ بۇنداق ئالۋاڭغىلا ئىزدىگەن بولىۋېلىش پوزىتسىيىسى بىلەن قاچقۇننى بايقاپ قېلىش ئېھتىمالىمۇ ناھايىتى ئاز ئىدى. ئۇلارنىڭ مۇھاسىرە چەمبىرىكى تارىيىپ، چوڭ توغراقتىن ئۆتۈپ بولغاندا مۇھەممەتتۇرسۇن جان ۋەسۋەسىدە چاققانلىشىپ كەتتىمۇ، ئەيتاۋۇر مايمۇندەك چاققانلىق بىلەن توغراقتىن سىيرىلىپ چۈشۈپ، سىلاپ - سىپىلاپ بىر تال چالما تاپتى - دە، ئۇنى ئورمان ئۈستىدىن ئارتىلدۇرۇپ جەنۇپ تەرەپكە قارىتىپ ئاتتى. بۇ تىۋىش بىلەن ئۆزىچە دۈشمەننىڭ دىققىتىنى چالما چۈشكەن تەرەپكە چالغىتماقچى بولغان بولسا كېرەك، ئاندىن ئۆزى شىمال تەرەپ بىلەن چىقىپ كېتىش ئۈچۈن ئالدىراپ ماڭدى. شاخلارنىڭ شاراقلىشى دۈشمەننىڭ دىققىتىنى قوزغاپ قويماسلىقى ئۈچۈن

دوڭغاقلاپ، شاخلار ئارىسىدىكى ئەگمە شەكىللىك «كارىدور»دىن شاپاشلىغىنچە مېڭىپ كەتتى. ئۇنىڭغا قورقۇنۇچ شۇ دەرىجىدە ھۇجۇم قىلغانكى، ھەتتا ئورماندىن چىقىپ، ئوچۇق دالادىمۇ خېلى ئۇزاققىچە ئەنە شۇنداق دوڭغاقلاپ مېڭىشنى داۋام قىلدى. ئاللىقاچان ئورماندىن چىقىپ بولغانلىقىنى ھېس قىلغىنىدا تازىمۇ خىجىل بولدى. خۇداغا شۈكرىكى، ئۇنىڭ بۇ قىلىقىنى ھېچكىم كۆرۈپ تۇرمىغاچقا سەتچىلىككە قالمىدى.

ئەمدى قەيەرگە بېرىش كېرەك؟ ئوچۇق دالا بىلەن مېڭىۋېرىش خەتەرلىك. تاڭ ئاتقىچە بىرەر پاناھ جاي تاپمىسا، بولۇپمۇ ئىككى كۈندىن بېرى ھېچنېمە يېمىگەن قورساققا يېگۈدەك بىر نېمە تاپمىسا بولمايتى. ھەم دالدا بولىدىغان، ھەم يەيدىغان نەرسە تېپىش تازىمۇ زىددىيەتلىك ئىدى. يەيدىغان نەرسە ئادەملەر بار جايدىن تېپىلىدۇ؛ يوشۇرۇنۇش ئۈچۈن بولسا ئادەملەردىن نېرىراق بولۇش كېرەك! بۇ زىددىيەتنى مۇۋاپىق ھەل قىلىدىغان چارە تېپىش، ھەم ئاچلىقتىن يىقىلىپ قالماسلىق، ھەم تۇتۇلۇپ قالماسلىق ئۈچۈن ئۇيغۇن بىر نىشاننى بەلگىلىۋېلىش كېرەك ئىدى. قەيەرگە بېرىش كېرەك؟ بەشكېرەم تەرەپكە مېڭىش كېرەك! قېشىدىلا قۇمالتاغ بار، ئازراق بىر نېمە تېپىپ يەپلا تاغ ئارىسىغا كىرىۋالسا بولىدۇ... ئاندىن نېمە قىلىش، قەيەرگە بېرىش توغرۇلۇق ئويلاشمۇ ئارتۇقچە. ھازىر بىرىنچى نىشانىنى ئېنىقلا ئاشۇرۇش كېرەك.

چەكسىز كەتكەن تاقىر دالىنىڭ قىيپاش غەرب(ياكى غەربىي شىمال) تەرىپىدە قارامتۇل كۆك ئاسمان سەتھىدە تۆۋەندىن يوقۇرىغا يېيىلىۋاتقان داغدەك بىلىنگىنى قۇمالتاغ ئىدى. يولۇچى ماغدىرسىز بولىشىغا قارىماي، جان قورقۇنچىسىدىن قۇۋۋەت تېپىپ ئالدىرىغىنىچە ئاشۇ نىشانغا قاراپ كەتتى.

ئۇ ھاياتنى ساقلاپ قېلىشتىن ئىبارەت تەبىئىي ئىستەك تۈرتكىسىدە ئاچ قورساق بولىشىغا قارىماي شۇنچە ئۇزاق ماڭدى. ئۇ ئۆزىمۇ ئادەمدە شۇنچە كۆپ يوشۇرۇن كۈچنىڭ بولىشىغا ھەيران قالدى. بىراق، ئېغىر كەلگەن سەۋەپلىك ھەمدە دىققەت قوزغىماسلىق ئۈچۈن مىلتىقنى ئورماندىن چىققاندىلا تاشلىۋەتكەنىدى.

تاڭدىن خەۋەر بېرىپ توخۇلار چىللاشقا باشلىغاندا ئۇ بەشكېرەمنىڭ ئەڭ شەرقىدىكى بىرىنچى ئائىلىنىڭ ئىشىك ئالدىغا يېتىپ كەلدى. شۇنچە سەھەردە تىلەمچىلىك قىلىش خوجايىنغا قانداق تەسىر قىلار؟ ئۇ بىردەم ئىككىلىنىپ تۇرغاندىن كېيىن ئىشەنچسىزلىك بىلەن دەرۋازىنى قاقتى... يەنە چىڭراق قاقتى...

يەنىمۇ قاتتىقراق قاقتى...

— چىما؟ شۇنچە سەدە، ئەت پوق يىمەستە كىمدۇ، بۇ؟ — دىگەن ئايال كىشىنىڭ غۇدرىغان ئاۋازى، ئارقىدىن ئۆي ئىچىگە قارىتىپ، تىخى ئورنىدىن تۇرمىغان ئەر خوجايىنغا دىيىلگەن سۆزلەر ئاڭلاندى، — قاراپ باقسىلىچۇ، بىسسى داۋزىنى ئۇرۇۋاتىدۇ.

خىلى ئۇزۇنغىچە تىم ـ تاسلىق ھۆكۈم سۈردى. ئايال خوجايىن ئىشچان سەھرا ئاياللىرىنىڭ ئادىتىگە مۇۋاپىق سەھەر تۇرۇپ تىرىكچىلىك ھەركىتىنى باشلىۋەتكەندى. بىراق، بۇگۈنكى دەرۋازىنىڭ قېقىلىشى ئۇنىڭغا ھالاقىت بەرگەندەك، ئۇمۇ ئېرىنى ئورنىدىن تۇرغۇزۇش ئۈچۈن كىرىپ كەتكەندەك قىلاتتى.

— چىم بۇ؟! — ئەرنىڭ ئۇيقۇلۇق ئاۋازى ئاڭلاندى.

بۇنىڭغىچە بولغان ئۇزۇن سۈكۈت ئارىلىقىدا مۇھەممەتتۇرسۇن قىچىپ كەتمەكچىمۇ بولدى. ھەر خىل ئەخمىقانە خىياللارنىمۇ قىلدى. ئاخىرى ئۆي ئىگىلىرى سورىشى ئىھتىمال بولغان سوئاللارغا جاۋابەن بىر ھىكايە توقۇپ تەييارلاشقىمۇ ئۈلگۈردى.

— مەن، مۇساپىر يولۇچى.

— ھە، نىمە بوللا؟ — دەپ سورىدى ئۆي ئىگىسى دەرۋازىنى ئېچىپ ئاۋال ئەھۋال سوراپ. گەرچە ئانچە خاھلاپ كەتمىسىمۇ ئۇيغۇر ئادىتىگە مۇۋاپىق، — قېنى ئۆيگە كىرسىلە، — دىدى.

— خوش، بولدى، مەن ئالدىرايمەن، ئاكا، — دىدى ئۇ نەپسىنى راسلىۋېلىپ، توقۇغان ھىكايىسىنى ئېيتىشقا باشلىدى، — بىشىمىزغا بىر كۈن چۈشۈپ قالدى، ئاكا. دادام ئىككىمىز كاتتايىلاقتىن كېلىۋاتىتتۇق، ئىشەكلىرىمىز ساسلىقتا پېتىپ قىلىپ، ناھايىتى پاراكەندە بولدۇق. يۈكنى چۈشۈرۈپ ئىشەكنى تارتقىچە بىر كۈن كەتتى، ئىشەكنىڭ بىرى ئۆلدى،... مانا شۇندا بىسەرەمجانلىق، دىسىلە. يەيدىغان نەرسىمىز تۈگەپ كەتتى، جاڭگالدا يولدىن ئېزىپ چەتنەپ كېتىپتىكەنمىزمۇ، ئىشقىلىپ يولدىنمۇ يولۇچى ئۆتەي دىمىدى. دادام ئىشەكتىكى يۈكنى ساقلاپ قالدى، ئۆزىمۇ ماغدىرسىز، مەنمۇ تۈنۈگۈنكىياقى ئاغزىمغا بىڭ نەسە سالمىدىم. بولسا ئازراق يەيدىغان بىرەر نەسە بەسىلە، كۈن قىزىپ كەتمەستە دادامنىڭ يېنىغا بېرىۋالسام... بەندىچىلىكتە بېشىغا كۈن چۈشمەيدىغا ئادەم يوق...

— ھە... ماقۇل، ماقۇل. ئاۋال ئۆزلىرى بىر قوشۇق قىزىق ئوتلىۋالاملا؟...

— رەخمەت، ئاكا، دادام ئۇ يەردە ياتسا، قاندامۇ خاتىرجەم ئوتتۇرالايمەن...

— راس، راس. ماقۇل ئەمسە، ھەي، ئانىسى، ماڭا قاراڭلا! — ئۇ يەنە يولۇچىغا بۇرۇلۇپ سورىدى، — سۇچۇ؟ سۇيىڭلا بامتى؟

— ياق، سۇمۇ تۈگەپ كەتكەن، ما بەغەرەزلىكىمنى قارىماملا، سۇ ئالىدىغان قاپاقنى ئېلىۋالماپتىمەن! مانا ئەمدە يادىمغا يەتسە بولامدىغان! ۋاي، تووا!...

— مەيلى، مەن قاراپ باقاي، كىچىكرەك بىر قاپاق باردەكتى، ئازراق پۇچۇلۇپ كەتكەن، ھەرھالدا يوقتىن ياخشى...

مۇھەممەتتۇرسۇن ئىچىدە كۈلدى. ھەرھالدا خۇدا ئۇنىڭغا باش پاناھ بولدى. ئاخىر ئۇ تاڭ ئېتىشتىن بۇرۇن خەقنىڭ كۆزىگە چېلىقماستا تاغ ئارىسىغا كىرىۋېلىش نىيىتىگە يېتىدىغان بولدى. ئۆي ئىگىسى بىر دانە توقاچ، تۆرت ـ بەش زاغرا ئېلىپ چىقىپ ئۇنىڭغا بەردى. يەنە بىر يېرىقى پۇچۇلۇپ كەتكەن كىچىكرەك قاپاقتا سۇمۇ باردى.

— بىزمۇ كەمبىغەل، بۇغداي نېنىمىز يوقكەن، ئاز بولسىمۇ...

— ياقەي، نېمە دېگەنلىرى بۇ. رەخمەت، خۇدا مىڭ ياشىقا كىرەلا، مەن ماڭاي...

ئۇ ئاچلىق ۋە ئۇسسۇزلۇقتىن ئۆلەيلا دەپ قالغاچقا، ئۆي ئىگىسى بىلەن خوشلىشىپ ئارانلا ئۇلگۈردى ـ دە، قاپاقتىكى سۇنى غورتۇلدىتىپ ئىچىشكە باشلىدى، ئارقىدىن توقاچ ناننى ئاغزىغا تولدۇرۇپ تىقىپ، ھەتتا ئۆمەللىيەلمەي، قاقلىپ كەتتى. ناننى يېگەچ كەلكۈن ئىزلىرىدىن ھاسىل بولغان ئېقىنلار بويىدىكى يۇلغۇنلار ئارىسىغا كىرىپ كەتتى. ئاندىن ئېقىن ئىچى بىلەن تاققا قاراپ ماڭدى. ئۇ چەكسىز بايلىققا ئىگە بولغاندەك خوشاللىق ئىلكىدە بەلبېغىغا تۈگۈلگەن زاغرىلارنى تۇتۇپ قوياتتى...

قۇمالتاغ ئاقۇش بوز توپىلىق تاغ بولۇپ قىيالار، ئۆڭكۈرلەر، قىسقىسى ئادەم يوشۇرۇنغىدەك بىر يېرىنىڭ تايىنى يوق ئىدى. قورققانغا قوش كۆرۈنگەندەك قاچقۇنغا بۇ يەرنى ھەممە ئادەم بىلىپ قالىدىغاندەك، ھېلىلا تېپىۋالىدىغاندەك تۇيۇلۇپ، زادىلا خاتىرجەم بولالمىدى. جىلغا ئادەم ۋە ئۇلاق ماڭىدىغان ئاياق يولىغا ئوخشاپ تۇراتتى. بۇ يەردە بىرەر ئۆتكۈنچىگە ئۇچرىشىپ قالسا دالدا بولغىدەك يەر يوقلىقى ئۇنى ئەنسىرىتىپ، دەرھال تاغ ئۈستىگە قاراپ ماڭدى. تاكى تاغ ئۈستىگە چىققۇچە تازىمۇ دۈمبەل ئۈستىدە مېڭىشقا توغرا كەلدى. بۇ تازىمۇ قاملاشمىغان تاغ

ئىكەن، پەقەت تاغ ئۈستىدە سەل ئويمانراق بىر يەرنى تېپىپ ئۆزىنى تاشلاپ ئولتۇرۇشقا پېتىندى. كۆن كۆزنى چېقىپ پارلاپ چىقىپ كەلدى. ھاۋا داغسىز، راسا ئىسسىق بولىشى كۆتىلەتتى. دالدا تۆگۈل سايە بولغىدەك بىر يەرمۇ يوق. ئۇ بىر قاپاق سۇنى تاقتا چىققۇچىلا ئىچىپ تۈگەتكەچكە، بۇ قاقاس تاغدا ياز قوياشىنىڭ كۆچلۈك نۇرلىرى ئاستىدا بىر كۈن ئاپتاپقا قاقلىنىپ ئولتۇرۇش قىسمىتىگە دۇچ كېلىۋاتاتتى. ئەمدى ئاچلىق تۈگەپ ئۇسسۇزلۇق جاننى قىينىشى بەلگىلىك ئىدى. كۈن نەيزە بويى كۆتۈرۈلۈپلا قۇرغاق ئىسسىق باشلاندى. ئۇ ھېلىتىنلا ئۇسساشقا باشلىغانىدى. قۇرۇق نان يېگەنلىكى، تاقتا تېزرەك چىقىۋېلىشقا ئالدىراپ، نۇرغۇن تەر چىقىرىۋەتكىنى ئۈچۈن، ئۇسسۇلۇق ئۇنى مەزگىلسىزلا قىيناشقا باشلىدى. ھاياتنىڭ بۇ ئېھتىياجى ئۇنى تاغدىن چۈشۈپ كەتكە كىرىشكە ئۈندىسە، ھايات قېلىشنىڭ يەنە بىر زۆرۈرىيىتى ئۇنى تېخىمۇ قاتتىق يوشۇرۇنۇشقا مەجبۇر قىلاتتى. ئۇ ئۆملەپ دېگۈدەك چارلاپ يېگى - يېڭى يوشۇرۇنۇش جايلىرىنى تاپاتتى. بىراق، بىردەمدىن كېيىنلا بۇ يەرمۇ بەك ئاسان بىلىنىپ قالىدىغاندەك تۇيۇلۇپ، يەنە يۆتكىلەتتى. ھەربىر ئالقاندەك سايە جايىنى تاپقاندا بارماقلىرى بىلەن ياكى بىرەر ئۇچلۇق تاش بىلەن يەرنى كولاپ نەم يەرنى چىقىرىپ، شۇيەرگە تېنىنى يېقىش ئارقىلىق تەشنالىقنى ئازراق بېسىشقا ئۇرىناتتى. ئەمما، بۇ تاغ خۇمدانىنىڭ كۆيۈك تويىسىدەك بولغاچمىكىن، كولىسا - كولىسا نەم يەر كۆرۈنمەيتى،... ئۇسسۇلۇق ئاچلىقتىنمۇ غالىپ بولغاچقا ئۇ ئەتىگەنكى پېتى نان يېيەلمىدى. ئۇسسۇلۇق ئۇنى پەسكە چۈشۈشكە ئۈندەيتتى. شەرق تەرەپتىكى ئۇپۇققا تۇتۇشۇپ كەتكەن چۆلدە بەزەن چەكسىز چوڭ كۆل كۆرۈنگەندەك بولاتتى. شىمال تەرەپتىكى قۇمسېغى كەنتىنىڭ ئېتىزلىرىدا پارقىراپ سۇ كۆرىنەتتى. يىراقتىكى سۇ ئادەمنى تېخىمۇ ئۇسسىتاتتى. نەم يەرگە كۆكرەك يېقىش ئاچ ئادەم ئۈچۈن زىيانلىق، تېخىمۇ ماغدىرسىزلاندۇرىدىغان قىلىق بولسىمۇ، جاننى ئالغىدەك تەشنالىققا ئاز - پاز ئارام بولغاندەك قىلاتتى. كاشكى بۇ «نەم يەر» تۈزۈكرەك نەم بولسا ۋە سۆرۈن بولسا! مۇشۇ يوسۇن كۈننى كەچ قىلىش ئۇنىڭ ئۈچۈن پۈتۈن ئۆمۈرنى زىنداندا ئۆتكۈزۈشتەك قىيىن تۇيۇلاتتى. خىيال بىلەن ۋاقىت تۈگىمۇنلىقنى ئۇنۇتماقچى بولىۋىدى، خىيالمۇ مەزىسىز، ھەرقانچە قىلسىمۇ بىر ئىزغا، رېتىمغا چۈشمەي چۇۋۇلۇپلا تۇرىدىغان، ئۇنىڭ ئۈستىگە ھەمىشىلا ئىلگىرىكى ئىچكەن بۇلاق سۇلىرى، كەچكەن دەريالىرى دېگەندەك سۇنى چۆرىدىگەن مەزمۇنلارغا سۆرەپ

تۇرىدىغان تۇترۇقسىز خىيال بولۇپ چىقاتتى. كېيىنكى ھاياتىنى قەيەردە، قانداق ئۆتكۈزۈش، قوغلاپ تۇتۇش خاپىلىقىدىن قانداق قۇتۇلۇش توغرىسىدا كونكرېتراق پىلان قىلىشقا ئۈرۈنۈپ كۆرگەن بولسىمۇ، تازا ئەپلەشمىدى. نېمە بولىشىدىن قەتئىي نەزەر، ئاۋال تويۇپ بىر سۇ ئىچىۋالسا، ئاندى نېمىش بولسىمۇ كۆرسە! كۆكتامدىكى ئايجامالنى ئەسلەپ، شۇ ئارقىلىق ئۆزۈندىن بېرى ئۆزىنى قىيناپ كەلگەن جىنسىي ئىستەكلىرىنى قايتا ئويغىتىپ، شۇ مەزمۇندىكى شېرىن ئويلار قۇچىقىدا بىردەم ئۇخلىماقچى بولدى. ئورماندىكى يوشۇرۇنۇپ يېتىشتا گۈزەتچىلىككە ھېچكىمنى ئۇنتالماي، بىخۇدلۇق قىلىپ تۇتۇلۇپ قېلىشتىن قورقۇپ، ئىككى كېچە ئۆزىلا گۈزەتچىلىك قىلغان، ئۇيقۇسىراشتىن كۆزلىرى ئېچىشىپ كېتىۋاتقان بولىشىغا قارىماي، زادىلا ئۇخلىيالمىدى. ئاياللار ھەققىدىكى خىيالمۇ دىققىتىنى چالغىتالمىدى. جان تەشۋىشى ھەممىنى بېسىپ كەتكەنىدى. ئەگەر شۇ تاپ دۈشمەنلەر ئىزچى ئىتلار بىلەن قوغلاپ كېلىپ قالسا ئۇنى تۇتىۋېلىش ئانچە تەس ئىش ئەمەسىدى. بۇ خىيال سۇ ئىچىش ئۈچۈن تاغدىن چۈشۈشكە ئۈندەۋاتقان ۋەسۋەسىلەرنى قوغلىۋېتىپ، ئۇنىڭغا بىر دەم ئارام بەردى. كۆنمۇ غەرىپكە ساڭگىلاپ، ھاۋامۇ كۆرىنەرلىك سالقىنداپ قالغانىدى. ئەمدى ئۇ ئۆز ئۆزىگە: «ئاز قالدى، ئازراقلا چىدىسام قاراڭغۇ چۈشىدۇ، ئاندىن پەسكە چۈشەلەيمەن...» دەپ تەسەللى بېرەتتى. قوياشنىڭ غەرپتىكى تاغ چوققىلىرى بىلەن بولغان ئارىلىقىنى «غېرىچلاپ»، بۇ ئارىلىقنىڭ تۈگىشىگە قانچىلىك ۋاقت كېتىدىغانلىقىنى مۆلچەرلەيتى... «شۇ تاپ شارقىراپ يامغۇر قۇيىۋەتسە، چوڭ بىر كۆلچەك ئېچىپ يامغۇر سۈيىنى قاچىلىۋالسام، خالىغانچە ئىچسەم، نان تۈگىگىچە ياتسام، تاش بىلەن ئۇرۇپ توشقاندىن بىرنى ئۆۋلىۋالسام، سۇ بولغاندىكىن، يەيدىغانىنىمۇ ئوۋ قىلىپ تېپىپ، بەش يىل مۇشۇ تاغدىلا تۇرسام، قەشقەرنىڭ پۇرىقىنى سېزىپ تۇرغاندىكىن غېرىپچىلىق، مۇساپىرچىلىق ھېس قىلمايتىم، بەش يىل دېگەندە نېمە كارامەتلەر بولمايدۇ، يا دوتەي ئۆلىدۇ، يا بولمىسا زامان يېڭىلىنىدۇ، ئاندىن غېپپىدىلا شەگە كىرىۋالسام،... ئۇ چاغدا مەن ئاشخانىلارغا سۇ توشۇپ بېرىدىغان ئىشنى قىلسام ھەممىدىن ياخشىسى شۇ بولامىكى، ئۇسسىسام ئىچىپ، تازا...»

قېرىشقاندەك ئاسمان يۈزى توق كۆك رەڭدە داغسىز، يېڭى تاۋاردەك جۇلالىق ئىدىكى، ھازىر ئەمەس، كەلگۈسىدىمۇ يامغۇر ياغىدىغاندەك قىلمايتى. شۇنچە

سۈزۈك ئاسمانغا — مۇشۇ زەڭگەررەڭ چەكسىزلىككە يامغۇر بۇلۇتلىرى قەيەردىنمۇ كەلسۇن؟

خەيرىيەت، كۆنمۇ ئۆلتۈردى. ئەمما ئۇپۇق نۇرلىرى — يوقۇرى ئاتموسفېرا قەۋىتىدە سۇنۇپ قايتقان نۇرلار يەنىلا جاھاننى يورۇتۇپ تۇراتتى. بۇ ھال مۇھەممەتتۇرسۇنغا بەكمۇ ئەلەم قىلدى. ئۇ ئىلگىرى كۈن ئۆلتۈرغان ھامانلا قاراڭغۇ چۈشىدۇ، دەپ ئويلاپمىدىكىن، كۈن بىلەن تۈن ئارىلىقىدا يەنە مەلۇم ئۆتكۈنچى مۇساپە بارلىقىغا دىققەت قىلمىغان ئىكەن. ئۇنىڭ ئىنچىكە ھېسابىدا دەل سۇغا ئېغىز تەككۈزىدىغان ۋاقىت دەپ ھېساپلانغان بۇ مەزگىل — ئويلاپ كۆرمىگەن، «ھېساپقا كىرگۈزۈلمىگەن» بۇ ۋاقىت ئۇنىڭغا ھەممىدىن ئېغىر كەلدى. ئاغزىدىكى ئاخىرقى شىلىمشىق سۇيۇقلۇقمۇ قۇرۇپ بولاي دېدى. گېلى بولسا چويسا سۇرۇپ قوتۇر قىلىۋەتكەندەك تۈيۈلاتتى...

ئۇ قاچىلاردۇر زورۇقۇپ ئورنىدىن تۇرۇپ مۇدۇرۇپ - چوقۇرۇپ شىمالىي ئېتەككە چۈشۈشكە باشلىدى. كۆزىنى ئاچقىدەك ئەھۋالى بولمىغاچقا خۇمالاشقان كۆزلىرى ئالدى تەرەپنى خىرە شىرە ئىلغا قىلاتتى، شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ھە دېمەي يىقىلىپ، ئۆمۈلەپ قوپۇپ كېلەتتى. ھاسىراش ئۈچۈن ئاغزىمۇ ئېچىلماي قالغان، پەقەت بىر تۈيغۇ ئۇنى ئالغا مېڭىشقا، ئالغا قاراپ مېڭىۋېرىشكىلا ئۈندەيتى...

ئۇ بىر ئېرىقنىڭ ئويمان جايىدا توختاپ قالغان سۇنى غىل - پال پارقىرىشىدىن قىياسەن تېپىپ، ئۇنىڭ بويىغا ئاران ئۇلاشتى. سۇنىڭ پاكىز ياكى پاسكىنىلىقى بىلەن ھېساپلىشىپ ئولتۇرمىدى. تەمىنىمۇ ھېس قىلمىدى. پەقەت سۇغا قانغاندىن كېيىنلا بۇ سۇنىڭ قارىداپ كەتكەن، ھەلەپكە سامان چىلىغان سۇ ئىكەنلىكىنى بىلدى. مەيلى نېمە بولسا بولسۇن، سۇنى ئاخىرى ئىچتى! سەل - پەل ماغدىرىغا كەلگەندىن كېيىن ئورنىدىن تۇرۇپ، پاكىزرەك سۇ تېپىپ، ناننى تۇگۇرۇپ يېۋېلىش ئۈچۈن ماڭدى. ئەمدىلا قاراڭغۇ چۈشكەچكە ئەل ئايىغى جىمىقمىغان، ھېلى باللار ۋە ياشلار كوچىلاردا ئويناپ يۈرىشەتتى. شۇڭا ئۇ بۇ يەردە كۆپ تۇرماي كېتىش قارارىغا كەلدى. بايا تاغ ئۈستىدىكى چاغدا كۆرگەن يار تەرەپكە تېز - تېز يۈرۈپ كەتتى. يار تۈۋىدە سۈزۈك سۇ ئاقاتتى، سۇ بويىدا ناننى يېگەچ كېيىنكى ئىشلارنىڭ پىلانىنى قىلىش مۇمكىن ئىدى.

ئۇ ئاچياردا سۇ بويىدا ئولتۇرۇپ نان يېگەچ بۇندىن كېيىن نېمە قىلىش، نەگە بېرىش توغرۇلۇق ئويلاندى. قانچە ئويلىسىمۇ روھىنى ۋەھىمىدىن قۇتقۇزالمىدى.

نەدە بولسىمۇ ھۆكۈمەت ئۇنى تاپماي قويمايتى. ئەڭ ياخشىسى يەنە ئەنجان تەرەپكە كېتىش كېرەك! ئەمدى ئۇ تۆركۈل يېزىسىنى ئارىلاپ كېتىۋېتىپ، يەنە بىر قېتىم يالغان ھېكايە بىلەن بىر نەچچە نان ھەل قىلىۋالدى ـ دە، سۇنتاغ يېزىسىغا ئۆتۈپ كەتتى. ئۇ غەربى شىمال تەرەپتە — كۆك ئاسمان سەتھىدە قارىيىپ كۆرۈنىۋاتقان ئىككى چوققا ئارىسىدىكى بوغۇزنى كۆزلەپ كېتىۋاتاتتى. يۈتى ئۆزىنىڭ ۋەزىپىسىنى ئورۇنداۋاتقان ئارىلىقتا كاللىسى ھەرخىل بىمەنە خىياللار بىلەن بەند ئىدى.

قەيەرگە مېڭىش مەسىلىسى تېخى ھەقىقىي قارار قىلىنمىغانىدى. گەرچە يەنە ئەنجان تەرەپكە كېتىشنى ئويلىغان بولسىمۇ، بۇ قارارىدا مۇستەھكەملىك يوقتەك قىلاتتى. مەيلى ۋاقتىلىق پاناللىنىش ئۈچۈن بولسۇن ياكى ئەنجانغا كېتىش بولسۇن بىر مەنزىل مۇقىم ئىدى. ئۇ بولسىمۇ كۆكتامغا — ئايجامالنىڭ قېشىغا بېرىش ئىدى. ھازىرچە ئۇنىڭ كۆڭلىدە پەيدا بولغان ئەڭ ئېنىق نىشان مانا شۇ بولدى. ئۇنىڭ نېرىسىنى ئويلىغۇسىمۇ كەلمەيتى. شۇڭا ئۇ ئايجامال ھەققىدىكى خىيالنى كونكرېتلاشتۇرغىلى، ئاجايىپ ـ غارايىپ رومانتىك كارتىنىلارنى سىزغىلى تۇردى. ئايجامال ئۇنى سېغىنچ ئىلكىدە قۇچاق ئېچىپ قارشى ئالىدۇ. سېغىنغانلىقىنى ئېيتىدۇ. يۈرەك سۆزلىرىنى ئېيتىۋېتىپ ياش تۆكىدۇ. ئۇ بولسا جۇۋانى باغرىغا بېسىپ تۇرۇپ پەپىلەيدۇ، تەسەللى بېرىدۇ. ئاندىن تاتلىق چاخچاقلار باشلىنىدۇ...

ئۇ ئەنە شۇ شېرىن دەملەردىن كېيىن نېمە قىلماقچى؟ شۇ يەردە ئەبەدىي تۇرۇۋەرگىلى، ئۆمۈرنى چاشقاندەك ئوغۇرلۇقچە مۆكۈپ ئۆتكۈزگىلى بولمايدىغۇ؟ راست! ئەمدى ئۇ مۇشۇ كۆڭۈلسىز ئىشنى ئەقلىگە كەلتۈرۈپ مەيۈسلىنىپ قالدى. بەربىر جانغا ئەسقاتمايدىغان بۇ پىلاندىن ۋاز كەچمەكچىمۇ بولدى. لېكىن، ھەم شەھەردىن نېرى، ھەم تاغ ئارىسى، خالى، ھەم ئۇنىڭغا بىر كۈن بولسىمۇ پاناھ بولىدىغان بىردىن بىر جاي شۇ ئىدى. ئۇندىن باشقا نەگە باراتتى؟ «مەيلى ئەمەسمۇ، ئاۋال ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشۈپ بىرنەچچە كۈننى ئۆتكۈزمەيمۇ، ئاندىن ئۇنىڭ بىلەن مەسلىھەتلەشمەمدىم. كىم بىلىدۇ، ئۇنىڭ تاغ ـ يايلاقلاردا بىرە تۇققىنى بولسا، شۇنىڭغا تونۇشتۇرۇپ، پاناھلىق جاي تېپىپ بېرەمدۇ، تېخى! بولمىسا ئۇنىڭ ئۆيىگىلا ياللانغان بولىۋېلىپ، جاھان تىنچىغىچە يۈرمەمدىم...» دېگەنلەرنى ئويلاپ ئۆز ئۆزىنى بەزلىدى. بىراق، شە كۆرگەن بىر ئادەم بىر نەچچە تۈتۈنلۈك كىچىككىنە مەھەللىگە، يەنە كېلىپ تاغلار ئارىسىدىكى كىچىككىنە مەھەللىگە كۆنۈكەرمۇ؟ كۆنۈشنىغۇ كۆنەر، ئەمما، شەدىن چىققان بىر ئادەم

مۇشۇنداق بىر يەردە يالغۇز قالغان ئىشلەيدۇ، دېسە تازا ئەپلەشمەيدۇ، قانداق؟ ئۇنىڭ چاپسانلا رايى قايتتى. بۇنداق كۆڭۈلسىز ئىشلارنى بۇ تەرىقە تەپسىلى ئويلىغىلى تۇرسا، باش چۆگىلەپ، ھېچ ئىش، ھېچ يول ئاقمايدۇ! تەۋەككۇلسىگىلا مېڭىش كېرەك! ئۇندىن كۆرە باشقا خىياللار بىلەن بەند بولسا سەل ئارام بولماسمىكىن؟ سەبداشلىرىنىڭ قانداق بولغانلىقىنى ئويلاپ، ھەرخىل مۇدھىش تەسەۋۋۇرلارنى قىلدى. «ئەخەت قارى ئېتىلغان بولسا كۆرۈپ!... مەن چەتكە چىقىپ، تازا باي بولۇپ كەلسەم، ئەخەت قارىنىڭ خوتۇنىنى ئۆيگە ئەكىلىۋالسام...». بۇنداق خىيال تولىمۇ ياۋۇزلۇق بولۇپ، دوستلارغا راۋا بولمايتى. بىراق، ئۇ ھەرقانچە قىلىپمۇ بۇنداق تاپتىن چىققان خىيالدىن ئۆزىنى قۇتقۇزالمىدى. نېمە ئۈچۈندۇر ئۇ كۆپىرەك باي بولۇپ قايتىش، دۈشمەنلىرىگە كۆز ـ كۆز قىلىشنى تولا ئويلايتى، ئىنقىلاپنى قايتا تەشكىللەش، غەلىبە قىلمىغۇچە توختىماسلىق ھەققىدىكى خىياللار كاللىسىغا كەچمەيتى. ئەمدىلىكتە نامەھرەم خىياللىرىدىن خىجىل بولۇپ، ئارقا ـ ئارقىدىن تۇۋۋا قىلىپ ياقىسىنى تۇتۇپ، مۇشۇ خىلدىكى گۇناھلىق ئويلاردىن قۇتۇلۇش ئۈچۈنلا ئىنقىلاپ ھەققىدە ئويلىدى. داموللا يادىغا يېتۋىدى، مەرھۇم ئۇستازىنىڭ روھى ئالدىدا چەكسىز خىجىل بولدى. ھەمدە قەتئىي قارارغا كەلگەندەك مۇشتۇملىرىنى تۈگۈپ، دۈشمەندىن قىساس ئېلىشنى كۆڭلىگە پۈكتى. بىراق، قانداق قىساس ئېلىش، قىساس ئېلىشنىڭ قەدەم باسقۇچى، ئۇسۇلى ھەققىدە كونكرېت ھېچنېمە كاللىسىغا كەلمىدى. مەيلى، ۋاقتى كەلگەندە خۇدا ئۆزى بىر يولغا سالىدۇ، دەپ ئۆز ئۆزىنى بەزلىدى ئاخىرى.

قىراندەرياسىنىڭ بوغۇزىغا كىرىشى بىلەنلا بوغۇزنىڭ ساپ ھاۋاسى مەيىن سالقىن بىلەن يۈزىگە ئۇرۇلدى. بۇ راھەتبەخش ھاۋا ئۇنىڭدا ئۈمىد ۋە ھاياتقا بولغان قىزغىنلىقىنى ئويغاتتى. ئۇنىڭدىكى ياشاشنى خاھلاش ئىستىكى بارلىق ئۈلۈغۋار غايىلەرنى ئۇنتۇشقا دەۋەت قىلدى. چۈنكى ئۇنىڭسىز ياشاش ئىستىكىنى قاندۇرغىلى بولمايتى. پەقەت ياۋاش بولغاندىلا، باشقىلار قانداق بولسا شۇنداق بولۇپ، كىچىككىنە «چاشقان ئۇۋىسى»غا تىرىشىپ ـ تىرمىشىپ روزغار تۇيلاش بىلەنلا مەشغۇل بولسا ياشاپ قالالايتى. دىۋانىچىلىك قىلسىمۇ، سەرگەردان بولسىمۇ، ئوغرى ياكى ئالدامچى بولسىمۇ ياشاپ قالالايتى. پەقەت «دارىن»لارنىڭ چىشىغا تەگمىسىلا بولغىنى! ياشاش قىزغىنلىقىنىڭ پەيدا بولۇشى ئۇنىڭغا ئەتراپتىكى بارلىقنى گۈزەل، رەڭدار ۋە قىزغىنلىق بىلەن قۇچىقىغا جەلپ قىلىپ تۇرىۋاتقاندەك

كۆرسەتتى. ئۇ خۇددى ھاياتقا ئەمدىلا كۆز ئاچقان سەبى بالىدەك ھەممە نەرسىگە تويماي قاراپ كەتتى. ئىلگىرىكى كەچمىش دەپتىرىنى ۋاراقلاپ كۆرگىنىدە ئۇنىڭدىكى ھەممە نەرسە، ھەتتا ئەسكە ئېلىشتىن خىجىل بولارلىق بەتلەرمۇ ھاياتنىڭ يەنە بىر خىل ئۆزگىچە گۈزەللىكىدەك تۇيۇلۇپ، ئەنە شۇنداق بىمەنىلىكلەرنىمۇ زوقلىنىپ ئەسلەپ كەتتى.

... تۇيۇقسىز باي بولۇپ كېتىش، گۆھەر ياكى ئەنگۈشتەر تېپىۋېلىش،... چۆچەكلەردە كۆپ سۆزلىنەتتى. ئەمما ھازىرقى زاماندا ئۇنداق ئىشلار ئۇچرىمامدۇ، تەلەي شۇنچىلىكمۇ، ئىشقىلىپ، ئۇنىڭغا ھېچنېمە ئوك كەلمەيتى. ئۇ چۆچەكلەردىن ياكى باشقىلارنىڭ لاپ ئارىلاشقان ھېكايىلىرىدىن باي موماي، تول جۇۋانلار ھەققىدە كۆپ ئاڭلىغان، ھەتتا ھايات بايلارنىڭ بىرمۇنچىسىنىمۇ خوتۇننىڭ دۆلىتىدە بېيىغان دېيىشەتتى. بىراق، بۇنداق بېيىش پۇرسىتى ئۇنىڭغا نېسىپ بولىدىغاندەك قىلمايتى. ئۇنىڭ شەرەپ تۇيغۇسى نورمال ھالەتتىن سەل چىقىپ كەتكەن ھالدا بولغىنىدىنمىكىن، مىليونلىغان ئاددىي ئىنسانلار قاتارىدىكى بىرسى بولۇپ دۇنيادىن كېتىشنى ئويلىسا تېنى شۈركۈنۈپ كېتەتتى. بۇنى قوبۇل قىلىش مۇمكىن ئەمەسىدى! ئىلگىرى ئۇ چەتئەلدە بىرەر باي جۇۋان ياكى ھەتتا باي موماي بولسىمۇ بىرەرسىگە ئۇچرىشىشنى، كېيىن ئۇ باي خوتۇننىڭ ئۆلۈشى بىلەن مىراسخور بولۇپ بېيىپ كېتىشنى، ئاندىن خاھلىسا ئون بەش ياشلىق قىزدىن تۆرتنى ئالسىمۇ بولىۋېرىدىغانلىقىنى ئويلاپ سارالىك بولايلا دېگەنىدى... خورلۇق، يوقسۇزلۇق ئىچىدە ئۆتكەن ھايات ئۇنىڭغا ئەنە شۇنداق خاراكتىر، ئەنە شۇنداق خام خىياللارنى ئاتا قىلغانىدى. ئۇ بىر باي تول خوتۇن ھەققىدە ئاڭلاپمۇ قالغانىدى. بىراق، جۇرئەتسىزلىك، تەۋەككۇلچىلىك روھىنىڭ بولماسلىقىدەك يەنە بىر پاسسىپ خاراكتېرىنىڭ توسقۇنلۇقى تۈپەيلى ئۇ ئايالغا يېقىنلىششقا جۈرئەت قىلالمىغان، كىملەردىندۇر خىجىل بولغاندەك، ئۆزىنى قاچۇرۇپ يۈرگەنىدى. بەلكىم كىچىكلىكى، يۈزى ئېچىلمىغانلىقى، ھاياتنىڭ ھەقىقىي ئاچچىق - چۈچۈكىنى تېتىمىغانلىقى ئۇچۇن شۇنداق بولغاندۇر... كېيىن ياخشى ئوقۇپ ھۆرمەتكە سازاۋەر داموللا بولۇش خىيالى پەيدا بولۇپ، ھەممىنى بېسىپ كەتتى،... كېيىن ئۇ ئىنقىلاپ قىلىش، شۇ ئارقىلىق ئاتاغلىق بولۇش خىيالىغا كىلىپ قالغانىدى. ھە، دېگەنىدە بۇنىڭدىمۇ زىيان تارتتى... ئۇنىڭدا مەلۇم مۇددىئا ياكى مەخسەتكە قارىتا تەۋرەنمەس ئەقىدە، قەتئىي ئىرادە بولمىغاچقا ھەرقانداق ئىشتىن چاپسانلا كۆڭلى

سوۋۋېتى. مانا ئەمدى ئۇ يەنە بىر قېتىم مۇشۇ يولدىن كېتىۋاتىدۇ. بەلكىم بۇ قېتىم شۇرالارغا بارسا ھېلىقىدەك باي خوتۇندىن بىرسى ئۇچراپ قالارمىكىن. بەختكە يارىشا ئۇ خوتۇن كېسەل بولسا، كۆپ ئۆتمەيلا ئۆلسە...

پەيزىۋاتتىكى كۆڭلەرمۇ خېلى ياخشى ئۆتكەنىكەن. گەرچە «تۇزىنى تېتىپ بېقىش»قا نېسىپ بولمىغان بولسىمۇ، ئەخەت قارىنىڭ ئايالىغا قاراپ قويۇشىمۇ شۇنداق تاتلىق ئىش ئىدى ـ دە. بىچارە تۇل قالارمىكىن؟ ئەگەر مەن چەتئەلدە باي بولۇپ كەلسەم ئۇنىڭغا ئۆزۈم ئىگىدارچىلىق قىلىمەن... ئۇنى ئالسام... ياق، ئالسام بولمايدىكەن، ئۆيلەنمەي تۇرۇپ جۇۋان ئالسا ئۇ دۇنيادا توخۇ باقارمىش. يەنە كېلىپ ئۇنىڭ بويىدا بار، مەن كەلگىچە تۇغىدۇ، چوقۇمۇ بولىدۇ. باي تۇرۇپ بالىسى بار ئايالنى ئالسام خەق نېمە دەيدۇ؟... ئۇنى مەن ئۆي خىزمىتىگە ياللىۋېلىپ، شۇ ئارقىلىق خەۋەر ئالسامۇ بولىدۇغۇ!؟

ئۇ ھازىرقى سەپەر مەنزىلى بولغان كۆكتامدىكى ئايجامالنى ئويلىماي دېسىمۇ بولمىدى. ئۇنىڭچە قىممەتلىك نەرسىنى ھامان ئاياش، كېيىنكە قالدۇرۇش كېرەكىدى. ئۇنىڭ ئۆمرى ئۇچۇن ئېيتقاندا ئايجامال ھەققىدىكى خاتىرە ئەڭ گۈزەل، ئەڭ يارقىن ئىدى. بىچارىگە ئۇنىڭچىلىك ياش ھەم تەققى تۇرقى جايىدا كەلگەن ئايال نېسىپ بولماي شۇ كۆڭگە كەلدى، بۇندىن كېيىنمۇ قانداق بولاركىن.

ئەمدى ئۇنىڭ خىيال ئېكرانىدا ئايجامال پەيدا بولدى. قايتا ئۇچراشقاندىن كېيىنكى ئېھتىراسلار، تويماي بېقىشلار كۆز ئالدىدىن بىر بىرلەپ ئۆتتى. ئۇنىڭ شۇ دەمدىكى خىيالىدا ئەبەدىي ئايالالارغا تويمايدىغاندەك ئاچكۆزلۈك يوشۇرۇنۇپ ياتاتتى. بولمىسا ئايجامالنى ئېلىپ قاچسىمۇ بولىدۇ. نەگە؟ بارار يەرنىڭ، تۇرمۇش كاپالىتىنىڭ تايىنى يوق! توغرا، ئۇنىڭ ئېرى ھەم قېرى، ھەم كېسەل ئىدى، بىر بولسا بۇ كەمگىچە ئۆلگەندۇر، بولمىسا كۆتۈپ تۇرسىمۇ بولىدۇ، ئۇنىڭ ئۆلەر ۋاقتى يېقىن. شۇندىن كېيىن ئايجامالنى ئېلىپ، شۇ يەردە ماكانلاشسىمۇ بولىدۇ. دۇرۇس...

ئاغۇ يېزىسىدىن يىراقلىشىپ، قارا تاغقا يېقىنلاشقاندا تاڭ سۈزۈلۈشكە باشلىدى. ئالدىراش كېرەكىدى. كىشىلەرنىڭ ھەركىتى باشلانغىچە تاغ ئارىسىغا كىرىپ بىر دالدىنى تاپمىسا بولمايدۇ. بەلكىم ئاتلىق چېرىكلەر ئۇنى ئىزدەپ يۈرىدىغاندۇر! ئالىقاچان بۇ يەرلەرگە چاپار ئەۋەتىپ ئۇختۇرۇش تارقاتماي ئولتۇراتتىمۇ؟ ئۇ قانچە كۈندىن بېرى مۆكۈنۈپ، كېچىسى مېڭىپ، ھەر مەنزىلدە بىر كۈن كېچىنى كۈتۈپ يۈرگىنى بىلەن ھۆكۈمەت ئادەملىرى شۇ كۈننىڭ ئۆزىدىلا

تۆرت ئايماققا خەۋەر تارقىتىپ ئۈلگۈرىدۇ ـ دە! بۇ ۋەھىمە ئۇنىڭغا غەيرەت ئاتا قىلدى. قاتتىق چارچىغان بولىشىغا قارىماي جىلغا ئېغىزىغا بېرىۋالغىچە قەدىمىنى ئىتتىكلىتىپ ماڭدى. سوكۇلداپ ماڭدى دېيىشكىمۇ بولاتتى.

جىلغا ئىچىگە كىرگەندىن كېيىن ئاۋال ئەتتىكەنلىك ئورنىدىن تۇرۇشتىن كېيىنكى يۈز يۈيۈشقا ھېساپ قىلىپ يۈز ـ كۆزىنى يۇدى. مۇزدەك سۇدىن قېنىپ ئىچىۋالدى. ئاندىن قىيا تاشلىق تاغ ئارىسىدىن ۋولقان كۆپۈكچىلىرىنىڭ يېرىلىشىدىن ھاسىل بولغان پىشايۋانسىمان دالدىنى تېپىپ، بىر زاغرىنى سوغۇق سۇ بىلەن يىۋالدى ـ دە، تېلىپ بولالماي قالغان پۇتلىرىغا دەم بېرىش ئۈچۈن سوزۇلۇپ ياتتى. خۇداغا شۈكرى، بۇ يەردە نان تۈگەپ كەتمىسىلا يىللاپ ياشىسىمۇ بولىدۇ، پەستىلا سۇ بار، يوشۇرۇنۇشقىمۇ، قېچىشقىمۇ ئەپلىك... ئۇ بەك ھېرىپ كەتكەن، ئۇنىڭ ئۇستىگە قانچە كۈنلەردىن بېرى خاتىرجەملىك بولمىغاچقا قېنىپ ئۇخلىيالمىغىنى ئۈچۈن ناھايىتى تېزلا ئۇيقىغا كەتتى.

ئۇ چەكسىز لەززەت ئىلكىدە غەددىقلىنىشتىن ئويغىنىپ كەتتى. كۈن ئاللىقاچان غەرب تەرەپكە ئۆتۈپ كەتكەنىدى. ئۇ ئېرىنلەڭگۈلۈك بىلەن ئورنىدىن تۇرۇپ، تاغ سۈيىنىڭ قىياغا سوقۇلۇپ قايىنام ھاسىل قىلىشىدىن پەيدا بولغان چوڭقۇر كۆلچەككە سۇغا چۈشۈپ، ئۆزىنى پاكلىدى. ئاندىن نامازشامنى ئوقۇدى، ئارقىدىن كۈندۈزكى قازا نامازلىرىنى قەسىر قىلىپ ئوقۇپ، قايتقىچە سۇ ئېلىپ نېرىغىراق كېتىپ بىر دالدىدا يىۋالدى. سۇ بەك سوغۇق، پىژغىرىم ئاپتاپ بولىدىغان چۈش ۋاقتىدىمۇ جاننى قاخشىتىۋېتىدىغان بولغاچقا، كەچقۇرۇن بۇ سۇغا چۈشۈپ ھۆددىسىدىن چىقماق تەس ئىدى. يەنە كېلىپ كەچقۇرۇن غۇر ـ غۇر تاغ سالقىنى ئۇرۇپ تۇرغاچقا، ئۇنىڭ چىشلىرىنىڭ كاسىلدىشى تاكى بىر زاغرىنى يەپ بولغىچىمۇ بېسىقمىدى. ئەمدى پەقەت يولغا چىقسا، ئازراق ھەرىكەتلەنگەندىن كېيىنلا ئىسسىپ قېلىشتىن ئۈمىد كۈتۈشكە بولاتتى. ئەسلى يولغا چىقىشقا تېگىشلىك ۋاقت بولمىغان، سەل بالدۇردەك قىلاتتى. مۇشۇ مەھەلدىمۇ بىرەر ئازغان ـ تازغان يولۇچى، تۈزچى ياكى مالچى ئۇچراپ قالمايدۇ دېگىلى بولمايتى. شۇڭا ئۇ يولدىن نېرىدىراق ماڭدى. ئەمما بۇ يەردىن مېڭىش بەك مۇشكۇل ئىدى. ھە دېگەندىلا پۇتلىشىپ، مۈدۈرۈپ چاپسانلا ماجالىنى قۇرۇتتى. تەرلەپ كېيىملىرى بەدىنىگە چاپلىشىپ كەتتى. بىراق، سەۋرىسى يەتمەي، مىللى روھتىكى ئورۇنسىز قەھرىمانلىقى تۇتتى ـ دە، «بەربىر بىر ئۆلۈم، بېشىمغا كەلگەننى كۆرەي!» دەپلا يولغا چىقىپ مېڭىشنى

داۋام قىلدى...

جىلغىدا ئىچكىرىلەپ خېلى ماڭغاندىن كېيىن «تۆگە تاغ» كۆرۈندى. تاغنىڭ ئۆزگىچە خاس غاۋۇر - غوۋۇرى، جانىنى راھەتلەندۈرىدىغان سالقىنى ئۇنى تېتىكلەشتۈرۈۋەتتى. ئۇنىڭدا يەنە ھايات قىزغىنلىقى تۇغۇلدى. تاغ چوققىلىرى ئاسمانغا تىرىلىپ تۇرغاندەك بىلىنەتتى. ئاسمان قارامتۇل كۆك رەڭدە، تاغ بولسا قارا رەڭدە بولۇپ، بىر بىرىدىن ئاران ئاجرىلىپ تۇراتتى. چوققىدىن پەسكە قاراپ چۈشكەنسېرى قاراڭغۇلۇق قويۇقلىشىپ، ھەر تاغنىڭ چېگراسىمۇ ئېنىق بولماي قالاتتى. تاققا قاراپ ماڭسا تاغ بارغانسېرى ئارقىغا يېنىۋاتقاندەك بىلىنەتتى. «تووۋا دەيدىغان ئىش، تاغ دېگەن شۇنداق يېقىن يەردىن كۆرۈنىدىكەن، ئەمما ماڭساڭ، ماڭساڭ يېتەلمەيدىكەنسەن».

ئۇنىڭدا «تۆگە تاغ»نىڭ ھەيۋىتىگە زوقلىنىش پەيدا بولدى. بۇ تاغ بەلكىم مىليون يىللار ئەنە شۇنداق مەغرۇر قەد كۆتۈرۈپ كېلىۋاتقاندۇر. مۇھەممەت تۇرسۇندەك قانچىلىغان ئۆتكۈنچىلەرنى ئۇنىسىز كۆزىتىپ تۇرغاندۇر. مۇھەممەت تۇرسۇنمۇ ئىلگىرىكىلەردەك نامۇ نىشانسىز ئۆلۈپ تۈگەيدۇ، بىراق بۇ تاغ ئاشۇ پېتى يەنە قانچىلىك ياشار؟ نام نىشانسىز يەر يۈزىدىن يوقىلىش مۇھەممەتتۇرسۇنغا دەھشەتلىك تۇيۇلدى. ئۇنىڭدا ئىنسانغا خاس شان - شەرەپ تۇيغۇسى باش كۆتۈرۈپ، ئەبەدىي ياشاش ئىستىكى تۇغۇلدى. ئەبەدىي ياشاش ئۈچۈن قانداق قىلسا بولار؟ ئۇلۇغ ئىشلارنى تەۋرىتىش،... ئۆتكەنلەردىن نۇرغۇن ئالىملارنى، سەردارلارنى ھەسەت قىلغان ۋە زوقلانغان ھالدا ئەسلىدى. ئۇنىڭ خىيالىغا ھېچقانداق ئۇلۇغ ئىش كەلمىدى. چۈنكى ئۇ تېخى ناھايىتى نادان، چالا ساۋات بالا ئىدى. ئۇلۇغ بولۇشنىڭ ئاسانراق يولى يوقمىدۇ؟ توغرا «تۆگە تاغ»نىڭ قىلچىتا چاپقاندەك سىدام يۈزىگە — ئەڭ ئېگىز يېرىگە ئىسمىنى يېزىش كېرەك. بۇ خەت شۇنداق چوڭ يېزىلىشى كېرەككى، بىر چېكىتى ئۆمەر باينىڭ پۈتكۈل قورو جايىدەك بوغان بولسۇن، يىراق - يىراقلاردىن كۆرۈنىپ تۇرسۇن! بىراق،... بۇ تېخىمۇ تەس ئەمەسمۇ؟ ئادەتتە ئاسماننىڭ قەرىدە ئۇچىۋاتقاندەك بىلىنىدىغان سا بۇ تاغنىڭ ئالدىدىن ئۇچۇپ ئۆتكەندە ئۇنىڭ ئېگىزلىكى تاغنىڭ يانباغرىغا ئاران توغرا كېلىدىغان تۇرسا، قۇشمۇ ئۇچۇپ چىقالمايدىغان ئېگىزلىككە قانداق چىققۇلۇق؟ توغرا، چوققا ئۇستىگە ئارقا تەرەپتىن چىقىپ، ئارقان بىلەن ساڭگىلاش ئاسانراق... ياق، ياق،... ئۇنىڭغا قانچىلىك ئارقان كېتەر؟ بىر قورو مالنىڭ يۇڭىمۇ بۇنچىلىك

ئارقاننى ئېششىكە يەتمەس! ھېلىقى ئۆمەربايىنىڭ قورو جايىدەك بىر چىكىتنى ئويىۇش ئۈچۈن قانچە ئەسىر كېتەر؟ بۇنى دىمىگەندىمۇ ئاشۇ ئىگىزلىكنىڭ دەھشىتىدىن يۈرەك يېرىلىپ شۇ منۇتتىلا جان بەرمەي قالارمۇ؟

ۋاي شور پىشانەمەي! تەلەيسىز ئادەمنىڭ ھېچ ئىشى ئاقمايدىكەن! ئەمما ئۇنىڭدىكى شان ـ شەرەپ تۇيغۇسى سانسىز ئاددىي ئادەملەرنىڭ بىرسى سۈپىتىدە ئىزسىزلا دۇنيادىن ئۆتۈپ كېتىشنى چەكسىز خورلۇق ھىساپلايتى. ياق، ئۇ ئايجامال بىلەن كۆرۈشكەندىن كېيىن سايىز تەرەپكە كېتىدۇ. ئۇ يەردە ئەقىل تاپىدۇ. قانداق قىلىشنىڭ يولىنى ئۆگىنىدۇ. ئەنە شۇ چاغدا باشقا بىر ئادەم بولۇپ يەنە بىر قېتىم قايتىپ كېلىدۇ. ئەلۋەتتە، ئۇ كېلىشتىن بۇرۇن نامى يېتىپ كېلىدۇ. پۈتۈن قەشقەرگە پۇر كېتىدۇ.

ئەزەلدىن تاڭ ئېتىپ باقمىغاندەك، قاراڭغۇلۇق بىردىنلا جىلغا ئىچىگە ئۆز سەلتەنىتىنى تىكلىگەندى. ئۇ ئەمدى كۆكتامنى «تۆگە تاغ»نىڭ قارشىسىدا دەپ تەسەۋۋۇرغا تايىنىپلا ماڭاتتى. ئايجامالنىڭ كىيسەلمەن بوۋىيى ئۆلگەن بولسا، ئۆيگە كىرىشىم بىلەنلا ئۇنىڭ يالغۇز تۇرغىنىنى كۆرسەم... قاراڭغۇدا تەمتىلەپ يۈرۈپ تاپالماي قالسامچۇ؟ ياق، تاپماي قويمايمەن!

بامدات نامىزغا يېقىن ئاران دېگەندە كۆكتامغا كەلدى. بۇنداق چاغدا ئىشىك قېقىشنى ئەپسىز كۆرۈپ، ئەتىسى ئاخشامغىچە يەنە ئوغرى چاشقاندەك تاغنىڭ بىر دالدىسىدا مۆكۈنۈپ ياتتى.

2

ئۇ ئۆزىنىڭ مەتۇلارچە خىيالى بىلەن ئايجامالنى تەنھا دەپ تەسەۋۋۇر قىلىپ، بۇنىڭ تەسەۋۋۇر ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇپ راست دەپ ئىشىنىپ، ھاياجانلانغان، خوشال بولغان ھالدا مەشۇقىنى كۆرۈشكە ئالدىرىغان ئاشىقتەك سەۋرسىزلىك بىلەن ئىشىكنى قاقتى. ئىشىك خېلى ئۇزۇندىن كېيىن ئېچىلدى. بوسۇغىدا خىرىلداپ نەپەس ئېلىۋاتقان بىر بوۋاي پەيدا بولدى.

— كىلىڭىز، — دېدى ئۇ قىرغىز ئادىتى بويىچە، كىمسەن، نېمە ئىشىڭ بار؟ دېگەن سوئاللارنى سورىمايلا.

مۇھەممەتتۇرسۇن ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ كېتىپ قالماقچىمۇ بولدى. چۈنكى ئۇ

باشقا ئۆيگە كېلىپ قالدىمىكىن دەپ ئويلاپ قالغانىدى. ھېچ بولمىغاندىمۇ ئۆي ئىگىلىرى ئالمىشىپ قالغاندەك قىلاتتى. ئۇ ئەر خوجايىننى تونىمىغاچقا ئەنە شۇنداق ئىككىلىنىپ قالغانىدى. بىراق، ئىش بۇ دەرىجىگە يەتكەندە كېتىپ قالغىلى بولمايتتى. مەيلىلا، بۇ يەردە بىر كۈن قونۇپ ئەتە ئىزلىسىمۇ ئۈلگۈرىدىغۇ؟ بەربىر ئۇنىڭ ئالدىرايدىغان ئىشى يوق، ساقلاپ قالىدىغان ئادىمى يوق.

ئۇ ئۆيگە كىردى. يېڭىلىشمىغانىكەن. ئايجامال ئوچاق ئالدىدا تېزەك قالاپ ئولتۇرغانىكەن. ئۇ كەلگۈچىنىڭ نەچچە يىلنىڭ ئالدىدا بۇ ئۆيدە قونۇپ ئۆتكەن يىگىت ئىكەنلىكىنى قىلچە بىلمەيتتى. ئۇنىڭدا بۇ ھەقتە ئەسلىمىمۇ بولغان ئەمەس، ئۇ بىر كېچىلىك قوناقنى شۇنچە ئۇزۇنغىچە ئەسلەپ يۈرىدىغان خىيالپەرەست رومانتىكلاردىن ئەمەس، ھەركۈنلۈك ئىشنى سەللا ئاۋال مۇنداقلا ئويلاپ قويىدىغان سەھرالىق ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇ مۇھەممەتتۇرسۇندەك بويتاق، كۆرگىنى ئاز كىشىلەردىن بولمىغاچقا، بۇنداق كېچىلەر ئۇنىڭ ئۈچۈن ئالاھىدە ئەسلىگۈدەك تەسىرگە ئىگە بولىشى ناتايىن ئىدى. بىراق، مۇھەممەتتۇرسۇن ئۇنىمۇ ھامان مىنى ئەسلەيدۇ، ئاشۇ ئۈچرىشىش ئۇنىڭدا ئۇنتۇلماس تەسىرات قالدۇردى، دەپلا ئويلاپ يۈرگەچكە جۇۋاننىڭ پەرۋاسىز ھالىتى ئۇنىڭغا بەكمۇ ئەلەم قىلدى.

ئۇ ئۇن ـ تىنسىزلا سۇپىنىڭ لېۋىگە ئولتۇردى. ئەر خوجايىنىنىڭ سوئاللىرىغا قىسقا ـ قىسقا جاۋاب بەردى.

— قەشقەردىن، ئېتىم مەمەتتۇرسۇن، — دېگەنلەرنى ئالاھىدە ئۇرغۇلۇق ئېيتىپ، ئايجامالنىڭ ئىنكاسىنى ئوغۇرلۇقچە كۆزەتتى. لېكىن ئايال يەنىلا پەرۋاسىز ئىدى. بۇ ھال ئۇنىڭ غورۇرىغا تەگدى. ئۇ ئايجامالنى تونىسىكەن دېمىسە ھەرگىزمۇ راست ئىسمىنى ئېيتمىغان بولاتتى.

— قاشقاردا بولغون ئىشتىردى سوْيلوْپ بېرۋېيسكىبي، — دېدى خوجايىن.

مۇھەممەتتۇرسۇن تاتىرىپ كەتتى ھەم گېپىلىغا بىر نەرسە تۇرۇۋالغاندەك بولۇپ، خېلى ئۇزۇندىن كېيىنلا:

— ئۇقمۇدۇم، مەن تۆگۈرمەنگە چىققان، قەشقەدىن چىكەتكىنىمگە بىر ئايچە بولدى. ھازىر شۇ يەدىن ياندىم، — دېدى. ئاندىن خوجايىنىنىڭ بۇ ساختىلىققا قارىتا باشقىچە ئىنكاستا بولمىغىنىدىن يۈرىكى ئىزىغا چۈشۈپ، — قەشقەدە نېمە بوپتا؟ — دەپ سورىدى.

— مەنمۇ شەگە باغان، — دېدى ئۆي ئىگىسى ئۇيغۇرچىغا يېقىنراق تەلەپپۇز قىلىشقا تىرىشىپ، — بۇگۈن تۇشتە چىقتىم. تـوپىلاڭ بوپتـۇ. پەيزىـۋاتتىكى بىـر جاڭگالـدىن تـوپىلاڭچىلانى تۇتۇپتـۇ دېيىشـىۋاتىدۇ. بىرسـى قېچىـپ كېتىپتىكەن، يـۇرت - يۇرتلارغـا چاپـار ئەۋەتىـپ، تۇتـۇپ بەرگەنـلەرگە سـوۋغۇنچە بېرىمىـز دەپ جاكالىتىپتۇ. تۆگۈرمتى تەرەپلەرگىمۇ ئادەم چىكەتتى. مەن تېخى سىنى شـۇ يـاقتىن كېلىۋاتقان بولسا تۇزۇكرەك ئۇقاي دەپتىم.

مۇھەممەتتۇرسۇننى قورقۇنۇچ باستى. شۇنداق بولسىمۇ قورقۇنچىسنى بېسىـپ تۇرۇپ ھەمراھلىرىنىڭ تەقدىرى قانداق بولغانلىقىنى بىلگۈسى كەلدى.

— تۇتۇلغانلارنى قانداق قىپتۇ؟ ھەپسىگە ئاپتىما؟ قويۇۋېتىپتىمىيا؟

— قويۇۋېتىدىغان ئىش بولامدۇ؟ شۇ يەرنىڭ ئۆزىدىلا ئىككىسىنى ئېتىۋېتىپتۇ دەيدۇ. قالغانلىرىنى قاشقارغا ئېلىـپ كەپتـۇ. سورۇشتۇرۇپ باشـلىقىنى تـاپىمىز دەپ تازا قىينىغان ئوخشايدۇ. زېڭاقلىرىنى چىقىرىۋېتىپتۇ دېيىشىۋاتىدۇ. گەپ قىلغـۇدەك ھالىنىمۇ قويماپتۇ. قوياپ بەسىمۇ ئەي بومايدۇ دەيدۇ. ھەممىسى قېچىپ كەتكەنگە ئاتىپ تۇرىۋاپتـۇ. بىـر دەم ئـۆلگەنلەر باشـلىقىمىزتى دېگەنمـۇ ئوخشـايدۇ. گەپ ئاچـا چىققاچقا ئىشەنمەي قىيناۋېرىپتۇ. ئاخىرى چېرىك باشلىقىنىڭ ناگىنىنى تۇتقان بىر ياشـنى باشـلىقى مۇشـۇ بولسا كېـرەك، دەپ قـاراپتۇمىش. بۇگـۈن ئەتـىگەن ئۇنىمـۇ ئاتتى. قالغانلارنى ھەم ئاتىدىكەن دېيىشىدۇ، — دېدى بـوۋاي خـۇددى قىزىـق بىـر ھېكـايە سـۆزلەۋاتقاندەك ھـوزۇر بىـلەن. ئۇنىڭـدا ئېچىـنىش ئـالامتى بىلىنمەيتتـى. بوۋاينىڭ گەپ قىلىشلىرىدىن خىلى تېمەندەك قىلاتتى. ھازىر كېسىلى خىلـى خـوپ تۇزىلىپ قالغان بولسا كېرەك.

بۇ گەپلەردىن بالاغا قالغىنى ئەخەت قارى ئىكەنلىكى ئايـان بولـدى. «ھەيـي، شەرەپلىك ئۆلۈمنىڭ نېمىلىكىنى بىلمەيدىغان ئاسى بەنـدىلەر!» دەپ خورسىندى ئۇ.

مۇھەممەتتۇرسۇن تاكى تاماق يەپ بولغىچە زۇۋان سۈرمىدى. يۈرىكى تەشۋىش بىلەن سالاتتى. ھېلىلا بىر توپ چېرىك بۇ ئۆيگە باسـتۇرۇپ كىرىدىغانـدەك ۋەھىـمە ئىچىـدە قالغاچقـا ئىكەنىنـىڭ ئۇسـتىدە ئولتۇرغانـدەك تۇگۇلـۇپ، بـى ئـارام بولـۇپ، كاللىسىمۇ ئىشلىمەي قالدى. ئەمدى نەگە بارسا بـولار؟ چېگـرا تەرەپلەرگىمـۇ چاپـار كەتـكەن بولسا قانـداق كەتكۈلـۈك؟ بىـر قـانچە كـۈن بىـر يەردە يوشـۇرۇنۇپ ياتسـا، كىشلەرنىڭ ئېسىدىن سەل كۆتۈرۈلگەندە ماڭسا بـولاتتى. بـراق، نەدە يوشـۇرۇنۇپ

ياتىدۇ؟ ئەل ئىچىدە يوشۇرۇنغىلى بولمايدۇ، يوشۇرۇنغىلى بولىدىغان جايدا نان يوق! ئايجامال مېنى تونىمايۋاتىدۇ، ئۇ مېنىڭ ئۆيلىنىمەدەك مېنى ئەسلەپ تۇرغان بولسا، مەن مۇشۇ ئەتراپتا يوشۇرۇنۇپ ياتسام، ئايجامال يەيدىغان بىر نەرسە ئاچىقىپ بېرىپ تۇرسا بولاتتى... بۇندىن باشقا مېنىڭ بارىدىغان يېرىم بولمىسا!...

ئورۇنغا كىرىپ ياتقاندىن كېيىن تەشۋىشلەردىن سەل خالى بولۇپ، ئۆز ئۆزىنى بەزلەيدىغان باھانىلارنى تاپقاندەك بولدى. بۇ چاغدا بوۋاي ئۇلاغلارغا كېچىلىك ئوت سېلىپ بەرگىلى چىقىپ كېتىۋىدى، مۇھەممەتتۇرسۇن ئۆي ئىچىدە بىر نېمىلەر قىلىپ يۈرگەن ئايجامالغا:

— ئايجامال، مېنى تونۇمىدىڭمۇ؟ — دېدى.

— ياق.

— مەن ھېلىقى... — ئۇ ئۆزىنىڭ كىملىكىنى ئېيتىپ بەردى، ئايالنىڭ ئۈنتۈپ قالغىنىدىن ئاغرىنغانلىقىنى بىلدۈردى، — شۇندى تارتىپ سىلىنى ئويلاپلا تۇردۇم. سىلى شۇندا ئاسان ئۇنتۇپ كېتىپلا...

— ۋايجانەي، بىر كۆن قونۇپ قالغان ئادەمنى ئۇنتۇمايدىغان ئىش بولسا، مەن ھېچ ئىش قىلماي خەقنى ئويلاپلا ئولتۇرسام بولا. ئىشىمنىڭ تولىلىقىدا كاللام ئېلىشىپ كېتىپباغاندا، نېمە دەيدىغاندۇ...

— بوۋاي ساقىيىپ قاپتۇ، ئەمدى قانداق ... مېنىڭ تېخى مۇشەدە بىر نەچچە زامان تۇرغۇم بارىدى.

— تۇرىۋېرىڭ.

— تۇرىۋەسەم ماڭا قايلىيالامىلا؟

— قېنى بىر گەپ بولا...

— بوممىسا مەن يېقىن ئەتراپتا بىر يەگە يوشۇرۇنۇپ ياتاي، كېچىدە سىلى چىقسىلا... مەن يوشۇرۇنغىدەك بىر يە باما؟ ئاقمىزدىكى تاغ ئارىسىدا دېيمەن.

— ئەتە بۇ يەردىن خوشلىشىپ كېتىپ باغان بولىۋېلىپ، ئاندىن ئاۋۇ تەرەپكە باسىڭىز بىر دالدا يە با، ئانچە يىراق ئەمەس،...

ئاياق تىۋىشى ئاڭلىنىپ ئۇلار جىم بولۇشتى. دېيىشىدىغان جىق گەپلەر بارىدى، بىراق دېيىشەلمىدى. ئەمدى بۇگۈنكى كېچىنى قانداق ئۆتكۈزگۈلۈك؟ ئەتە... بىراق، ئەتە كەچ بولغىچە ئۇنىڭ سەۋرىسى قۇرۇپ بولىدۇ - دە. بۇمۇ بىر بىشارەتمىكىن؟ ھەممە ئىش بودىغان بوداققا كەلمەي، تەتۈرگە بولىۋاتىدۇ،

خۇدانىڭ ئۆزىگە ئامانەت!

...

ئۇ بامداتنى شۇ ئۆيدە ئوقۇپ كېتىشكە تەرەددۇت قىلدى. ئۇ ئالدى بىلەن قەشقەرگە كېتىشۋاتقىنىنى راست قىلىش ئۈچۈن يولغا چۈشۈپ ماڭدى. كۆپ ئۆتمەي، ئارقىسىدا ھېچكىمنىڭ قاراپ تۇرمىغىنىغا ئىشەنچ ھاسىل قىلغاندىن كېيىن دېيىشكەن تەرەپكە بۇرۇلۇپ، ھېلىقى دالدىنى تاپتى. ئەمدى بىتاقەتلىك بىلەن كۈتۈش باشلاندى. ئۇ ئۈچلۈق تاش بىلەن قىيانىڭ سىلىق يۈزىگە خەت يېزىپ باقتى، كېيىن بۇ بىر ئىز بولۇپ قالمىسۇن دەپ قورقۇپ ئۆچۈرۈشكە، ئۆچۈرگىلى بولمىغاندا بولسا ئارتۇق سىزىقلار بىلەن شەكلىنى ئۆزگەرتىشكە باشلىدى. بۇنىڭ بىلەنمۇ ھېچقانچە ۋاقتنى ئۆتكۈزگىلى بولمىدى. ئاندىن سايدا مۇزدەك تاش ئۈستىدە يېتىپ ئايجامال بىلەن بولىدىغان مۇناسىۋەت توغرىسىدا ئويلىنىشقا باشلىدى. ئۇنىڭ بىلەن بۇرۇنقى مۇناسىۋەتنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئىمكانسىزدۇر. ئۇنىڭ قەلبىنىڭ چوڭقۇر بىر يېرىدە جاراھەت پەيدا قىلاتتى. ئۇنىڭ ئېزگۈلۈكنى تەرغىب قىلغۇچى مەنىۋىيىتى ئۇنى بۇنداق گۇناھتىن چەكلەپ تۇراتتى. ھەم ئۆزىمۇ بۇ قىلمىشىدىن ئۇزاق بىر زامان يىركىنىپ، ئازاپلىنىپ يۈرەتتى. ئەمما، گۇناھقا ئۈندەيدىغان مەنىۋىيىتى بولسا ئۇنى ۋەسۋەسىگە سالاتتى. «ئەگەر شۇنى دېمىسە يات بىر ئايال ساڭا نېمە دەپ خەۋەر قىلىدۇ ـ خالىق قىپ كېتىتتى؟ — دەيتتى شەيتىنى، — ياش ئايال، نەپسى ـ خاھىش ھەر ئىنساندا بار نەرسە. ئېرى قېرى بوۋاي. ھامان ئۇنىڭ ئۇسسىغان يېرىگە بارالمايدۇ...». ئۇ ھازىر مۇھتاج ئىدى. بىر قانچە ئاي بولمىغاندىمۇ، بىر ئىككى ھەپتە يوشۇرۇنۇپ تۇرمىسا بولمايتتى، ئەمما ئۇنىڭ بارىدىغان نەرى بار؟ پاناھ تارتقىدەك كىمى بار؟ بۇ يەردىن كەتسە ھېچيەرگە سىغمايدىغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى. ئۇنداقكەن ئايجامالنى ۋەز ئېيتىپ تەسىرلەندۈرۈپ ئۆزىگە ياردەملەشتۈرسە ئۇنىمى بولامۇ؟ ياكى ئۇنىڭ راست دېگەندەك ئېرىدىن تاپالمىغان ئىستەكلىرىنى بېرىش ئارقىلىق ئۆزىگە قارىتىۋالسا بولارمۇ؟... راست ئەمەسمۇ، ئەگەر ئۇ شۇنى دېمىسە كېچىدە ياتۋاش ئەركەكنىڭ ئالدىغا نېمە دەپ كېلەتتى؟... شەيتان غالىپ كەلمەكتىدى...

كەچ كىرگەندە يىرتقۇچلادەك ئەترايقا ھولۇقۇپ قاراپ، ئاستىلا ئىنىدىن چىقتى ـ دە، ئايجامال كۆرسەتكەن جايغا قاراپ ماڭدى. ئايجامال شۇ تاپتىلا چىقالمايتتى. چۈنكى بوۋاي چاپسان ئۇخلىمايتتى. بۇ يەردىكى كۈتۈش ئۇنىڭغا تېخىمۇ ئازاپلىق،

تېخمۇ دەرمانىنى قۇرتىدىغان تۈۋىلاتتى. ئۇ ئايجامال بىلەن ئىنىقراق سۆزلىشىشىنى كېرەك ئىدى. ئۇ قانچە زامان يوشۇرۇپ باقالايدۇ، قانداق مۇناسىۋەتتە بولۇش كېرەك، باشقا پايدىلىقراق مەسلىھەتلىرى بارمۇ... بىلىشى كېرەك ئىدى. ئۇنىدىن باشقا قورسىقىمۇ راسا ئاچقانىدى. ئۇنىدىن باشقا «شەيتان» ۋەسۋەسىسىمۇ ئۇنى تەقەززا قىلماقتىدى. مۇشۇ جەرياندىمۇ قانچە قېتىم بۇ نىيەتلىرىدىن يېنىپ ئۆزىگە ھاي بەردى. ئەھۋالىم خەتەر بولغاندىكىن يامان ئىشتىن ئۆزەمنى تىيىپ، ئالالھقا سېغىنىپراق يۈرەي، دەپ شەيتاننى قوغلايتى. ھەتتا نامىزىنىڭ ئاخىرىدىمۇ «قوغلاندى شەيتاننىڭ شەررىدىن ساقلا!» دەپ دۇئا قىلىپ ئالالھتىن تىلىدى. ئەمما ئۇنىڭدا ھېچنەرسىگە ھەققى ئىخلاس يوقلىقى ناھايىتى چاپسانلا مەلۇم بولۇپ قالاتتى.

ئايجامال ئۇنىڭغا ئىسسىق كۆمەچ نان ئالغاچ كەلگەنىدى. ئۇ نېمىگىدۇر ئالدىرىغاندەك ھولۇقۇش ئىچىدە كۆمەچنى يېۋەتتى. ئاندىن ئۇلار ياۋاشلارچە ئۇسۇلدا يېقىنچىلىقنى ئىزھار قىلىشتى. شۇندىن كېيىن مۇھەممەتتۇرسۇن رەسمىي گەپكە كېلىپ، ئۆزىنىڭ سالاھىيىتىنى ئاشكارىلىدى:

— ھېلىقى چېرىكلەر ئىزدەپ يۈرگەن قاچقۇن مەن بولىمەن، — دېدى ئۇ باللارچە ساددىلىق بىلەن ۋە ئەخمىقانە ئىپتىخارلىنىش ئاھاڭىدا، — مېنىڭ ئەھۋالىم مانا شۇنداق، بارارغا يېرىم يوق، شۇڭا ھېلىقى چاغدا كەلگەن يېرىمگە — سايىزغا كېتەي دەپ ماڭغانتىم. ئەھۋالدىن قارىغاندا چېگرىدىن ئۆتكىچە چاتاق بولىدىغاندەكمۇ تۇرىدۇ. بىر زامان ئۇنتۇلدۇرۇپ ماڭاي دېسەم نەدە جان ساقلايمەن؟ سېنىڭ ئەھۋالىڭ قانچىلىك، مېنى يوشۇرۇشقا چامىڭ يېتەمدۇ؟ يەتسە قانچە ۋاخ يېتىدۇ؟ — ئۇ يېقىنچىلىقتىن كېيىن يۈرەكلىك ھالدا «سەن»لەپ سۆزلىدى. ئۇنىڭ بۇنداق تۇتۇمىدىن بىر خىل غەلىتە ھوكۇمرانلىق ئالامىتى بىلىنەتتى.

— خەق بىلىپ قالمىسىلام بىقىش دېگەنگە قانچىلىك بىر نېمە كېتىتى؟

— قانداق قىلساق بولار؟

— مەيلىڭىز، تۇرۇپ بېقىڭ. تۇرالىغىنىڭىزغىچە تۇرۇپ، بولمىغاندا ئاندىن ماڭارسىز.

— ھە، مانا بۇ گېپىڭ خېلى جايىدا. ئەمما ـ زە، كۆن بويى تاغنىڭ كامىرىدىن چىقماي ئولتۇرۇش بەك تەسكەن، ساراڭ بولاپ قالامەنما دەپ قورقىمەن. بومىسا ئازراق تاماكا ئاغاچ چىقساڭ بولامىكى، ئىچ پۇشقىغا ئارام بولامتىكى، دەيمەن...

— ئەسلى چىكەمتىڭىز؟

— ياق چەكمەيتتىم، ئىلگىرى بىر نەچچە قېتىم تاتىپ باققان. قانداق قىلىمەن، ئىچىم بەك تىتىلداپ كېتىدىكەن!

— مەيلى تاپقاچ چىقاي، ئەمدى بۇ يەگە كېلەممەيمەن، ئۆينىڭ ئاقسىدىكى سۆگەتلىككە بېرىپ شۇ يەدە بۆكەپ تۇرۇڭ. چىقالماي قالسامۇ بىر ئىلاج قىلىپ نان ـ پان ئاچىقىپ سۆگەتنىڭ ئاچىسىغا ئىلىپ قويىمەن.

— تېخى بەزىدە چىقالمايمۇ قالىمەن، دېگىنە؟ ئۆلىدىكەنمەن ـ دە!

— كۈندۈزلىرى تاغنىڭ ئىچكىرىسىگىراق كېتىڭ، ئىشقىلىپ...

... مانا شۇنداق قىلىپ بۇ ئىش رىتىمغا چۈشكەندەك بولۇپ قالدى. تاغنىڭ ئىچكىرىسىگە كېتىش ۋاقتى، تاغ ئارىسىدىن چىقىش ۋاقتى، سۆگەتلىككە بېرىش ۋاقتى،... خۇددى ئايلانما مىخانىزىمدەك بىر خىلدا تەكرارلىناتتى. ئەمما ئايجامالنىڭ چىقىش ۋاقتى قانۇنىيەتلىك ئەمەسىدى. بەزى كۈنلىرى ئۇ چىقالمايمۇ قالاتتى. بۇنداق چاغلاردا قىسقا پۇرسەتلەردىن پايدىلىنىپ ئاچىقىپ قويۇلغان «تەمىنات» بىر تۈگۈنچەك بولۇپ سۆگەت ئاچىسىغا قىستۇرۇلغان بولاتتى. بۇ ھالنى كۆرگەن كۈنلىرىدە قاچقۇننىڭ بېشىغا بىر تاغ يىقىلىپ چۈشكەندەك بولاتتى. ئىچ ـ ئىچىدىن ھەسرەتلىنىپ، ئۆز ئۆزىگە ئىچى ئاغرىپ ئۈنسىز يىغلاپ كېتەتتى...

كۈندىن ـ كۈنگە ئۇنىڭ نىرۋىسى بۇزۇلغاندەك، تېرىككەك، سەپرا بولۇپ كەتتى. ئايجامالغا خوتۇنغا بۇيرۇق قىلغاندەك بۇيرۇق قىلاتتى، چىقماي قالغىنى ئۈچۈن سوتلايتتى. بۇ تاغلىق سادىدە ئايال ئۇنىڭدىن ئانچە رەنجىپ كەتمەيتتى. بەلكىم بۇ تاغ ئارىسىدىكى بىرنەچچە تۈتۈنلۈك سەھرادا زېرىكىش ئىلكىدە ئۆتۈۋاتقان بۇ ئايال ئاران تاپقان بۇ كۆڭۈل خۇشىغا قىيالمىدىكىن ياكى ئۇ قاچقۇن يىگىتنىڭ ئىچىنىشلىق ئەھۋالىنى چۈشەنگىنى ئۈچۈن ئۇنىڭغا ئىچى ئاغرىپ شۇنداق كەڭ قورساقلىق بىلەن مۇئامىلە قىلىۋاتامدىكىن چۈشىنىپ بولمايتتى.

ئايجامال چىققان، ئىككىسى ھولۇققان ھالدا، قوپال ئۇسۇلدا كۆڭۈل ئىزھارى قىلىشقان پەيتلەردە بولسا مۇھەتتۇرسۇن بۇ تۇرمۇشنى داۋام قىلدۇرۇشقا ئەرزىيدىغان تۇرمۇشتەك كۆڭۈللۈك ھېس قىلاتتى. مەڭگۈ مۇشۇ يەردە قېلىش، مۇشۇنداقلا ياشاش ئۈچۈن جان پىدا قىلىش قارارىغا كېلەتتى. ھەتتا بۇۋاينى بىر كېچىدىلا ئۆلتۈرۈۋېتىپ، ئايجامالغا تولۇق ۋە ئاشكارە ئىگە بولۇشنى ئويلايتتى. بىراق، كۈندۈزى شەپەرەڭدەك تاغنىڭ كامىرىدا بىكار ئولتۇرۇش ئۇنىڭ تازىمۇ جېنىغا

تېگىپ، ئىنسانلار ئارىسىغا قايتىشنى، ئاشكارە ياشاشنى سېغىناتتى. ھەتتا «كۆرسەڭ كۆرۈشە!» دېيىلا ئاشكارە ئوتتۇرىغا چىققۇسى كېلەتتى. بۇنداق چاغلاردا بۇگۇن كەچتىلا ئايجامال بىلەن خوشلىشىمەن، دەرھال يولۇمغا ماڭىمەن، دەپ قەسەملەر قىلاتتى. بىراق، ئۇ ھارامتاماقلىشىپ، ھورۇنلىشىپ كەتكەن، ئۆز بېشىغا ياشاشقا كۆزى يەتمەيدىغان بولۇپ قالغان، تازىمۇ پاسسىقا ئايلانغانىدى...

ئىنساندىكى مەڭگۇ قانائەتلەنمەسلىك خاراكتېرى ئۇنىڭ كۆڭلىدە تەدرىجى بايراق كۆتەردى. بىر خىلدا تەكرارلانغان تۇرمۇش جېنىغا تەگدى. پۇرىقى ۋە ناز - خۇلقىسى بىر خىلدا ئىپىغا سىڭىپ كەتكەن ئايال زېرىكتۈردى. ئۇنىڭدا يەنە بىر قېتىم چەتئەلدە باي تۇل خوتۇنغا ئۆيلىنىپ تۇيۇقسىز بېيىپ كېتىش خيالى كۈچىيىپ قەتئىي كېتىش قارارىغا كەلدى.

— مەن كېتىمەن، — دېدى ئۇ قانچە يىللار شۇ يوسۇندا ياشىغاندەك ئۇزاق بىلىنگەن زېرىكىشلىك كۈنلەردىن كېيىن. (ئەمما پەقەت بىر ھەپتىدىن ئوشۇقراق ۋاقىت بولغانىدى.) — سەن ماڭا سەپەرلىك بىر نەسلەرنى تەييارلاپ بەگىن. خۇدا بۇيرىغان بىر كۈنىسى يەنە كېلىمەن، — ئۇ ئاخىرقى سۆزىنى ئۆزىگە چىدىماي قېلىشى مۆلچەرلەنگەن ئايالغا تەسەللى ئۈچۈن قوشۇپ قويغانىدى.

— شۇنداق قىممىسىڭىزمۇ بومايدىغاندەك تۇرىتى... — دېدى ئايجامال سادىدلىق بىلەن تەبىئىي ھالدا.

— نېمە؟! — مۇھەممەتتۇرسۇن ئۇنى ياش تۆكىدۇ، يەنە بىر نەچچە كۈن بولسىمۇ تۇرۇڭ دەپ ئىلتىماس قىلىدۇ، دەپ ئويلىغاچقا ئايالىنىڭ جاۋابى ئۇنىڭغا ھار كەلدى ھەم ھەيران قالدۇردى.

— راس دېيمە، بۇندا كېتىۋگەن بىلەن بومايدۇ. بىركۈنى ئەمەس، بىر كۈنى نەس باسىدۇ. ئاۋۇشقام گۇمانسىرىغاندەك تۇرىدۇ، قوشنىلىرىممۇ كەچلىرى بىزنىڭ ئۆيىنىڭ ئىشىكىنى ماراۋاتقاندەك زايى بولاۋاتىدۇ...

— بولىدۇ ئەمىسە، قوسىقىڭدا قالغان بوسا، تېچلىق تۇغساڭ ئېتىنى ئوبۇلقاسىم قويغى، ماڭ جوگۇ، مەن دېگەن نەسلىنى جايلاپ چىق.

جۇدالىق ئەمدىلا چېگىغا چىقىۋاتقىنى تولۇق ھېس قىلىنىسا كېرەك، ئايالىنىڭ نەرىدۇر بىر يېرى زىرىلداپ ئېچىشقاندەك بولدى. ئايال بىر قانچە دانە نان، ئۆزى كۆڭۈل قويۇپ كەشتىلەپ چىققان بىر تاماكا خالتىسىدا بىر ئۇچچۇم كۆك تاماكا،... قاتارلىق نەرسىلەرنى ئېلىپ چىقتى:

— تۆگـۈرمىتى يـولى چـوڭ يـول، ئـۇ تەرەپ بـىلـەن ماڭسـىڭىز تۈتنۇالمىسـۇن، جـايىپەچچەم تەرەپ بـىلـەن مېڭىـڭ. بىرىشـتا سـول تەرەپتىكـى ئېقىنغـا بۇرۇلـۇپ ماڭسىڭىز بولىدۇ. ئۇ تەرەپ بىلەن كۆندۈزىمۇ مېڭىشقا بولىدۇ، — دەپ يـول كۆرسەتتى ئايال تىترەك ئاۋازدا.

— ماقۇل، كېيىنكى ۋاقىتتا بولسىمۇ بىر كېچە قىشىمدا بوساڭ، باش توخۇ بىلەن مېڭىپ كەتسەم بولىتتى...

— خۇدايـا تـوۋا دەڭ، كـېچىچە يۈتـۈپ كەتسـەم قانـداق بـولا؟ ئـەگەم يـوق ئادەمدەك...

— مېنى ئۈزتىپ قويىماسەن؟

— بوممىسا سەلىككە چىقىپ ئۈزتىپ قويايمەن...

— ماقۇل ئەمىسە...

3

مۇھەممەتتۇرسۇن پۈتۈن ھاياتىدىكى بىردىن بىر بەختىدىن شۇنداق ئاسان ئايرىلىۋاتاتتى. ئۇ ئاخىرقى كېچە تۈزۈك ئۇخلىيالمىدى. شۇڭا بالدۇرلا سۆگەتلىككە كېلىپ خوشلىشىشقا چىقماقچى بولغان مەشۇقىنى كۈتۈشكە باشلىدى. زېرىكىشلىك مىنۇتلارنى سىكونتلاپ ساناپ، باش توخۇ ۋاقتىنى كەلتۈرگەن بولسىمۇ، لېكىن كۈتكەن كىشىسى چىقمىدى. پۈرسەت تاپالمىغاندىمۇ؟ ياكى ئاخىرقى دەملەردە بىرەر پېشكەلگە قالماي دېگەندىمۇ؟ ئۇ يەنە كۈتتى، يەنە كۈتتى... بامدات ۋاقتى بولدى،... ئۇ پاسقىلىشىپ كەتكەچكە بۇ يەرگە كەلگەندىن كېيىن نامـاز ئوقۇشـقىمۇ خوشـياقماس بولـۇپ قالغانـدى. ئـۇ بەختسىزلىكلىرى ئۈچۈن تەڭرىگە قىيداۋاتقاندەك قىلاتتى. سەپەر ئالدىدا بولسىمۇ ناماز ئوقۇي دېمەستىن غەزىپى تاشقان ھالدا تاڭ سۈزۈلگىچە كۈتتى. ئادەملەر تىرىكچىلىك ھەركىتىنى باشلىدى. ئەمدى ئۇنىڭ بۇ يەردە تۇرىۋېرىشى مۈمكىن ئەمەسىدى. ئۇ تاغ ئارىسىغا قايتىپ كېتىپ يەنە بىر كۈن تۇرۇشنى، كەچتە ئايال بىلەن ئۇچرىشىپ راسا كېلىشتۈرۈپ تەستىككە ئۇرۇشنى ئويلىدى. بىراق ئۇنىڭ بۈگۈن كېتىشى قارار قىلىنغاچقا ئايالنىڭ كەچتە سۆگەت تۈۋىگە كېلىشى ناتايىن ئىدى. مانا ئەمدى ئۇ ئېغىر ھەسرەت ئەلەم يۇتۇپ يولغا چۈشۈشكە مەجبۇر بولۇپ قالدى. ئەمدى ئۇ

بىمەنە خىياللار قويندىن رىياللىققا قايتىپ كەلدى بولغاي، ئادەملەرگە چىلىقىپ قېلىش ئېھتىمالى بولغان دائىرىدىن تېز چىقىۋېلىش ئۈچۈن تازا ئالدىرىدى. مۈشۈنداق تېز مېڭىشىنى تاكى جايپەچچەم تەرەپكە قايرىلىپ، يولدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقانلار ئارقىسىدىنمۇ كۆرۈپ قالمىغۇدەك ئىچكىرىلەپ كەتكەندىن كېيىن «ئۇھ» دەپ تىن ئالدى. بۇ چاغدا قوياش پارلاق نۇرلىرىنى تاغلارنىڭ ھەرە چىشلىق ئاراشلىرىدىن تارام تارام چاچماقتىدى. تۆگە تاغنىڭ ئۆزگە مۇناسىپ سايىسى جىلغىنىڭ غەرپ تەرىپىدىكى تاغلارنىمۇ يېپىپ تۇراتتى. ئۇ بىر دالدىدا ئارام ئېلىۋېلىپ، ئالدىرىماي ماڭماقچى بولغانىدى. كېچىچە ھېلىقى نائەھلى خوتۇنى كۆتمەن دەپ تۈزۈكرەك ئۇخلىيالمىغىنى ئۈچۈن بىر دەم ئۇخلىماقچىمۇ بولدى. بىراق ئۇيقۇسى كەلمەي، خىيال سۈرۈپ ياتتى. ئويلا ـ ئويلا ئۆزىنىڭ گۇناھلىرىدىن قورقۇشقا باشلىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە بارسا كەلمەس سەپەرگە چىققۇاتقان مەھەلدە ئۇ ئۆزىنىڭ ئاللاھنىڭ پاناھلىقىغا مۇھتاج ئىكەنلىكىنى ھىس قىلدى. سەپىرىنىڭ تېنچ ـ خاتىرجەم بولىشى ئۈچۈن ئاللاھقا يېلىنىش قارارىغا كەلدى. ئۇ ئۇبدانراق يۇيۇنۇپ، ئۆزىنى پاكلاپ ئاندىن نەفل ناماز ئوقۇش، بولسا سەككىز ـ ئون كۈننىڭياقى قازا قىلغان نامازلارنىمۇ ئوقۇش نىيىتىدە كۈننىڭ راساقىزىشىنى كۈتۈپ ياتتى. كۈن قىزىمىسا تاغ سۈيىگە چۆمۈلۈپ چىدىغىلى بولمايتى.

ئۇ مەشۇقى ئەستىلىك قىلىپ كەشتىلەپ بەرگەن تاماكا خالتىسىنى چىقاردى. ئۇ چىرايلىق ئىشلەنگەن بولۇپ، بوغۇچىغا بىر نەچچە تال مارجان ئۆتكۈزۈلگەنىدى. قىرغىز ئادىتى بويىچە قىزلار ئۆزلىرى سۆيگەن يىگىتكىلا مۇشۇنداق كەشتىلىك تاماكا خالتىسى سوغا قىلاتتى. ئۇ ئالدىرىماي ئوراپ بىر تال تاماكا چەكتى. تاماكا كۆك تاماكىدىن ئۆيدە تەييارلانغان بولغاچقا بەك ئاچچىق ئىدى. شۇڭا ئۇ تازا ئۆگەنمىگەن بەڭگى بولغاچقا يۆتۈلۈپ كېتىپ، چېكىشىنى بولدى قىلىپ، خالتىنى يېنىغا سېلىپ قويدى. يۆتەلگەن ئاۋازىنى بىرلىرى ئاڭلاپ قالمىدىمىكىن دەپ ئەنسىرەپ، ئۆرە قوپۇپ ئۇياق ـ بۇياققا قاراپ قويدى. ئاندىن بوغجىمىسىنى بېشىغا قويىۋېلىپ ئوڭدىسىغا ياتتى. قاتمۇ ـ قات تاغلار تولىمۇ سىرلىق ھەم سۈرلۈك بىلىنەتتى. «توۋا، شۇنچە سىرلىق قاتمۇ ـ قات تاغلار ئارىسىدا يوشۇرۇن ياشىغىدەك بىر جاي چىقماي، چەتكە قېچىپ كېتىۋاتىمەنا! شۇنچە چەكسىز تاغلار ئارىسىدىن تۆت توك ـ توك دارىن بىلەن ئۇنىڭ ئالتە توك ـ توك چىرىكى بىر ئادەمنى ئىزدەپ تېپىۋالاما؟ تېپىۋالىدۇ! يامان خەق ئۇ! ياق، ئۇلارغۇ تاپالمايتى، بىراق

ئۆزىمىزنىڭكىلەر — مۇسۇلمان قېرىنداشلانىڭ ئەتى - مەتى شۇنچىلىك - تە! نېمە بولسا بولا، پىشانەمدىكىنى كۆرەمەن!»

ئۇ يۈيۈنۈپ، بىر نەچچە رەكئەت نەفل ناماز ئوقۇۋالغاندىن كېيىن يولغا چۈشتى.

جايپەچچەم جىلغىسىنىڭ ئىچىدىكى كەڭرەك بىر پارچە تۈزلەڭلىكتە تېرىلغۇ يەرلەر، چۆپلۈك ۋە ياۋايى ئاچچىق ئۈرۈك ئورمىنى باردى. تۈزلەڭنىڭ باش ئۇچىدا ئىككى ئائىلە بار ئىدى. ئۇلار ھەم چارۋىچىلىق بىلەن، ھەم دېھقانچىلىق بىلەن تىرىكچىلىك قىلاتتى. بۇ يەر خۇددى ئاناتومىيە دەرسىدىكى ئاشقازاننىڭ رەسىمىگىلا ئوخشايتى. بىر تەرىپى «قىزىل ئۆڭگەچ»كە تۇتاشقان تار جىلغا، يەنە بىر تەرىپى «چوڭ ئۈچەي»گە تۇتاشقان كەڭرەك جىلغا بولۇپ، تۈزلەڭلىك دەل ئاشقازاننىڭ ئۆزىدى. چوڭ يولدىن كىرىشتە «چوڭ ئۈچەي»دىن كىرىلەتتى. ئاشقازاننىڭ يوقۇرى تەرىپىدىكى «قىزىل ئۆڭگەچ»كە تۇتىشىدىغان جايدا «مازار» دەپ ئاتىلىدىغان بىر «مۇقەددەس» جاي ۋە ئاددىينە مەسچىد باردى. مەسچىتنىڭ ئەتراپىدا بىر نەچچە تۈپ قېرى سۆگەت ئەگرى - بۈگرى ئۆسكەن ھەم يەر بېغىرلاپ غەلىتە سىرلىق تۇستە سويلاپ كەتكەن بولۇپ، بۇ يەرنىڭ مۇقەددەسلىكىگە يارىشا سىرلىق تۇس قوشقانىدى. بىر تۈپ سۆگەت تۈۋىدە ئالدىراپلا ياسالغان ئوچاق ھەم داشقازان باردى. بۇلار تاۋاپ قىلغۇچىلارنىڭ نەزىرلىك مېلىنىڭ گۆشىنى پىشۇرۇشقا ئىشلىتىلەتتى. يەر بېغىرلاپ ئۆسكەن سۆگەت تۈۋىدىكى ئادالانغان يەردە بۇ يەرنىڭ مۇقەددەس بولۇپ قېلىشىدىكى ئاساسىي ئامىل — نۇرغۇن ھېكايىلارنىڭ «ئەمەلىي شاھىدى» بولمىش ئاجايىپ تاشلار قويۇلغانىدى. بۇلار «ئەپسۇن ئوقۇپ تاشقا ئايلاندۇرىۋېتىلگەن» تاۋۇز، تاشقا ئايلاندۇرىۋېتىلگەن ئۇگرە ئاش قاتارلىقلار بولۇپ، رىۋايەت قىلىنىشىچە سۇلتان سۇتۇق تەختىنى تارتىۋېلىش ئۈچۈن قىلغان بىر قېتىملىق كۆرەشتە مۇشۇ جىلغىغا چېكىنگەن ئىكەن. دەل مۇشۇ «مازار» دېگەن جايدا دەم ئېلىپ، بىر نەرسە يېمەكچى بولۇپ تۇرغاندا دۈشمەن كېلىپ قاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئاش ۋە تاۋۇزلارنى دۈشمەنگە قالدۇرغۇسى كەلمەي تاشقا ئايلاندۇرىۋېتىپتۇ. بۇ رىۋايەتنىڭ راستلىقىغا قىل سىغمايدىغانلىقىنى ئاشۇ تاشلار ئىسپاتلاپ تۇراتتى. «مازار»دىن ئۆتكەندىن كېيىن جىلغا بارغانسېرى تارلىشىپ ئىككى قىرغاق بىتون تامدەك تىك ۋە سىلىق ھالدا تاكى بۇلۇتلارغىچە يېتەتتى. بۇ يەردە كۆرۈپ كېتىشكە ئەرزىگۇدەك نەرسىلەر ئاز

ئەمەسىدى.

ئۇ تاغ باغرىنى بويلاپ تۈزلەڭلىكتىكى ئائىلە ۋە ئائىلە ئەزالىرىغا ئۇچراپ قېلىشتىن ئۆزىنى قاچۇردى. كىم بىلىدۇ، بۇ يەردە چېرىكلەردىن بىرنەچچىسى ئۇنى كۆتۈپ ياتقان بولسا. جىلغىدا ئاندا ـ ساندا ئۇچراپ قالىدىغان يالغۇز تۇغراقلار سانسىز تۇغ ـ ئەلەملەر، رەخت پۇرۇچلىرى، رەڭگا ـ رەڭ لېنتىلار بىلەن بېزىتىلگەن بولۇپ، بۇلارمۇ مۇقەددەس ھېساپلىناتتى. بىدئەتكە پاتقان بۇ خەلق يىراق ـ يىراقلاردىن شۇ يەرگە كېلىپ، مۇشرىكلارچە شۇ نەرسىلەردىن مەدەت تىلەپ كېتەتتى.

مۇھەممەتتۇرسۇن ھەم بۇ جىلغىنىڭ مۇقەددەسلىكى ھەققىدىكى رىۋايەتلەرنى كۆپ ئاڭلىغان، ئۇ گەرچە داموللىنىڭ تەلىمى تۈپەيلى مازار ـ ماشايىخلاردىن، يالغۇز دەرەخلەردىن، ئاتالمىش مۇقەددەس جايلاردىن مەدەت تىلەشنىڭ مۇشرىكلىق بولىدىغانلىقىنى، بىدئەتلىكىنى، خۇراپات، دىنغا خىلاپ ئىش ئىكەنلىكىنى بىلسىمۇ، قىزىقىش يۈزىسىدىن بۇ يەرنى بىر كۆرۈپ بېقىش ئارزۇسىدا ئىدى. بۇگۈن قىسمەتنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن بۇ يەرلەرنى كۆرۈشكە نېسىپ بولۇۋاتاتتى. «مازار»غا بىرىپ يەر بېغىرلاپ ئۆسكەن، پورلىشىپ تۈگمەننىڭ نورىغا ئوخشاپ قالغان سۆگەتنىڭ غولىدا ئۇلتۇرۇپ «تاشقا ئايلانغان» نەرسىلەرنى بىر دەم تاماشا قىلدى. ئۇ ئاڭلىغانلىرىنىڭ قىل سىغمايدىغاندەك دەلىللىرى بارلىقىنى كۆرۈپ ھەيران قالدى. ھاردۇقنى ئېلىۋالغاندىن كېيىن تار «كارىدور»غا قاراپ يۈرۈپ كەتتى.

تار «كارىدور» ئىچىدە ئاجايىپ ـ غارايىپ بۇلاقلار باردى. بەزى بۇلاقلار تۈربىدىن چىقىۋاتقان سۇنى ئەسلەتەتتى — تىك قىرغاقنىڭ ئوخشىمىغان ئېگىزلىكلىرىگە جايلاشقان تۆشۈكلەردىن جىرغاپ چىقاتتى. بەزىلىرى ئادەم بويى ئېگىزلىكتە بولۇپ، خۇددى ئادەمنىڭ بىر جۈپ كۆزىگە ئوخشايتتى. بۇ كۆزلەر «توختىماي ياش تۆكەتتى». يەنە بىر پىشايۋانغا ئوخشاپ كېتىدىغان جاي بولۇپ، دەل شۇ «پىشايۋان»نىڭ تورۇسىدىن سۇ جىرغاپ چۈشەتتى. رىۋايەت قىلىنىشىچە بۇ يەردە سۇلتان سۇتۇق يۇيۇنۇپ غۇسلى قىلغانىكەن، كونا باش ئاغرىقى (ساقايمىغان باش ئاغرىقى)غا شىپاھ بولىدۇ دەيدىغان گەپ باردى. شۇڭا زىيارەتچىلەر چۈشۈۋاتقان سۇغا باشلىرىنى تۇتۇپ يۇيۇنۇپ «داۋالىناتتى».

قىسقىسى، بۇ يەردىكى ھەربىر مۆجىزىدەك كۆرۈنۈشنىڭ ئۆزىگە خاس نامى،

بىردىن گۈزەل رىۋايىتى باردى.

مۇھەممەتتۇرسۇن پۈشـقىقنى تۇرىۋېلىـپ، تـار جىلغىنـى بـويلاپ يوقۇرىغـا كۆتۈرۈلگەنسېرى جىلغا كېڭىيىپ، ئاخىرىدا كىچىككىنە تـوغراق ئورمانلىقى بىـلەن قاپلانغـان يانتۇلۇققا چىقتـى. يانتۇلۇقنىـڭ ئۈسـتى كەڭ كەتـكەن تەكشـىلىك ئىكەنلىكـى چىقماسـتىنلا بىلىنىـپ تـۇراتتى. تـاغلار ئارىسـى بـۇ يەردە بىـردىنلا كېڭىيىپ، تاغ ئارىسى تۈزلەڭلىكىنى ھاسىل قىلاتتـى. ئـۇ توغراقلىـق ئىچى بىـلەن مېڭىــپ يــانتۇلۇقتىن يوقۇرىغــا كۆتۈرۈلــۈپ، يوقۇرىــدىكى تەكشــىلىك بىــلەن تەڭلەشكەندە يېقىنلا يەردە قىبلىگە قاراپ يۈكۈنۈپ ئولتۇرغان تۆرت ئـادەمگە كـۆزى چۈشتى. ئۇ مەڭدەپ تۇرۇپ قالـدى. يوچـۇن ئـادەملەر نامـاز ئوقۇۋاتـاتتى. ئۇلارنىـڭ يېنىـدا پاكـار تـاش تـام بىـلەن دائىـرىگە ئېلىنغـان يـالغۇز قەبـرە بارىـدى. رىـۋايەت قىلىنىشـىچە بـۇ سـۇلتان سـۇتۇقنىڭ يـېقىن تـۇققىنى دەپـىن قىلىنغـان جـايمىش. جـايپەچچەم تاۋاپگاھىنىـڭ ئـاخىرقى نۇقتىسـى مۇشـۇ يـالغۇز قەبـرە ئىـدى. تاۋاپقـا چىققـانلار بـۇ يەردە شـېھىتلارغا دۇئـا ـ تـىلاۋەت قىلىـپ نامـاز ئوقـۇيتى. بـۇ يەرنـى «قىرىق مىچىت» دەپ ئاتايتتى. ھەربىر تـاۋاپچى مۇشـتتەك تاشـلاردىن دۆۋە ياسـاپ، ئۆزىنىڭ كېلىپ كەتكەنلىكـىدىن بەلـگە قالـدۇراتتى. قەۋرە ئەتراپىـدا بۇنـداق تـاش دۆۋىلىرىـدىن نەچچە ئون مىڭى بار دېسمۇ لاپ بولمايتتى. ھەتتا بۇ تاش دۆۋىلـىرى پۈتـۈن تـۈزلەڭلىكنى بىـر ئېلىـپلا قالماي، ئىككـى تەرەپتىكـى تـاغ يامپاشـلىرىغىچە سوزۇلۇپ كەتكەنىدى.

مۇھەممەتتۇرسۇن يوچۇن ئادەملەرگە ئۇچرىشىشتىن قېچىپ ئارقىسىغا ياندى. جىلغـا ئىچىـگە كېلىـپ يوشـۇرۇنىدىغان جـاي ئىزدىـدى. بىـراق، ئاۋۇلارنىـڭ نامـاز ئوقۇۋاتقـانلىقى ئۇنىڭغـا ئاللىقانـداق بىخەتەرلىـك تۇيغۇسـى بېغىشـلىدى. دېـمەك، ئـۇلارنى يامـان ئـادەم دېيىشـكە بولمـايتى. شـۇڭا ئۇنىڭـدا ئىشـەنچ پەيـدا بولـۇپ، يېقىنلىشىۋاتقـان ئارقىغـا قايتىـپ يـولنى داۋام قىلىـش خىيـالى پەيـدا بولـدى. يەنە ئىككىلەندى؛ يەنە ئۆز ئۆزىنى خاتىرجەم قىلدى. ئۇلارنىڭ ناماز ئوقۇۋاتقىنى، مۇشۇ زىيارەتگاھقا چىققانلىقىمۇ ئۇلارنىـڭ ئىمـان ـ ئېتىقـادى بـار مۆمىنلەر ئىكەنلىكىنـى ئىسپاتلايتتى. ئۇ ھالدا ئۇلار مۇھەممەتتۇرسۇننىڭ ھەقىقىي سـالاھىيىتىنى بىلگەن تەقدىردىمۇ ھېچنېمە بولمايتى، ئەكسىچە، ئۇنىڭغا قولىدىن كەلسە يـاردەم قىلىشـى، ھـېچ بولمىغانـدىمۇ بىلـگەن يـوللىرىنى كۆرسـىتىپ قويىشـى مـۇمكىن ئىـدى. ئـۇ دادىللىق بىلەن كەينىگە ياندى. ئۇ توغراقلىق يانپاشقا يـېقىن كەلگەنـدە تـاۋاپچىلار

بىلەن ئۇچراشتى. ئۆزىگە ئاگاھ بېرىپ، روھى تەييارلىق بىلەن تۇرغىنىغا قارىماي، ئۇلارنىڭ قارىسى كۆرۈنۈشى بىلەنلا مەڭدەپ، ئارقىسىغا بىلىنەر ـ بىلىنمەس داجىپ كەتتى. بۇ ھال تاۋاپچىلارنىڭ دىققىتىدىن چەتتە قالمىدى.

— ئادىش، نەگە ماڭدىڭلا؟ — تاۋاپچىلار ئانچە دوستانە بولمىغان ئاھاڭدا سورىدى. ئۇلارنىڭ بۇ خىل ئاھاڭ، بۇ خىل تەلەپپۇزى مۇھەممەتتۇرسۇنغا ئاللىقانداق يامانلىقنىڭ بىشارىتىدەك تۇيۇلۇپ، تېنىنى شۈركەندۈرۈۋەتتى.

— بىر قىرغىزدا ئىلىشىم باتى، ئۇزۇن بولدى، كېلەي دېمەيدا، شۇنى ئىزدەپ مېڭىشىم، — ئۇنىڭ سۆزلىرى تازا ئەپلەشمىگەندەك بىلىندى.

— قەشقەلىق ئوخشىمامسە؟

— ھە، شەدىن.

— بۇ ساختىپەز شەلىكنىڭ گەپلىرى قولاشمايلا تۇرىدۇ، ئوغۇلۇق قىلىپ قاچقان نېمىمۇ، تېخى!

— ۋي، شەلىك! سەن زادى نېمە ئادەم؟ نەگە ماڭدىڭ؟ بارىدىغان يېرىڭنى بىلەمسەن؟ — مانا شۇنداق قىلىپ «ھادىس ئاقىيەردىن» دېگەندەك سوراق ـ سوئال باشلىنىپ كەتتى. مۇھەممەتتۇرسۇننىڭ گەپ ـ سۆزى بارغانسېرى بىر ـ بىرىگە رەپ يېمەي، بالاغا قالدى.

— جېنىم ئاكىلا، ئاغىنىلە! ھەممەيلەن مۇسۇمانكەنمىز، ئوغرى بوسام ئاختۇرۇپ بېقىڭلا، پۇلغا يارىغۇدەك نەسە بوسا ئوغرى بولاي. بوممىسا مېنى يولۇمغا ماڭغىنى قويىاڭلا.

— تولماي گەپ قىل، ھەزلەك! — شۇنىڭ بىلەن قەشقەرلىكنىڭ شەنىگە تېگىدىغان جىمىكى ھاقارەتلەر ئېيتىلغىلى تۇردى،... — ئوغرىمۇ بوممىساڭ، توغرىمۇ بوممىساڭ، سەن زادى نېمىسەن؟ قىرغىزدا ئىلىشىم با دېگىنىڭغۇ قىپ ـ قىزىل يالغان!

— سايىز تەرەپكە ماڭغانتىم، ئاغزىڭلىنى بەك بۇزۇپ كەتتىڭلا، يامان بولىدۇ، قايىلاڭلا، بىر گۇناسىز ئادەمگە ئۇۋال قىمماڭلا! ئۆزەم يوقسۇز، يېتىم، ھىچ جان بېقىش يولى تاپامىدىم، شۇڭىزە، سايىز تەرەپكە چىقىپ ئىشلەپ كېلەي دېگەنتىم...

— بايا نېمىشقا شۇندا دېمەيسە، ھېجىقىز!؟

— ئاغزىڭلىنى بۇزماڭلا، ئادىي... بايا شۇندالا دەپ قويغانتىم، نېمە بىلەي سىلىنىڭ بۇنچە زىغلاپ كېتىشىڭلىنى...

— بۇنى يالىڭاچلاپ يولغا سېلىپ قويىلى، تازا قىزىق تاماشىە بولىدۇ، — دېدى بىرەيلەن.

— تازا ئۇرۇپ پۇخادىن چىقمايلىما، — دېدى يەنە بىرى.

— نېمىشقا ئۇرىسىلە؟ يا بىزنىڭ ئاغرىق ـ ئاداۋىتىمىز بومىسا...

— شەلىك دېگەننىڭ قىزنى...! دۆنى كۆگەندەك كۆرىمەن ـ دە! بۇ ھەزلەكلىنىڭ ھەممىسى ئۇخشاش ساختىپەز!

— تىللىماي گەپ قىلىڭلا، ئادىش...

— تىللىسام نېمە قىلالايتىڭ؟ ئاكاڭنى تونۇمسەن؟

— تونۇدۇم، ئاكا، تونۇدۇم! سىلى ئاتۇشنىڭ نوچىسى!

— ئاتۇش بازاۋىشىنىڭ نوچىسى! — دەپ تۈزەتتى بىرى.

— ئاتۇش بازاۋىشىنىڭ نوچىسى! بولدىما!؟

— ھې! تەئەددى قىلماي گەپ قىل! بومىسا ھېلى بۇنۇڭنى تۈزلىۋېتىمەن!

غورۇرى ئازاپلانغان مۇھەممەتتۇرسۇن بەزى گەپلەرگە چىداپ تۇرالماي، جاۋاپ ياندۇرۇپ تۇراتتى. شۇنىڭ بىلەن گەپلەر بارغانسېرى قان پۇرىقى ئارىلاش چىقاتتى. بۇ ھال تەرەققىي قىلىپ، مۇھەممەتتۇرسۇننىڭ ياقىلىرى تارتىلىشقا، ئىگەكلىرىنى ئەركىلىتىشكە يېتىپ باردى. بۇ مۇقەررەر قانلىق جېدەلنىڭ مۇقەددىمىسى ئىدى.

— بۇنى يالىڭاچلاپ تۇرۇپ تۇغراقنىڭ چىۋىقى بىلەن سالايلى. ئاندىن كىيىم ـ كېچەكنى ئالغاچ كېتىپ جايپەچەمدىكى قىرغىزلىغا بىرىۋەتسەك خوش بولاپ قالىدۇ.

— راس، ماندا تاشلىقتا پۇت يالىڭاچ ماڭسا كارامەت ياخشى بولىدۇ.

مۇھەممەتتۇرسۇن جان ـ جەھلى بىلەن قارشىلىق قىلىپ، دۇنيادا ئۆزى بىلىدىغانلىكى ياخشى سۆزلەرنى قىلىپ يېلىنىپ، قەھرى ـ غەزەپ بىلەن تىللاپ،... ھېچقانداق قىلىپمۇ بۇ تەلۋىلەرنى توختىتىپ قالالمىدى. بۇ ئىش چاخچاقتەك باشلىنىپ، ئاخىرى دۈشمەنلەرچە ھەرىكەتكە ئايلاندى. بىچارە مۇھەممەتتۇرسۇن يالىڭاچلاندى. چىۋىقلار تەييارلاندى. ئارقىدىن يالىڭاچ بەدەندە تالا ـ تالا ئىزلار پەيدا بولۇشقا باشلىدى... بۇ ئۇرۇش ئاتۇش بازار بېشىلىق نوچىلارنىڭ قوللىرى تالغىچە داۋام قىلدى:

— ھە، ئەمدى يولۇڭغا ماڭساڭ بولىدۇ!

— بۇنىڭ چاپان - چارىسىنى نىمە قىلىمىز؟ قىرغىزغا ئالغاچ كەتسەك، بىزنى بۇلاڭچىمىكى دەپ قامىسۇن، ئۆزىگە قاسۇنمىكى؟

— بۇنى يالىڭاچ ماڭدۇغۇم بارتى، شىغىلدا تازا ئوبدان بولىتى!

— بولدى قولاڭنىڭ قىچىقىنى باستىڭ، ھاي دەيدىغان، ئاجىتىۋېتىدىغان ئەدەم يوق تازا ئوبدان ئۇرىۋالدۇق، ئەمدە يولىمىزغا ماڭىلى.

— توختاڭلا، ھېچ بومىسا چورىقنى بوسىمۇ ئالامايدىغان بىر يەرگە تاشلىۋېتەي.

ئۇلار كېتىشتى. مۇھەممەتتۇرسۇن قورام تاش ئۈستىدە ئىنجىقلاپ ياتاتتى. تولا دوملاپ، ئۆزىنى ھەريان ئەپقاچىمەن دەپ، چۈشقىنىڭ زىيدىسىدىن يامانراق قورام تاشلارنىڭ مودۇر - چوقۇرىمۇ ئۇنىڭ ھەممە يېرىنى يارا قىلىۋەتكەنىدى. ئۇ ئىشەنگەن قېرىنداشلىرىدىن كەلگەن بۇ بالا - قازانىڭ ئەلىمىگە، ئۆزىنىڭ ئانىدىن تۇغما يالىڭاچ ياتقىنىغا غورۇرى ئازاپلىنىپ، خۇداغا قاغىنىپ خېلى ئۇزاق بۇقۇلداپ يىغلىدى. ئۇ بۇ قىسمەتنى ئۆزىدىنمۇ كۆردى. بىلىپ تۇرۇپ پاسىق بولۇپ كەتكىنى، نامازنى تەرك ئەتكىنى، گۇناھقا پاتقىنى بىر بىرلەپ كۆز ئالدىدىن ئۆتۈپ، بۇ جازا بەرھەق جازا بوپتۇ، دەپ ئۆز ئۆزىگە كايىدى. مانا بۇ ئاللاھنىڭ «زالىمنى زالىمنىڭ قولى بىلەن، پاسىقنى پاسىقنىڭ قولى بىلەن جازالايدىغانلىقىنىڭ ئەمەلىيىتى» دېگەنلەرنى ئويلىدى. ئەمما، ئاسى بەندە بولۇش سۈپىتى بىلەن، يەنىلا ئۆزىدە ئېيۇەن قويغۇسى كەلمەي، ئاللاھتىن ئاغرىنىپ، قاغىنىپ كەتتى. «تووۋا قىلغانتىمغۇ؟ كىم گۇناھ قىلمايدۇ؟ مەندىن قەبىھ گۇناھكارلارمۇ بەخىرامان ئويناپ - كۈلۈپ يۈرىدىغۇ؟ توۋا قىلغاندىكىن، بۇندىن كېيىن قىممسام بومىمدىمۇ؟...». ئۇ ئۇزاق ياتقاندىن كېيىنمۇ ئورنىدىن تۇرۇشقا ماجالى يەتمىدى. مىدىرلىسىلا پۈتۈن ئەزايى قاقشاپ كېتەتتى. شۇنداق بولسىمۇ تىرىشىپ - تىرمىشىپ يۇمىلاپ دېگۈدەك سۇقېشىغا كېلىپ، سۇدا يۇمۇلدى. چۈنكى بۇ يەردىكى سۇ چۆمۈلگىدەك چوڭقۇرمۇ ئەمەس، كۆپمۇ ئەمەسىدى. ئۇ تاياقنىڭ زەھرىنى سوغۇق سۇ ئالىدۇ، دېگەننى ئۇققاندى. بىراق، بەدەنگە سۇ تەككەندە چىدىغۇسىز ئېچىشىپ كېتەتتى... ئۇ بىر بالالار بىلەن بەدىنى سۇدا سۈرتۈپ چىقتى ئاندىن كىيىملىرىنى كىيدى. كىيىمىنىڭ يارىلارغا چاپلىشىپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن يوگىمەچ گۈللىرىنىڭ بەرگىنى يارىغا چاپلاپ چىقتى... بۇ ئىشلاردىن كېيىن خۇددى خامان ئالغاندەك چارچاپ، ئورنىدىن تۇرالمايلا قالدى. مۇشۇ جايدا بىر ئىككى كۈن تۇرۇپ قالدىغاندەك

قىلاتتى. چورۇقى ئىگىز قىيانىڭ بوي يەتمەيدىغان يېرىگە تاشلىنىۋېتىلگەن بولۇپ، ئۇنى ساق ئادەممۇ ئالالمايتتى. ئۇ تېخى پۇت ـ قوللىرىدىكى ئىغىرلىق كۆتۈرۈلۈپ كەتكىچە بىرەر ئەپلىك يەردە يېتىپ ئارام ئالاي، دەپ ئويلاپ ئەتراپىدىن مۇۋاپىق يەر ئىزدەپ قاراۋاتاتتى، بايا كېتىشكەن نوچىلارنىڭ تالاش ـ تارتىشى ۋە بۇ ياققا كېلىۋاتقان ئاياق تىۋىشى ئاڭلاندى.

— يولىمىزغا ماڭساق بولىتتى باللا، باكادىن باكا بىر ئەدەمنى ئۇدۇق، شۇمۇ يەتمەمدۇ؟ ئەمدى ئۇمۇ يولىغا ماڭسۇن.

— ۋي، تازا زەيپانە نېمىكەنسەن! ئوغۇلبالا بوساڭ قىغان ئىشىڭغا پۇشايمان قىمما!

— ئىشقىلىپ بىر قىساسقا قالدۇق، ئۇ ھازىر يالغۇز بوغىنى بىلەن، ئۇرۇغ ـ تۇققىنى با، ھەممىشە بايقاپ جۇمەيسە، تۇيۇقسىز تۇرىدىغان ۋاقتىڭ بولىدۇ، كېچە بولىدۇ، ئىشقىلىپ، يامان بولدى...

— مەنمۇ شۇنى دېيمەن ئەمەسما، بولغۇلۇق بولدى، ئەمدى ئۇنىڭ دەۋاسىدىن قۇتۇلىمىز دېسەك، يا ئۇنى ئۆتتۈرەش كېرەك، يا قىساس ئالالمايدىغان قىلىۋېتىش كېرەك!

— مەنمۇ شۇنىڭدىن ئەنسىرەپ قالدىم. ئۇمۇ تازا قاپىقىنىڭ بېزى با نېمىكەن، بۇندا ئەدەملە ئاداۋەتچى كېلىدۇ. ھامىنى بىر ئىپىنى كەلتۈرۈپ ئەنتىنى ئالماي قامايدۇ. ھېچ بوممىغاندا ئۇنى پۇت ـ قولىدىن ئارىۋەتمىسەك، ئۇنىڭدىن قۇتۇلغىلى بومايدۇ.

— بىزمۇ قان قىساسقا قالىمىز، شۇ! بۇ ئىشنى يامۇل سۈرۈشتە قىلىپ قاسا، مويتوزىغا كەتتىم دەۋسەڭ بولىدۇ.

— بۇ يەدىكى ئىشنى چىم بىلىتتى؟ ئارىمىزدىن بىرە مازىپاينەك چىقىپ دەپ قويمىسلام بولدى. ئۇنىڭ ئۆلكىنى خەق كۆگچە نەچچە كۈن ئۆتىدۇ، ئاڭغىچە قاغا ـ قوزغۇنلا ئۇنىڭ ئۇستىخىنىنىلا قويىدۇ.

— بىر ئىش يادىمغا يېتىپ قالدى، بايىقى قەشقەدە بوغان توپىلاڭدا بىرسى قىچىپ كېتىپ تۇتۇلماپتىكەنمىش، مۇشۇ شۇمۇيا؟ ئەگەر شۇندا بولاپ قاسا قوقمىساقمۇ بولىتتى. بىزنىڭ قىغىنىمىز تازا دارىنلىنىڭ دىتىدىكى ئىش بولىتتى.

— شۇندالام بولاپ قاسا مەيلى، قولىمىزنى بۇلغاپ جۇمەي، ھۆكۈمەتكە تاپشۇرۇپ بەسەك سۆيۈنچە ئالىمىز.

— ھەببەللى، شۇندا قىممايلىما؟

— ماڭە سارالىك، ئۇنىڭغا نەچچە كۈن بولاپ كەتتى؟ شۇ چاققىچە جايپەچچەمدە تەمتىلەپ جۈرەمتى، ئاللىقاچان جېنىنى ئەنجان تەرەپكە ئەپ بومامدۇ.

مۇھەممەتتۇرسۇن ئۈلارنىڭ سۆزلىرىدىن يوقارقى مەزمۇنلارنى ئاڭلاپ، گەپنىڭ ئۆزى ھەققىدە بولىۋاتقىنىنى بىلدى. قوپۇپ قاچاي دېۋىدى، ھېچيېرىنى مىدىرلىتالمىدى. بايا قىزىقچىلىقتا ئازراق ھەرىكەت قىلغىنى بىلەن مانا ئەمدى بارغانسېرى ئېغىرلىشىپ بولالمايلا قالغانىدى. ئۇ ئامالسىز قالغىنىدىن، تەقدىرنىڭ بۇ يازمىشىدىن بوغۇلۇپ ئۆلەيلا دېدى. شۇڭا ئۇ قەھرى غەزىپىنى يوشۇرۇپ ئولتۇرماي، جېنى قاشايغان ھالدا سىپسىق گەپلەرنى ياغدۇرۇپ تىللاۋەردى. ئەنە شۇ غەزەپتە دەس ئورنىدىن تۇرۇپ، تىللىغاچ توغراقلىق تەرەپكە سەندىرەكلەپ قاچتى. يالىڭاچ پۇتلىرىنى قىياتاشنىڭ قوتۇر يۈزىگە بېسىشىنىڭ ئازابى ئۇنىڭ باشقا ئاغرىقلىرى ئالدىدا ئانچىكى ئىش ئىدى. شۇڭا ئۇ ھېچنېمىنى سەزمىدى. لېكىن تېز يۈگرەلمەيتى ۋە قەدەملىرىمۇ مەزمۇت بولمىغاچقا سەندىرەكلەپ، ئارانلا ئاياقتا تۇراتتى. بۇ چوڭ - كىچىك تاشلار دۇنياسىدا ئاۋايلاپ مېڭىشمۇ ئانچە ئاسان ئەمەسىدى. بۇنداق يېرىم جان ياردار كىشىنىڭ تېز يۈگرىشى مۇمكىن بولمايلا قالماي ناھايىتى خەتەرلىك ئىدى. ھەر قاچان قاتتىق يىقىلىش ۋە قورام تاشلارغا ئۇرۇلۇپ چۇل - چۇل بولۇپ كېتىش خەۋپى مەۋجۇت ئىدى. ئۇ ئاخىرى كۈتۈلگەن قىسمەتكە دۇچار بولدى: قاتتىق يىقىلىپ، بېشى يوغان بىر تاشقا تېگىپ يېرىلدى ۋە شۇئان ئوقتەك قان ئېتىلىپ چىقىشقا باشلىدى! لېكىن ئۇنىڭدا غايىۋى بىر كۈچ، ھايات قېلىش ئىستىكىدىن تۇغۇلغان ئاجايىپ بىر خىل سىرلىق كۈچ ھاسىل بولۇپ، ئورنىدىن تېزلا تۇردى - دە، يەنە ئالغا قاراپ ئۆمتۈلدى!...

ئەمما ئۇنىڭ قېچىش سۈرئىتى ئۆزى غايەت زور كۈچ سەرپ قىلىنىۋاتقان تېز ھەرىكەتتەك تۇيۇلغىنى بىلەن، كۆلكىلىك دەرىجىدە ئاستا ۋە ئەھمىيەتسىز ئىدى. شۇڭا ئاتۇش «بازاربېشلىق» نوچىلار ئىككى تاقلاپلا ئۇنىڭغا يېتىشىۋالدى.

— نەگە قاچىسەن، تۇپىلاڭچى! — بىرسى شۇنداق دېگەچ ئۇنىڭ ئارقىسىدىن غول ئوتتۇرىسىغا قاتتىق بىر تېپىۋىدى، بىچارە ئىككى مېتىرچە ئالدىغا ئۇچۇپ چۈشتى! بۇ يەرنىڭ ھەممە يېرى ئوڭغۇل - دوڭغۇل تاشلار بىلەن تولغان جىلغا بولغاچقا بۇ ھالدا يىقىلىشنىڭ نىمىدىن دېرەك بېرىشى ئۆز ئۆزىدىن مەلۇم، ئەلۋەتتە. ئۇنىڭ تىزى، قولى، يۈز - كۆزى دېگۈدەك كۆرگىلى بولمايدىغان ھالغا

كەلگەن بولۇپ، ھەممە يېرىدىن جىرىلداپ قان چىقاتتى. ئەتراپتىكى تاشلار ئۇنىڭ ئىسسىق قېنى بىلەن بويىلىپ كەتكەنىدى.

— ئۆلدىمۇ، نېمە؟

— ياق، ئۆلمەپتۇ، ھوشىدىن كېتىپتۇ.

— ئەمدى ئۇنى قانداق ئەكېتىمىز؟ سۆيۈنچىنى ھارام قىلدىڭ ـ دە! ئاناڭنى!

— ئىگىس سىڭلىڭنىڭ سۆيۈنچىسىما؟ نەدىكى سۆيۈنچىكەن ئۇ؟ شۇ قاچقۇن شۇ دەپ كىم دەيدۇ ساڭا؟

— بولدى، ئۇنى تاشلاپ كېتىلى!

— قىرغىز دېگەن ئۇۋچى خەق، ئۇۋچى دېگەن قانداق بولىدۇ، بىلەمسە؟ بىر ئاينىڭ ئالدىدىكى ئىزنى پەرق قىلىدۇ، ئون يىلنىڭ ئالدىدا بىر كۆرگەن ئادەمنى تونۇۋالىدۇ. بۇنىڭ ئۆلگى شۇ يەردىن تېپىلغاندىن كېيىنلا جايپەچچەمدىكى قىرغىزلا بىزنى ئىسكە ئالىدۇ...

— راس، بۇ يەدە قويىاپ كەتسەك سۇنى ھارام قىلىدۇ، ئايغىنى ئۆزىمىز ئىچمىز. ئىگىزرەك بىر يەرگە ئېپ قويىلى. ئاينا ئاۋۇ سەلەپ سۈيى چۈشكەن قىسىلچاققا. ھوشغا كەسمۇ ئۇ يەدىن چۈشەممەيدۇ. ئۆتكەن ـ كەچكەنلەمۇ دەمالى كۆمەيدۇ.

— بۇ يەدىنغۇ ئايدا يىلدا ئۆتمىسە، بىرچىممۇ ئۆتمەيدۇ.

— ھەيي، باكادىن گۇناكا بولدۇق ـ تە!

— غىڭىلداۋمىگىناۋا! ھېچقىز! قانداق قىلىسەن؟ بولغۇلۇق بولدى. ئۇ ئەمدى ئاشۇ تۆپىدە ئاستا ـ ئاستا ئۆلەپ قاسۇن.

— ھۇشغا كەسە تازا ئۇسسايدۇ ـ دە، بىچارە. پەستىكى سۇنى كۆرۈپ تۇسىمۇ ئىچەممەيدۇ، چۈشەي دېسە پۇت ـ قول كېرەككە كەممىگەندىكىن چۈشەممىگەن...

— ئوغۇلبالا بوساڭ ماندا بوش بوما، تازا لىبىڭ بوش بىر نېمە ـ دە، سەن!

ئۇلار ھۇشسىز ياتقان قاچقۇننى قولمۇ ـ قول كۆتۈرۈشتى. ئۇنىڭ پۇت قولى سۇنغاندەك پۇلاڭلاپ قالغان، بېشىمۇ ئوق تەككەن غازنىڭ بويىندەك ساڭگىلاپ قالغانىدى. نوچىلار گويا ئۇمۇرلۇك بۇرچىنى، مۇقەددەس ئىنسانىي بۇرچىنى ئادا قىلىۋاتقان قەھرىمانلاردەك ئەستايىدىللىق بىلەن ئىنجىقلاپ، كۈچەپ، مۇھەممەتتۇرسۇننىڭ كېرەكتىن چىققان تېنىنى قاراردىن ئۆتكەن ئاسقىغا سۆرەپ چىقىپ، مىليون يىللار سۇنىڭ يالىشىدىن ھاسىل بولغان تۆگمەن نورىدەك تىك

ئويۇقچىغا قاپلاپ قويۇشتى. بۇ چاغدا مۇھەممەتتۇرسۇن ئىنتايىن پەس، بىلىنەر - بىلىنمەس نەپەس ئېلىۋاتقان بولسىمۇ، ئېقىۋاتقان قاننىڭ كۆپلىكى، تۇرغان ئورنىنىڭ ئېگىزلىكى قاتارلىقلارنى ھىساپقا ئالغاندا شۇ يەردە ئۆلۈپ قالىدىغانلىقى شۈبھىسىز ئىدى.

نوچىلا پاكىز بۇلاق سۈيىدە ئېپلاسلاشقان قوللىرىنى، ئىزانى بىلمەيدىغان يۈزلىرىنى يۇيىۋېلىپ، ئالا - تاغىل ناخشا توۋلاش ئارقىلىق يۈرىكىدىكى ۋەھىمىلىك روھى ھالىتىنى بېسىشقا ئۇرۇنۇپ، جىلغىنىڭ تۆۋىنىگە قاراپ كېتىشتى.

بۇ چاغدا جىلغا ئىچىنى گۇگۇم پەردىسى ياپقان بولۇپ، تاغلار ۋەھىمىلىك ھوھۇلدايتى. تاغ سۈيىنىڭ شىلدىرلىشى جىم - جىتلىقتا روشەن ئاڭلىناتتى.

خاتىمە

— ئىسمىڭ نېمە؟ كىمنىڭ بالىسى سەن؟ ئويلىساڭچۇ! سېنىڭ داداڭ دۆنەنباي، دۆنەنباي، دۆنەنباي...

— چىڭغىز ئايتماتوۋ: «ئەسىردىن ئۇزاق بىر كۈن»

قىرى ئېرىدىن قانائەت تاپمايدىغان ياش ئايال ئايجامال، ئۇدا بىر نەچچە كۈن مۇھەممەتتۇرسۇننى سېغىنىپ ئۇھسىندى. بىراق، ئائىلە ئىگىلىكىنىڭ قاتلاڭچىلىقىدا چاپسانلا ئۇنتۇپ كەتتى.

تۆرت ئايچە ۋاقت ئۆتكەندە جاي پەچچەم جىلغىسىدىن بىر ئادەم ئىسكىلىتى تېپىلغانلىقى داۋراڭ بولدى. ئەمما بۇ پۈتۈن قەشقەر تەۋەسىنى زىل - زىلىگە سېلىۋەتكىنى يوق. بۇنىڭدىن جايپەچچەمدىكى ئىككى ئائىلە، كۆكتامدىكى ئۈنچە ئائىلە خەۋەر تاپتى خالاس. بىر قىرغىز سەيياھ ئۇ ئىسكىلىتنى ئۇچراتقان ئىكەن. ئۇنىڭ يېنىدىن قىرغىزلارنىڭ تاماكا خالتىسى چىقىپتۇ. تاماكا خالتىسىنىڭ بوغۇچىغا مارجان ئۆتكۈزۈلگەنىكەن. بۇ كىشى تاماكا خالتىسىنى كۆتۈرۈپ كۆكتامغىمۇ كەلدى.

— قارىغاندا ئۇ ئەركىشىكەن، قىرغىز كىشىسى. ئەمما بۇ ئەتراپتا ھېچكىم يوقۇلۇپ كەتمىگەنىدى، قاياقتىن كېلىپ قالغان قىرغىزكىن؟ ئاتبېشى، نارىن

تەرەپلەردىن كەلگەنمىكىن؟ — دەيتى ئۇ، قولىدا ھېلىقى تاماكا خالتىسى، — تۆگۈرمىتىدە مۇشۇنداق بىرسى يوقالغانمۇ يوق، سوراشقا ئۇ يەرگىمۇ بارىمەن.

ئايجامال خالتىنى كۆرۈپلا تونىدى ۋە بىچارە مۇھەممەتتۇرسۇننىڭ نېمە ئۈچۈن شۇنچە يېقىن يەردىلا ئۆلۈپ قالغىنىغا چۈشىنەلمىدى. ئۇ ئىختىيارسىز ھالدا قوسىقىنى سىلاپ تۇرۇپ رەھمەتلىككە ئىچ ئاغرىتتى، ئەمما چاپسانلا بىر باش ئاغرىقىدىن خالاس بولغاندەك يېنىكلىك ھېس قىلدى. قورسىقى بىلىنەر - بىلىنمەس مىدىرلىۋىدى، ئۇنىڭدا روشەن بىر خۇشاللىق، غەشلىك ئارىلاشمىغان بىر خۇشاللىق باش كۆتۈردى. ئۇنىڭدىن باشقا ھېچكىم ئاشۇنداق بىر شەخسنىڭ بىر زامانلاردا مۇشۇ سەييارىدا ياشىغانلىقىنىمۇ ئېسىگە ئالغىنى، ئۇنى ئەسلىگىنى يوق. ئۇ پەقەت بىر غەيرى رەسمىي مۇناسىۋەتتىكى ئايالنىڭ خاتىرىسىدە غىل - پال پەيدا بولۇپلا يوقالدى.

1991 - يىل يانۋار، ئاتۇش — شورۇق.

1991 - يىل 14 - ئاپرىل، بېيجىڭ.

مەنبە: بوزتاغ مۇنبىرى